

MUDROST NESIGURNOSTI

Poruke za doba tjeskobe

Alan W. Watts

Mudrost Nesigurnosti

Poruke za doba tjeskobe

Alan Watts

SADRŽAJ

Uvod.....	3
I Doba tjeskobe.....	04
II Patnja i vrijeme.....	09
III Veliko strujanje	12
IV Mudrost tijela	18
V Biti svjestan.....	25
VI Čudesni trenutak	30
VII Preobrazba života	36
VIII Stvaralačka moralnost.....	41
IX Ponovno preispitivanje vjere	46

UVOD

Oduvijek me očaravao zakon oprečnih nastojanja. Ponekad ga nazivam i "obrnutim zakonom". Kad se nastojiš održati na površini vode - toneš; no, kad pokušavaš potonuti - plutaš. Kad zadržavaš dah, gubiš ga - što iznenada priziva u misli onu pravadnu i podosta zanemarivanu poslovicu, "Svatko tko želi spasiti svoju dušu, izgubit će je."

Ova knjiga istražuje taj zakon u odnosu na traganje čovjeka za psihološkom sigurnošću te na njegova nastojanja da svoju duhovnu i intelektualnu sigurnost pronađe u vjeri i filozofiji. Napisana je u uvjerenju da ni jedno pitanje ne bi moglo biti pogodnije u vremenima u kojima se čini da je ljudski život naročito nesiguran i nepouzdan. Njezin je stav kako je ta nesigurnost rezultat nastojanja da se postane sigurnijim te da su, nasuprot tome, spas i zdravlje sadržani u najradikalnijem priznanju - da nemamo načina da spasimo sami sebe. Ovo počinje zvučati kao nešto iz Alice s onu stranu ogledala, tj. iz djela koje kao da predstavlja vrstu filozofskog ekvivalenta ovom radu. Čitatelj će se često zateći u zbrkanom svijetu, u kojem se uobičajeni poredak stvari čini potpuno izvnutim, i u kojem je zdravi razum izokrenut i oprečan. Oni koji su pročitali neku od mojih već objavljenih knjiga, npr. Pogledaj duh (Behold the Spirit) ili Vrhovno biće (The Supreme Identity), naići će ovdje na stvari koje će im se učiniti posve oprečnima mnogima od mojih prije izrečenih misli. No, to je točno tek manjim dijelom. Naime, otkrio sam da su bit i osnovni problem onoga što sam želio reći tim knjigama rijetko shvaćeni; okvir i sadržaj moje misli često je prikrivao njen smisao. Zato ovdje namjeravam razmotriti isto pitanje polazeći od posve drugačijih pretpostavki i pojmova, koji neće prouzročiti brkanje misli s mnoštvom beznačajnih pomisli, što su ih nad njih nadvili vrijeme i usmena predaja.

U tim sam knjigama nastojao obraniti određena načela religije, filozofije i metafizike, tumačeći ih iznova. Bilo je to, mislim, kao da zmiji želite pričvrstiti noge - bespotrebno i zbunjujuće, jer obrana je potrebna samo onim nesigurnim, upitnim istinama. Međutim, ova je knjiga u duhu misli koje je izrekao kineski mudrac Lao Tsu, učitelj zakona oprečnih nastojanja. On je objavio da oni koji opravdavaju sebe nisu uvjerljivi, da bi se onaj tko želi spoznati istinu trebao lišiti svojih spoznaja i znanja, te da nema ničega snažnijeg i više stvaralačkog od praznine - od koje ljudi bježe. Tako je ovdje moj cilj pokazati - na izokrenut način - da se one bitne stvarnosti vjere i metafizike mogu obraniti tako da uspijevamo i bez njih, te da se manifestiraju samim njihovim uništenjem.

Radosna mi je obveza priznati, da mi je pripremu ove knjige omogućila velikodušnost zaklade koju je osnovao pokojni Franklin J. Matchette iz New Yorka, čovjek koji je velik dio svog života posvetio problemima znanosti i metafizike, kao jedan od rijetkih poslovnih ljudi kojeg nije u cijelosti obuzeo onaj začarani krug stvaranja dobiti koja stvara dobit kojom treba ostvariti novu dobit. Zato se zaklada Matchette posvetila traganju za metafizičkim istraživanjima, pa ne treba niti spominjati da je za mene njihova voljnost da se pozabave tako "suprotnim" pristupom metafizičkim spoznajama bila pokazatelj njihove pronicavosti i mašte kojom raspolažu.

Alan W. Watts
San Francisco, svibanj 1951.

I. DOBA TJESKOB

Prema svim svojim vanjskim pojavnostima, naš je život tek iskrica svjetla između jedne i druge vječne tame. Ni razdoblje između tih dviju tmina nije dan bez oblačka, jer što smo više sposobni osjetiti zadovoljstvo, to smo više izloženi boli i ta je bol - bila ona u pozadini ili u prvom planu - uvijek s nama. Naviknuli smo se učiniti svoje postojanje vrijednim, a to nam je omogućilo vjerovanje da postoji i nešto više od ove vanjske pojavnosti - da živimo za budućnost, koja dolazi nakon ovozemaljskog života. Čini se da vanjska pojavnost baš i nema smisla. Ako živjeti znači skončati u boli, nepotpunosti i ništavilu, čini se da je to tek okrutno i isprazno iskustvo za bića koja su rođena za spoznavanje, nadu, stvaralaštvo i ljubav. Čovjek, kao biće razuma, želi da njegov život ima smisao, pa mu je bilo teško povjerovati da je tako, osim ako ne postoji i više od onoga što vidi - osim ako ne postoji vječni poredak i vječni život nakon nesigurnog i trenutnog iskustva života i smrti.

Možda mi se neće oprostiti što ova ozbiljna pitanja uvodim s pomalo frivolnim prizvucima, ali problem traganja za smislom u ovom prividnom iskustvenom kaosu podsjeća me na onu djetinjastu želju, da nekome poštom pošaljem malo vode. Primatelj odvezuje uzicu, a u krilo mu se izljuje prava poplava. Samo, ova igra ne bi nikad uspjela, jer je izbeumljujuće nemoguće omotati i uvezati pola litre vode u papirnati paket. Postoje, doduše, i papiri koji se ne bi raspali iako su već vlažni, ali nije moguće sabiti vodu u bilo kakav oblik kojim bi se moglo rukovati, niti je moguće zavezati uzicu tako da se paket ne rasprsne. Što se više nastoje proučavati rješenja raznih problema u politici i gospodarstvu, u umjetnosti, filozofiji i religiji, to se više stječe dojam o iznimno nadarenim ljudima, koji su svoju dovitljivost posve istrošili na pokušaju da vodu života omotaju u uredne i trajne paketiće. Mnogo je razloga zbog kojih bi to trebalo biti jasno, posebno nekome tko živi danas. Toliko mnogo znamo o povijesti, o svim onim paketićima koji su se ranije vezivali i posve se rasprsnuli. Znamo tolike pojedinosti o problemima života, da se oni odupiru lakim pojednostavljenjima i čine se složenijima i bezobličnijima no ikad prije. Nadalje, znanost i industrija toliko su povećale i užurbanost i okrutnost življenja, da izgleda kako se naši paketići svakim danom raspadaju sve brže i brže.

Tako se javlja i osjećaj da živimo u doba neuobičajene nesigurnosti. U proteklih stotinu godina slomile su se tolike davno uspostavljene tradicije - tradicija obiteljskog i društvenog života, vladavine, gospodarskog poretka, vjerskih uvjerenja. Kako godine prolaze, čini se da imamo sve manje i manje uporišta za koje bismo se mogli uhvatiti, sve manje stvari koje bismo mogli držati posve ispravnima i istinitima, pouzdanima za sva vremena.

Za neke je to dobrodošlo olakšanje od ograničenja koja nam nameću moralne, društvene i duhovne dogme. Za druge je to opasan i užasavajući prekid s razumom i pameću, jer nastoji ljudski život srozati u beznadni kaos. Možda je većini trenutni osjećaj olakšanja dao kratak predah da bi potom uslijedila najdublja tjeskoba. Naime, ako je sve relativno, ako je život tek bujica bez oblika ili cilja, u čijim naplavinama ne može potrajati apsolutno ništa što bi se spasilo, čini se da je on nešto u čemu "nema budućnosti", a time ni nade. Čini se da ljudska bića mogu biti sretna samo dok pred sobom imaju budućnost kojoj se mogu radovati - pa bila to "bolja vremena" koja će doći možda već sutra, ili vječni život nakon smrti. Iz različitih razloga sve više i više ljudi misli da je sve teže vjerovati u ovo potonje. S druge strane, ono prvo ima nedostatak da je - kad i dođu ta "bolja vremena" - teško u njima potpuno uživati bez nekog obećanja da pristiže i više od toga. Ovisi li sreća uvijek o nečemu što se očekuje od budućnosti, tada progonimo neku divlju svjetlost koja neprestano izmiče našem dosegu i nestaje u bezdanu smrti.

Zapravo, naše doba nije nimalo nesigurnije od bilo kojeg drugog ranijeg vremena. Siromaštvo, bolest, rat, promjena i smrt nisu ništa novo. Ni u najboljim vremenima, "sigurnost" nije bila nimalo manje privremena i prividna. No, tada je bilo moguće poduprijeti nesigurnost ljudskog života vjerovanjem u nepromjenjivo, u ono

izvan domašaja nevolje - u Boga, u besmrtnu dušu čovječju te u vladavinu kojom vječni zakoni pravедnosti upravljaju svemirom.

Danas su takva uvjerenja rijetka, čak i u vjerskim krugovima. Nema razine društva, a malo je i pojedinaca koje je dotaknulo suvremeno obrazovanje, kod kojih se ne bi mogao pronaći trag barem neke sumnje. Jednostavno, samo po sebi postalo je posve očito da je u proteklom stoljeću autoritet znanosti zauzeo mjesto autoriteta religije u shvaćanju javnosti, te da je skepticizam - barem u duhovnim pitanjima - postao rasprostranjenim od vjerovanja.

Vjerovanje je poljuljano uslijed iskrene sumnjičavosti te pomnog i neustrašivog razmišljanja visoko inteligentnih ljudi od znanosti i filozofije. Pokretani gorljivošću i poštivanjem činjenica, oni su pokušavali vidjeti, spoznati i suočiti se sa životom onakvim kakav jest, bez vlastitih priželjkivanja. Ipak, uza sve što su učinili da bi poboljšali životne uvjete, čini se da je njihova slika svemira ostavila pojedinca bez one krajnje, konačne nade. Cijena za njihova čudesa u ovom svijetu bila je nestajanje svijeta koji treba doći, pa se nameće ono staro pitanje: "Što će te dobiti čovjek, ako osvoji čitav svijet, a izgubi svoju dušu?" Logika, inteligencija i razum su zadovoljeni, no srce postaje gladno. Naime, srce je naučilo osjećati da mi živimo za budućnost. Znanost nam može, polako i nesigurno, dati bolju budućnost - na nekoliko godina. A tada će, za svakoga od nas, ta budućnost završiti. Sve će se okončati. Ma koliko se dugo to odgađalo, sve što je stvoreno, mora se i raspasti.

Unatoč nekim suprotnim mišljenjima, to je još uvijek opće znanstveno stajalište. Sada se u književnim i vjerskim krugovima često misli da je sukob između znanosti i vjere stvar prošlosti. Čak postoje i podosta optimistični znanstvenici, koji misle da su glavni uzroci ovog sukoba uklonjeni u trenutku kad je suvremena fizika napustila onaj tvrdi atomistički materijalizam. No, to nije tako. U većini naših najvećih učilišta oni, koji proučavaju utjecaj znanosti i njenih metoda, jednako su kao i prije udaljeni od onoga što drže religioznim gledištem.

Točno, nuklearna fizika i relativnost prekinuli su stari materijalizam, ali sad nam pružaju shvaćanje svemira, po kojem su ideje o bilo kakvoj apsolutnoj svrsi ili planu još manje vjerojatne. Suvremeni znanstvenik nije toliko naivan da opovrgava postojanje Boga zato, što ga ne može pronaći svojim teleskopom, ili opovrgava postojanje duše jer je ne može otkriti skalpelom. On je tek zabilježio da je ideja Boga logički bespotrebna. On čak sumnja u to ima li ona ikakvo značenje. Ona mu ne pomaže objasniti sve što on ne bi mogao rasvijetliti na neki drugi, jednostavniji način. On tvrdi: Kad se za sve što se događa kaže kako se to dogodilo Božjom providnošću i voljom, zapravo se nije reklo ništa. Reći da je Bog sve stvorio i da svime upravlja isto je kao da se kaže: "Sve je gore" - a to ništa ne znači. Takva nam zamisao ne pomaže da dođemo do bilo kakvih provjerljivih predviđanja, pa je time sa znanstvenog stajalište posve bezvrijedna. Znanstvenici u tome mogu imati pravo. Oni mogu biti i u krivu. No, nije nam ovdje namjera raspravljati o tom pitanju. Trebamo samo uočiti da takav skepticizam ima golem utjecaj i da prikazuje prevladavajuće raspoloženje našeg vremena. Ono što je znanost u konačnici rekla, bilo bi: "Mi ne znamo, a prema svemu sudeći i ne možemo znati, postoji li Bog. Ništa od onoga što znamo ne upućuje na to da postoji, a za sve tvrdnje o njegovu postojanju pokazalo se da nemaju logičkog smisla." I doista, ne postoji ništa čime bi se dokazalo da Boga nema, ali teret dokazivanja trebaju preuzeti oni koji promiču ideju o Bogu. Vjeruješ li u Boga, rekli bi znanstvenici, moraš to činiti isključivo na osjećajnim temeljima, bez ikakva uporišta u logici ili činjenicama. Praktično govoreći, to bi se moglo svesti na ateizam. Teoretski, to je jednostavno agnosticizam. Naime, bit znanstvenog poštenja leži u tome da se ne pretvaraš kako znaš ono što ne znaš, a bit znanstvene metode jest da se ne uvode hipoteze koje se ne mogu i provjeriti.

Neposredni rezultati ovog poštenja bili su duboko uznemirujući i depresivni. Jer, izgleda da čovjek nije sposoban živjeti bez mitova, bez vjere da svakodnevnica i teškoće, patnja i strah od ovog života ipak imaju neko značenje i cilj u budućnosti. Odjednom su počeli nastajati novi politički i gospodarski mitovi, s ekstravagantnim obećanjima o najboljoj od svih budućnosti u današnjem svijetu. Ti mitovi daju pojedincu osjećaj važnosti, čineći ga dijelom

opsežnih društvenih nastojanja u kojima on djelomice gubi nešto od vlastite praznine i osamljenosti. No, već i sama silina tih političkih religija upozorava na tjeskobu koja se krije iza njih. Naime, nije nimalo drugačija od gomile ljudi koji si međusobno dovikuju kako bi se uzajamno ohrabрили u tami. Kad se jedanput pojavi dvojba o tome da je religija zapravo mit, njena snaga iščezava. Možda je čovjeku potrebno da ima mit, no on si ga ne može svjesno propisati, kao što bi si mogao propisati tabletu protiv glavobolje. Mit može "uspjeti" samo ako se za njega misli da je istinit, a čovjek ne može dugo zavaravati samoga sebe namjerno i svjesno.

Izgleda da tu činjenicu ne uočavaju ni najbolji suvremeni apologeti religije. Njihovi naj snažniji dokazi za vrstu povratka na ortodoksno jesu oni koji pokazuju društvene i moralne prednosti vjerovanja u Boga. Samo, to ne dokazuje da je Bog stvarnost. Najviše što to dokazuje bilo bi kako je vjerovati u Boga korisno. "Da Bog nije postojao, bilo bi nužno izmisliti ga." Možda. No, pokaže li se u javnosti i najmanja sumnja u postojanje Boga, izmišljotina je uzaludna. Zbog tog razloga, većina trenutno postojećih povrataka na ortodoksiju u nekim intelektualnim krugovima zvuči poprilično isprazno. To je mnogo više vjera u vjerovanje, negoli vjera u Boga. Suprotnost između nesigurnog, neurotičnog, obrazovanog "suvremenog" vjernika i tihog dostojanstva vjernika staroga kova, ispunjenog unutarnjim mirom, čini ovog potonjeg čovjekom kojemu treba zavidjeti. Ali, radi se o ozbiljnoj pogreški u primjeni psihologije kad se postojanje ili nepostojanje neuroze pretvara u kamen mudrosti i istine. Isto je kad se tvrdi da filozofija koja čovjeka čini neurotikom mora biti pogrešna.

"Većina ateista i agnostika jesu neurotici, dok je većina jednostavnih katolika sretna i pomirena sa sobom. Zato su stajališta onih prvih lažna, a potonjih istinita."

Čak kad bi to zapažanje bilo točno, apsurdno je objašnjavanje koje se na njemu temelji. Bilo bi to kao da se kaže: "Rekao si da je u podrumu buknuo požar. Ti si zato uznemiren. No, zato jer si ti Uznemiren, očito je da požara nema." Agnostik ili skeptik jest neurotičar, no to istodobno ne znači da je njegova filozofija pogrešna; to podrazumijeva otkrivanje činjenica kojima se oni ne znaju prilagoditi. Intelektualac koji pokušava pobjeći od neuroze zanemarujući činjenice, samo postupa prema načelu koje kaže: "Gdje je neznanje blaženstvo, glupo je biti mudar." . Kad vjera u vječno postane nemogućom, i kad postoji tek njena slaba zamjena kroz vjeru u vjerovanje, ljudi tragaju za svojom srećom u rasonodama koje im nudi njihovo doba. Međutim, koliko god se oni trudili da to zakopaju u dubinama svojih umova, posve su svjesni da su te rasonode i nesigurne, i kratkotrajne. Ovo ima dva ishoda. S jedne strane, javlja se bojazan da će se nešto propustiti pa razum nervozno i požudno leti iz jedne rasonode u drugu, ne nalazeći spokoja i zadovoljstva ni u čemu. S druge strane, frustracija zbog prinude da se neprestano progoni buduće dobro u sutrašnjici koja nikako da osvane, i u svijetu u kojem se sve mora raspasti, razvija u ljudi stajalište iskazano u pitanju: "A kakva je korist od toga?"

U skladu s tim, naše je doba vrijeme frustracije, tjeskobe, privlačenja i ovisnosti o "drogama". Kao da nekako moramo zgrabiti sve što možemo dok još možemo, te potisnuti spoznaju kako je sve to isprazno i besmisleno. Te "droge" nazivamo visokim standardom života, a radi se o žestokom i složenom podražavanju osjetila, koje ih čini sve manje osjetljivima i željnima još jačih podražaja. Žudimo za zabavama - za panoramom slika, zvukova, uzbuđenja i izazova u koje se moramo ugurati što je moguće više, i to u što je moguće kraćem vremenu.

Da bismo održali taj "standard", mnogi od nas pristaju živjeti od bavljenja dosadnim poslovima i zarađivati tako novac kojim će potražiti olakšanje od zamora stvorenog izmjenom razdoblja užurbanosti i skupih zadovoljstava. Ta bi razdoblja trebala biti naš stvarni život, stvarna svrha kojoj služi i ono nužno zlo - naš posao. Ili pak zamišljamo da je opravdanje za takve poslove podizanje obitelji, koja onda nastavlja raditi već opisano, kako bi se podigla nova obitelj... i tako ad infinitum.

Ovo nije karikatura. To je stvarnost milijuna života, toliko uobičajena da se uopće ne moramo zadržavati na pojedinostima, nego trebamo samo zapaziti tjeskobu i frustraciju osoba koje tako žive, ne znajući što bi drugo trebali raditi. A što trebamo raditi? Čini se da postoje dvije mogućnosti. Prva bi bila, da na ovaj ili onaj način otkrijemo novi mit, ili da uvjerljivo vratimo u život onaj stari. Ako znanost ne može dokazati da Boga nema, možemo nastojati živjeti i djelovati na osnovi same mogućnosti da On ipak postoji. U takvom se kockanju, čini se, nema što izgubiti. Naime, ako je smrt kraj, nikad nećemo niti saznati da smo izgubili. No, očito je da to nikada neće biti dostatno za životnu vjeru, jer bi to zapravo bilo kao da kažemo: "Budući da je ionako sve isprazno, pretvarat ćemo se da nije tako!" Druga je mogućnost da se nemilosrdno pokušamo suočiti s činjenicom kako je "život bajka, koju pripovijeda neki idiot" te od njega učiniti najbolje što možemo, dopuštajući znanosti i tehnologiji da nam služe koliko god mogu na tom našem putovanju od ničega do ništavila.

Ipak, nisu to jedina rješenja. Možemo započeti odobravati cjelokupni agnosticizam kritički usmjerene znanosti. Možemo priznati, iskreno, da nemamo znanstvene osnove za vjeru u Boga, u osobnu besmrtnost, ili u bilo koji apsolut. Možemo se posve suzdržati od nastojanja da vjerujemo, uzimajući život onakvim kakav on već jest, i ne smatrajući ga nečim drugim. S ove točke odlaska ipak postoji još jedan način života, koji ne zahtijeva ni mit, a niti beznađe. No, on zahtijeva opću revoluciju u načinu razmišljanja i osjećanja na koji smo do sada naviknuli.

Neobično u vezi s tom revolucijom jest da ona otkriva istinu iza takozvanih mitova tradicionalne religije i metafizike. Ona ne otkriva vjerovanja, nego pravu stvarnost, koja je na neočekivan način usklađena s idejama o Bogu i vječnom životu. Ima razloga da se pretpostavi kako je ova vrsta revolucije bila izvorište i za neke od glavnih vjerskih ideja, jer se prema njima odnosila kao što se stvarnost odnosi prema simbolu ili uzrok prema posljedici. Zajednička pogreška uobičajene vjerske prakse nalazi se u zamjeni simbola za stvarnost, u pogledu na kažiprst uperen na pravi put, te u odluci da se taj kažiprst radije stavi u usta i siše radi utjehe negoli da se krene tim putem. Vjerske ideje su kao riječi - od male su koristi, a često odvede i u zabludu, osim ako točno ne poznaješ određene stvarnosti na koje se one odnose. Riječ "voda" korisno je sredstvo za komunikaciju među onima koji znaju što je voda. Jednako vrijedi i za riječ i ideju koju nazivamo "Bogom".

U ovom trenutku ne bih želio zazvučati tajanstveno, ili pak ustvrditi da raspolazem nekim "tajnim znanjima". Stvarnost koja odgovara "Bogu" i "vječnom životu" poštena je, otvorena, jednostavna i izložena svima da je vide. No, da bi se sagledala, potrebne su neke ispravke u našem umu, onako kao što i jasan vid ponekad zahtijeva korekciju očiju.

Vjerovanje prije ometa negoli pripomaže otkrivati ovu stvarnost, bez obzira na to radi li se o vjerovanju u Boga, ili u ateizam. Ovdje moramo istaknuti jasnu razliku između vjerovanja i vjere, jer je u praksi općeprihvaćeno da vjerovanje označava stanje uma koje gotovo daje suprotnost vjeri. Vjerovanje bi, u značenju u kojemu ja ovdje koristim tu riječ, značilo neprestano isticati kako je istina ono što bi netko "rado htio" ili želio da postoji. Vjernik će svoj um otvoriti istini pod uvjetom da se ona uklapa u njegove unaprijed zamišljene ideje i želje. Vjera je, s druge strane, bespogovorno otvaranje uma istini, ma kakva ona bila. Vjera nema nikakvih unaprijed zamišljenih očekivanja; ona je skok u nepoznato. Vjerovanje se priljubljuje uz nešto, a vjera oslobađa. U tom smislu, vjera je bitna vrlina znanosti, a jednako tako i svake religije koja nije samozavaravajuća. Većina nas vjeruje kako bismo se osjećali sigurnima, kako bi nam naši pojedinačni životi izgledali dragocjeno i značajno. Tako se vjerovanje pretvorilo u pokušaj grčevitog pridržavanja za život, pohlepnog posezanja i čuvanja života samo za sebe. No, život i tajne života ne mogu se pojmiti sve dok se on pokušava dohvatiti na taj način. Zapravo, on se i ne može zgrabiti, isto kao što se ne može odšetati s rijekom u vjedru. Pokušate li tekućicu uhvatiti u vjedro, jasno je da je ne razumijete i da ćete uvijek ostajati razočarani, jer voda u vjedru prestaje biti tekućicom. Da biste "imali" tekućicu, morate je pustiti, i dopustiti joj da teče. Isto vrijedi i za život, i za Boga.

Postojeći stupanj razvijenosti ljudske misli i povijesti iznimno je sazreo za ovo "puštanje". Naši su se umovi pripremili za to već i samim slomom vjerovanja u kojima su tražili sigurnost. Govoreći sa stajališta koje je strogo, premda začudno, u skladu s određenim religijskim tradicijama, ovaj nestanak starih uporišnih stijena i apsoluta i nije baš neka nevolja, nego prije - blagoslov. To nas gotovo prisiljava da se sa stvarnošću suočimo otvorenih umova, a Boga se može spoznati samo otvorena uma, jednako kao što se i nebo može vidjeti samo kroz očišćeni prozor. Nebo nećete vidjeti ako ste staklo prekrili nekim plavičastim crtežom.

Ali, "religiozni" ljudi, koji se opiru uklanjanju tog crteža sa stakla, koji se prema znanstvenom mišljenju odnose sa strahom i nepovjerenjem te brkaju vjeru sa svojom privrženošću određenim idejama, začuđujuće su neupućeni u zakone duhovnog života koje bi mogli pronaći u vlastitim tradicionalnim zapisima. Pomno komparativno istraživanje religije i spiritualne filozofije otkriva da je napuštanje vjere i pokušaja zadržavanja vlastitog budućeg života, te odustajanje od pokušaja da se izbjegne okončanje i smrtnost, zapravo redovit i uobičajen stupanj na putu duhovnosti. Zapravo, to je takvo "prvo načelo" duhovnog života da je trebalo postati očitim još od samog početka, pa nakon svega iznenađuje da školovani teolozi uopće i prihvaćaju bilo što drugo, osim suradnje s kritički nastrojenom filozofijom znanosti. Sigurno je već stara vijest kako spas dolazi jedino kroz smrt Boga u ljudskom obličju. No, vjerojatno nije bilo baš lako uvidjeti da ljudski lik Boga nije jednostavno povijesni Krist, nego i predodžbe, ideje i vjerovanje u Apsolut, kojemu se čovjek utječe u svojim mislima. U tome je pun smisao zapovijedi. "Ne pravi sebi lika ni obličja bilo čega što je gore na nebu; ne klanjaj im se niti im služi."

Da biste otkrili onu konačnu Stvarnost života - Apsolutno, Vječno, Boga, morate prestati s pokušajima da ga zarobite u oblicima idola. Ti idoli nisu samo čvrsta obličja, kakvo je zamišljeni lik Boga kao staroga gospodina koji sjedi na zlatnom prijestolju. Oni predstavljaju i naša vjerovanja, našu obožavanu i unaprijed zamišljenu istinu, koja ometa bespogovorno otvaranje našeg uma i srca stvarnosti. Ispravna uporaba predodžaba bila bi izraziti istinu, a ne posjedovati je. Ovo se uvijek priznavalo u velikim orijentalnim tradicijama kakve su budizam, vedanta i taoizam. Ovo načelo nije bilo nepoznato ni kršćanima, jer se podrazumijevalo kroz priču o Isusu i njegovim učenjima. Njegov je život od samog početka bio opće prihvaćanje i prigrljivanje nesigurnosti. "Lisice imaju jame i ptice nebeske gnijezda, a Sin Čovječji nema gdje nasloniti glavu."

Ovo je načelo još točnije ako se Krist smatra božanskim u onom najortodoksnijem smislu, to jest kao jedinstvena i posebna inkarnacija Boga. Naime, osnovno pitanje priče o Kristu jest da ova "slika i prilika" Boga postaje izvorištem života kroz sam čin svog uništenja. Učenicima, koji su se nastojali priljubiti uz Njegovu božanstvenost oblikovanu u Njegovoj ljudskoj osobnosti, objasnio je: "Ako zrna pšenice ne padne u zemlju i ne umre, ostaje samo. Ako li umre, rodi veliki rod." Na isti ih je način upozorio: "Vama je bolje da ja odem, jer ako ne odem, Branitelj (Duh Sveti) neće doći k vama."

Ove se riječi mogu primijeniti na kršćane danas više no ikad prije, i točno govore o cjelokupnom stanju našega vremena. Mi, zapravo nikada nismo uistinu shvatili onaj revolucionarni smisao prikriiven u njima - nevjerovatnu istinu kako je ono što religija naziva predodžbom Boga utemeljeno na odustajanju od bilo kakvog vjerovanja u ideju Boga. Istim onim obrnutim zakonom, mi otkrivamo "beskonačno" i "apsolutno", i to ne tako da nastojimo pobjeći od konačnog i relativnog svijeta, nego najpotpunijim prihvaćanjem svih njegovih ograničenja. Ma kako to paradoksalno izgledalo, mi na taj način držimo svoj život smisljenim samo kad uvidimo da je on bez svrhe, te spoznajemo "misterij svemira" samo kad smo uvjereni da o njemu ništa ne znamo. Običan agnostik, relativist ili materijalist ne uspijeva doprijeti do ove točke, jer on ne slijedi svoj misaoni tok dosljedno do samog njegova kraja - kraja koji bi za njega bio iznenađenje života. On prerano napušta vjeru, otvara se stvarnosti i dopušta svom umu da se ukalupi u doktrini. Otkriću misterija, onom čudu nad čudima nije potrebno nikakvo vjerovanje, jer vjerovati možemo samo u ono što smo već spoznali, unaprijed zamislili i oblikovali u svojoj mašti. Samo, ovo je iznad svake mašte. Ne treba nam ništa drugo do dovoljno široko otvoriti oči svog uma, i "istina će izaći na vidjelo".

II. PATNJA I VRIJEME

Gotovo svi mi ponekad zavidimo životinjama. One pate i ugibaju, no čini se da od toga ne stvaraju "problem". Čini se da je u njihovim životima malo toga zamršenog. Jedu kad su gladne, spavaju kad su umorne, pa pomišljamo da njihovim neznatnim pripremama za budućnost prije upravljaju instinkti, negoli strah, koliko možemo prosuditi, svaka je životinja toliko zaokupljena onim čime se bavi u tom trenu, da joj nikada i ne pada na pamet upitati se ima li njen život smisao ili budućnost. Za životinju, sreća znači uživati život u neposrednoj sadašnjosti, a ne u uvjerenju da je pred njom čitava budućnost s obiljem zadovoljstava.

Nije tako samo zato što je životinja razmjerno neosjetljivo stvorenje. Često su njen vid, osjeti sluha i mirisa mnogo bolji od naših, pa se teško može posumnjati koliko ona neizmjereno uživa u svojoj hrani, ili svom snu. Ipak, unatoč toliko razvijenim osjetilima, ona ima i pomalo neosjetljiv mozak - specijaliziraniji je od našeg, pa je životinja stvorenje navike. Ipak, nije sposobna razmišljati i stvarati apstrakcije, a njene moći pamćenja i predviđanja izrazito su ograničene. Neupitno je da osjetljiv ljudski mozak iznimno pridonosi obogaćenju života. Ipak, mi to skupo plaćamo, jer nas taj porast opće osjetljivosti čini i posebno ranjivima. Može se postati manje ranjivim postajući manje osjetljivim - više kamenom, manje čovjekom - no time i manje sposobnim da doživi ugodu. Osjetljivost zahtijeva visok stupanj mekoće i krhkosti - očne jabučice, slušni bubnjići, osjetilni pupoljci i živčani završeci imaju svoj vrhunac u naročito finom moždanom organizmu. Sve to nije samo meko i lomno, nego i lako potrošivo. Čini se da ne postoji djelotvoran način da se smanji krhkost i potrošivost živoga tkiva koji ne bi istodobno umanjio i njegovu životnost i osjetljivost.

Želimo li doživjeti snažne užitke, moramo se pripremiti i za velike patnje. Volimo zadovoljstva, a patnje mrzimo, no, čini se da prvo ne možemo imati bez ovog potonjeg. Zaista, kao da se to dvoje mora na neki način izmjenjivati, jer je stalan osjećaj ugone podražaj koji mora ili izbljedjeti, ili se uvećati. A njegov će porast očvrnuti osjetilne pupoljke, ili se promijeniti u bol. Ako ustrajno izbjegavate obilne obroke, uništiti ćete tek, ili ćete se razboljeti.

I zato, do stupnja do kojega se život smatra nečim dobrim, smrt se mora držati proporcionalno velikim zlom. Što smo više sposobni voljeti drugu osobu i uživati u njenom društvu, to veća mora biti naša tuga kad ona umre, ili nas napusti. Što se dublje snaga svijesti usuđuje krenuti u iskustveno, to veću cijenu treba platiti za svoje spoznaje. Razumije se, pokatkad bismo se trebali upitati nije li život otišao predaleko tim smjerom, je li "ova igra uopće vrijedna truda", i ne bi li bilo bolje da se evolucija okrene onom jedinom preostalom mogućem smjeru - unatrag, do razmjernog mira što ga posjeduju životinje, biljke i minerali.

Učestalo se pokušava provoditi ponešto slično. Žena, koja je propatila zbog duboko povrijeđenih osjećaja u ljubavi ili braku, zaklinje se kako nikada više neće dopustiti nekom muškarcu da se poigrava njenim osjećajima i tako postaje stroga i ogorčena usidjelica. Gotovo se još češće može naići na osjetljiva mladića, kojega u školi uče kako da očvrstne za život, i to obavijajući se ljuturom i stavom "razbijača". Kao odrastao, on u samoobrani preuzima ulogu malograđanina, koji cjelokupnu intelektualnu i emocionalnu kulturu drži ženskastom i "svilenkastom". Dovedeno do svog krajnjeg ekstrema, logičan prekid te reakcije na život bilo bi - samoubojstvo. Za strogu i ogorčenu osobu to je uvijek djelomice samoubojstvo; jer je jedan dio nje već ionako mrtav. I zato, želimo li biti posve ljudski, posve živi i svjesni, čini se da moramo biti voljni i patiti za svoja zadovoljstva. Bez takve spremnosti nije moguć rast u jačini svjesnosti. Ipak, općenito govoreći, mi baš i nismo spremni na to, pa bi već i pretpostavka da to možemo, mogla biti čudna. Naime, "priroda u nama" toliko se buni protiv patnje da se čak i samo spominjanje "spremnosti" na patnju iznad određene točke može učiniti nemogućim i besmislenim.

U tim okolnostima, život kojim živimo predstavlja kontradikciju i sukob. Budući da naša svijest mora uključivati oboje - i užitak i patnju - čeznuti za zadovoljstvom uz isključenje patnje znači, u konačnici, težiti za gubitkom svijesti. A kako bi takav gubitak u načelu bio isto što i smrt, to znači da što se više borimo za život (shvaćen kao užitak), to više zapravo ubijamo ono što volimo.

Zaista, to je uobičajeno stajalište čovjeka o mnogim stvarima koje voli. Jer veći dio ljudskih djelatnosti oblikuje se tako da učini trajnima ona iskustva i razonode koje se vole samo zato jer se mijenjaju. Glazba je radost zbog svog ritma i protoka. No, kad se zaustavi, a neka nota ili akord produži iznad predviđenog vremena, ritam je uništen. I život na sličan način teče svojim tokom, a promjena i smrt njegovi su nezaobilazni dijelovi. Raditi na njihovu isključenju znači raditi protiv života, međutim, jednostavan iskustveni doživljaj izmjenjivanja patnje i zadovoljstva ni u kojem slučaju nije i suština problema ljudi. Razlog zbog kojega želimo da naš život nešto znači, zbog kojega tragamo za Bogom ili vječnim životom nije samo u tome što nastojimo izbjeći iskustvo trenutne boli. Nije niti u tome da preuzimamo stajališta i uloge kao naviku nastalu uslijed neprekidne samoobrane. Stvarni problem nije posljedica bilo kakve trenutne osjetljivosti na patnju, nego naših čudesnih moći sjećanja i predviđanja - ukratko, proizlazi iz naše svijesti o vremenu.

Da bi bila sretna, životinji je dovoljno što uživa u ovom trenutku. No, teško da se čovjek može time imalo zadovoljiti. On se mnogo više bavi time da ima ugodna sjećanja i očekivanja - naročito ovo potonje. Tek kad su ona osigurana, čovjek se može uhvatiti u koštac s vlastitom izrazito lošom sadašnjošću. Bez ove sigurnosti, može se osjećati veoma jadnim čak usred trenutnog fizičkog užitka.

Na primjer, uzmimo osobu koja zna da će za dva tjedna biti operirana. U međuvremenu ne osjeća nikakvu fizičku bol; ima dovoljno hrane; okružena je prijateljima i razumijevanjem okoline; bavi se poslom koji je zanima. No, zbog neprestane strepnje koja je obuzima, ne može uživati u svemu tome. Postaje neosjetljiva na trenutnu stvarnost koja je okružuje. Um joj je opterećen nečim što još nije ovdje. Ne radi se o tome da ona o tome razmišlja praktično, nastojeći donijeti odluku o tome treba li se ili ne treba podvrgnuti operaciji, ili planirajući da zbrine svoju obitelj i organizira poslove u slučaju smrtnog ishoda. Sve te odluke ona je već donijela. Ne, ona razmišlja o operaciji na posve beskoristan način, koji joj razara sva trenutna uživanja u životu i nimalo ne pomaže riješiti bilo koji problem. No, ona si ne može pomoći.

Ovo je tipičan ljudski problem. Ljudi ne strepe samo zbog operacije u neposrednoj budućnosti. Može ih zabrinjavati sljedeća mirovina, prijetnja rata ili društvene nesreće, strah hoće li moći dovoljno uštedjeti za stare dane, ili konačno, mogu se bojati i same smrti. Ovaj "rušitelj sadašnjosti" ak i ne treba biti neka buduća strahota. To može biti nešto izniknulo iz prošlosti, sjećanje na ranjavanje, na zločin ili nepromišljenost koja progona i u sadašnjosti osjećajem gnušanja ili krivnje. Snaga sjećanja i očekivanja tolika je da su za većinu ljudi prošlost i budućnost ne samo jednako stvarne, nego čak i stvarnije od sadašnjosti. Sadašnjost se ne može živjeti sretno ako se nije "raščistilo" s prošlošću, i ako budućnost nije prepuna svijetlih obećanja.

Nema dvojbe da moć sjećanja i predviđanja, izrade pravilnog redoslijeda unutar kaosa nepovezanih trenutaka leži u prekrasnom razvoju osjećajnosti. Na neki način, upravo je to ono postignuće ljudskog mozga koje čovjeku pruža najosobitiju snagu da preživi i prilagodi se životu. No, način na koji obično rabimo tu snagu pogoduje uništavanju svake od njenih prednosti. Naime, malo je koristi od toga što smo sposobni sjećati se i predviđati, ako nas to čini nesposobnima da živimo puninom života u sadašnjosti.

Ima li smisla planirati hoću li biti u stanju jesti sljedećeg tjedna, osim ako neću stvarno i uživati u jelima kad se jednom nađu preda mnom? A ako sam toliko obuzet planiranjem što ću pojesti idućeg tjedna da nisam u stanju

potpuno uživati u onome što jedem sada, naći ću se u jednakom škripcu i kada hrana od sljedećeg tjedna postane "sadašnjost".

Ako moja sreća velikim dijelom ovisi o prebiranju po sretnim uspomenu i očekivanjima, tek sam maglovito svjestan ove sadašnjosti. Bit ću maglovito svjestan sadašnjosti i u svim onim dobrim situacijama koje sam predvidio za sebe. Naime, već sam stvorio naviku gledati unatrag i unaprijed, i time sam sebi otežao vlastitu prisutnost sada i ovdje. I zato, kad me već moja svijest o prošlosti i budućnosti čini manje svjesnim sadašnjosti, moram početi razmišljati o tome živim li ja uopće u stvarnom svijetu. Napokon, budućnost je poprilično beznačajna i nevažna ne pretvori li se prije ili poslije u sadašnjost. Ali, planirati nešto za budućnost koja nikad neće postati sadašnjost i nije mnogo apsurdnije od planiranja budućnosti koja će me, kad se dogodi, zateći "odsutnog" i duboko zagledanog u nešto preko njezinog ramena, umjesto izravno u njeno lice.

Ta vrsta života u mašti ispunjenoj očekivanjima radije no u stvarnosti koju nam nudi sadašnjost stvara posebnu poteškoću poslovnim ljudima koji žive samo da bi umnožavali bogatstvo. Toliki se bogataši puno bolje razumiju u to kako stvoriti i uštedjeti novac, nego u to kako ga iskoristiti i uživati u njemu. Oni ne uspijevaju živjeti, jer neprestano sve pripremaju za to - da će živjeti. Umjesto da zarađuju za život, oni zarađuju da bi zaradili, pa kada dođe vrijeme i za odmor, postaju nesposobni da se zaista i odmore. Mnogi se među ovim "uspješnim" ljudima dosađuju i jadno osjećaju kad odu u mirovinu, pa se vraćaju na posao samo da bi spriječili nekoga mlađeg da zauzme njihovo mjesto.

S drugog stajališta, način na koji koristimo sjećanja i predviđanja čini nas manje, a ne više prilagodljivima životu. Ukoliko, želimo li uživati u radosnoj sadašnjosti, moramo biti sigurni i u svoju sretnu budućnost, mi "tražimo kruha nad pogačom". Nemamo tu vrstu sigurnosti. I najbolja predviđanja prije su stvar vjerojatnosti no pouzdanosti, i po svemu onom što znamo, svatko od nas će patiti i umrijeti. Pa ako ne možemo sretno živjeti bez osigurane budućnosti, znači da se nismo prilagodili ni životu u svijetu konačnosti, u kojemu se unatoč najboljim planovima događaju nesreće, a na kraju i smrt.

Evo, dakle, ljudskog problema: postoji cijena koju treba platiti za svako uvećavanje svjesnosti. Ne možemo biti osjetljiviji na užitke, a da ne postanemo osjetljiviji i na patnju. Prisjećajući se prošlosti, možemo planirati budućnost. No, planirati užitke protuteža je "sposobnosti" da se užasavamo boli i strahujemo od nepoznatog. Nadalje, porast akutnog smisla za prošlost i budućnost daje nam na odgovarajući način i maglovit smisao za sadašnjost. Drugim riječima, čini se da dopiremo do točke u kojoj su prednosti naše spoznaje nadmašili njeni nedostaci, jer nas je krajnje velika osjećajnost učinila neprilagodljivima. U takvim okolnostima osjećamo da smo u sukobu s vlastitim tijelima i svijetom koji ih okružuje, pa postaje utješno što još možemo misliti da smo u ovom svijetu prepunom suprotnosti tek "stranci i putnici". Ako naše čežnje nisu usklađene sa svime što nam ovaj ograničeni svijet može ponuditi, tada naša srca nisu stvorena za konačnost, nego za beskonačnost. Tada i nezadovoljstvo naših duša izgleda kao znak i zalog njihove božanstvenosti. No, da li čežnja za nečim dokazuje da to i postoji? Znamo da to nije nužno. Može biti utješno misliti da smo mi stanovnici nekog drugog, a ne ovog svijeta, i da se nakon našeg odlaska sa zemlje možemo vratiti u naš istinski dom, za kojim nam čezne srce. Ali mi jesmo stanovnici ovoga svijeta, i ako ne postoji konačno zadovoljenje nezadovoljstva duše, nije li tada priroda učinila ozbiljnu pogrešku stvorivši čovjeka?

Kao da je život u čovjeku zapravo u beznadnom sukobu sa samim sobom. Da bismo bili sretni, moramo imati ono što ne možemo imati. U čovjeku je priroda začela čežnje koje nije moguće zadovoljiti. Više ispijanja iz vrela užitaka iznijelo je na vidjelo osobine koje su čovjeka učinile podložnijim patnji. To nam je dalo barem neznatnu moć da nadziremo budućnost - a cijena toga je frustrirajuća spoznaja da na kraju ipak moramo biti poraženi.

Držimo li to apsurdnim, znači da je priroda u nama začela inteligenciju kako bi se izgradila za apsurdnost. Čini se da je svjesnost spretan način koji je priroda izumila da muči sama sebe.

Naravno, ne želimo pomišljati da je to istina. No, lako bi se moglo pokazati da većina naših razmišljanja nije ništa drugo do razmišljanje o našim željama - metoda prirode kojom ona potiskuje samoubojstvo, da bi se sav taj idiotizam mogao nastaviti. Tada razmišljanje nije dostatno. Moramo krenuti dublje. Moramo zaviriti u ovaj život, u prirodu koja je osviještena u nama, i moramo otkriti da li je ona uistinu u sukobu sa samom sobom te da li stvarno priželjkuje sigurnost i stanje bez patnje, koje njeni pojedinačni oblici nikada ne mogu uživati.

III. VELIKO STRUJANJE

Čini se da smo mi pomalo nalik mušicama uhvaćenima u med. Život nam je sladak, pa ne želimo odustati od njega, a opet - što se više zaplićemo u nj, to smo više uhvaćeni u zamku, ograničeni i frustrirani. Volimo ga i mrzimo istodobno. Zaljubljujemo se u ljude i stvari samo da bi nas mučila strepnja zbog njih. Sukob ne nastaje samo između nas i svega što nas okružuje; on nastaje i u nama samima. Jer, neukrotiva priroda nalazi se i oko nas, i unutar nas. Očajan "život" koji je u isto vrijeme prelijep i kratkotrajan, uroda i patnja, blagoslov i prokletstvo - također je život naših tijela.

Kao da smo podijeljeni u dva dijela. S jedne je strane naše svjesno "Ja", istovremeno smušeno i zbunjeno, stvor uhvaćen u zamku. S druge je strane ono "ja" koje je dio prirode - svojeglava putenost, sa svim svojim trenutno lijepim i frustrirajućim ograničenjima. Prvo "Ja" smatra sebe razumnim momkom, i vječno kritizira naše drugo "ja" zbog njegove poročnosti - zato što posjeduje tolike strasti koje za "Ja" stvaraju nevolje. Naime, lako podliježe bolnim i nesnosnim boleštinama, ima organe koji se tako lako troše, želje kojima se nikada ne može udovoljiti, i to oblikovane tako da ćete se razboljeti, nastojite li im konačno i u cijelosti udovoljiti u jednom velikom "pokušaju".

Možda je najgora stvar vezana za ovo naše drugo "ja", za prirodu i svemir ta, da ga nikada ne možemo "odložiti". Ono je poput prelijepa žene koje se nikad nećemo dočepati, i čija je privlačnost upravo u njenoj neuhvatljivosti. Jer, kratkotrajnost i promjenjivost svijeta dio je i bit njegove životnosti i ljepote. Zbog toga pjesnici često svoje najljepše stihove ispisuju kad govore o promjeni, o "prolaznosti ljudskog života". Ljepota te poezije leži u nečemu višem, a ne samo u nostalgiji koja nam steže grlo.

*Dođe kraj sad našim pijankama. Ovi naši druzi,
k'o što ti već rekoh, duhovi zapravo bjehu, i
rastopiše se sad u zrak, tek u rijedak zrak:
I poput ploda te vizije što lebdi, rasplinit će se
kule okovane oblacima, blistave palače,
dostojanstveni hramovi, čak i sam veliki svijet,
da, i svi oni što trebaju ga naslijediti,
I, poput ove nestvarne svečanosti što blijedi
neće iza sebe ostavit' ni trag.*

U ovoj ljepoti postoji nešto više od samog nizanja slika prepunih glazbe, a tema rasplinuća nije jednostavno posudila raskoš i blistavilo od svega što će se raspliniti. Vjerojatnije je da slike, iako lijepe same po sebi, oživljavaju kroz sam čin svoga nestajanja. Pjesnik im oduzima njihovu statičku čvrstoću i ljepotu, koja bi inače bila samo skulpturalna i arhitektonska, te ih preobražava u glazbu koja umire tek što je zabrujala. Kule, palače i hramovi započinju vibrirati i odvajati se od razuzdanog života unutar njih. Otići, to znači živjeti; ostati i nastaviti, to znači umrijeti. "Ako zrno pšenice ne padne u zemlju i ne umre, ostaje samo. Ako umre, rodi velik rod."

Jer, pjesnici su uvidjeli istinu: da su život, promjena, kretanje i nesigurnost zapravo različiti nazivi za jedno. Ako igdje, onda je upravo ovdje istina jednaka ljepoti, jer se pokret i ritam nalaze u biti svega što volimo. U kiparstvu, arhitekturi i slikarstvu dovršeni oblici mirno stoje, no i tada je oku ugodno kad u tom obliku nazre nedostatak simetrije, kada lik, makar i zatočen u kamenu, izgleda kao da se nalazio usred nekog pokreta. Nije li onda neobična nedosljednost i neprirodni paradoks što se "Ja" toliko odupire promjeni u "ja" i u svemiru koji ga okružuje? Jer, promjena nije samo snaga uništavanja. Svaki je oblik zapravo jedan uzorak kretanja, i svako živo biće nalik je rijeci, koja - nije li otjecala, ne bi nikada bila u stanju ni utjecati u more. Život i smrt nisu dvije suprotstavljene sile; one su jednostavno dva načina gledanja na istu silu, jer kretanje je promjena, jednako graditelj, koliko i razoritelj. Ljudsko tijelo živi jer je složen sustav pokreta, cirkulacije, disanja i probavljanja. I zato - odupirati se promjeni, nastojati priljubiti se jedino uz život nalikuje zadržavanju daha: ustrajete li u tome, ubijate sami sebe.

U ovom razmišljanju o nama kao podijeljenima u "Ja" i "ja", lako zaboravljamo da i naša svijest živi zato što se kreće. Ona je jednako toliko dio i proizvod strujanja promjena kao i tijelo, i čitav svijet prirode. Razmotrite li to pozornije, uočit ćete da je svijest - ono što mi nazivamo "Ja" - zapravo strujanje iskustava, osjeta, misli i osjećaja u neprestanom kretanju. No, kako ova iskustva u sebi sadrže i sjećanja, imamo dojam da je ovo "Ja" nešto čvrsto i postojano, poput ploče na koju život upisuje svoje zabilješke.

Ipak, zajedno s prstom koji upisuje, pomiče se i ova "ploča", kao rijeka koja teče zajedno sa svojim valićima, pa je sjećanje kao zapis upisan na vodi - zapis, koji nije sačinjen od ugraviranih slova, nego od valova koje pokreću drugi valovi, zvani osjetima i činjenicama. Razlika između "Ja" i "ja" velikim je dijelom opsjena, iluzija sjećanja. U stvarnosti, "Ja" je od iste naravi kao i "ja". To je dio čitavog našeg bića, kao što je i glava dio tijela. No, ako se to ne shvati, "Ja" i "ja", glava i tijelo osjećat će da su posvađani. "Ja", koje ne shvaća da je i samo dio promjena, nastojat će dati smisao svijetu i iskustvu, pokušavajući ga utvrditi. Tada ćemo dobiti rat između svijesti i prirode, između čežnje za stalnošću i činjenice strujanja. Taj rat mora biti krajnje besplodan i frustrirajući - pravi začarani krug - jer se u njemu sukobljavaju dva dijela iste stvari. On mora misli i djela skretati u krugove, koji se sve brže i brže kreću prema ništavilu. Naime, ne uspijemo li uvidjeti da je naš život promjena, postrojavamo se protiv samih sebe i nalikujemo uroborosu, zavedenoj zmiji koja nastoji progutati vlastiti rep. Uroboros je vječiti simbol svih začaranih krugova, svakog pokušaja da se razdvoji vlastito biće i da jedan njegov dio zagospodari nad drugim.

Trudili se mi koliko hoćemo, "utvrđivanje" nikada neće dati smisao promjeni. Jedini način da se osmisli promjena bio bi - uroniti u nju, kretati se s njom i pridružiti se njenom plesu.

Religija, onakva kakvu većina nas poznaje, očito je nastojala dati smisao životu - utvrđivanjem. Pokušala je dati značenje ovom prolaznom svijetu povezujući ga s neizmjenjivim Bogom i pronalazeći njegov cilj i svrhu u besmrtnom životu, u kojemu pojedinac postaje jedno s nepromjenjivom prirodom božanstva. "Pokoju vječni daruj im, Gospodine, i svjetlost vječna svijetlila im." Na isti način ona pokušava pronaći smisao i u vrtložnim kretanjima povijesti, dovodeći ih u vezu s utvrđenim Božjim zakonima, "čija Riječ traje zauvijek".

Tako smo si sami stvorili problem, brkajući shvatljivo s onim utvrđenim. Mislimo da nije moguće doprijeti do smisla života, osim ako se tijekom događaja nekako ne ugura u stroge oblike. Da bi bio osmišljen, život treba biti i razumljiv u smislu utvrđenih ideja i zakona, a oni za uzvrat moraju odgovarati nepromjenjivim i vječnim stvarnostima, koje se prikrivaju iza putujuće pozornice.* No, ako je to ono što podrazumijevamo pod "smislom života", tada smo si zadali nemoguć zadatak - učvrstiti ono što teče.

Prije nego uspijemo otkriti ima li boljeg načina da razumijemo naš svemir, moramo jasno sagledati kako se uopće dogodilo da se "smisao" brka s "utvrđivanjem".

Korijen poteškoće nalazi se u tome što smo svoju moć rasuđivanja razvili toliko brzo i jednostrano da smo zaboravili na pravi odnos između misli i događaja, riječi i stvari. Svjesno mišljenje krenulo je naprijed i stvorilo vlastiti svijet, pa kad se on nađe u sukobu sa stvarnim svijetom, imamo osjećaj dubokog nesklada između "Ja", svjesnog mislioca, i prirode. Ovaj jednostran razvitak čovjeka ne začuđuje intelektualce i "misaone" ljude, koji su samo iznimni primjerci nastojanja što je zarazilo čitavu našu civilizaciju.

* Poslije ćemo u ovoj knjizi vidjeti da ove metafizičke ideje o neizmjenjivom i vječnom mogu imati i drugi smisao. One ne podrazumijevaju nužno statički pogled na stvarnost, i iako se obično koriste za pokušaje da se «učvrsti ono što teče», one nisu uvijek bile takve.

Ono na što smo zaboravili jest da su misli i riječi dogovori, te da je kobno dogovore shvaćati previše ozbiljno. Dogovor je ono što se društvu čini prikladnim, primjerice - novac. Novac nas oslobađa neugodnosti vezanih za razmjenu. No, besmisleno je novac shvaćati previše ozbiljno, pobrkati ga sa stvarnim bogatstvom, jer nam ne bi mogao koristiti kao hrana, niti bi nas uspio zagrijati kao odijelo. Novac je više ili manje statičan, jer se zlato, srebro, čvrst papir ili bankovni račun može "sačuvati" za dugo vremena. Ali, ono pravo blago, kakvo je hrana, lako je pokvarljivo. I tako, neka zajednica može posjedovati sve zlato svijeta, no ne ubere li ljetinu, ona će izgladnjati.

Gotovo su na isti način i misli, ideje i riječi moneta za stvarne stvari. One nisu te stvari i - iako ih predstavljaju, na mnogo načina nisu nimalo u skladu s njima. Kao s novcem i bogatstvom, tako je i s mislima i stvarima: ideje i riječi su više ili manje utvrđene, dok se stvarne stvari mijenjaju. Lakše je reći "Ja", no prstom uprijeti u vlastito tijelo, ili pak reći "želim" nego pokušati objasniti onaj neodređen osjećaj koji imamo u ustima i truhu. Jednostavnije je reći "voda", no odvesti prijatelja do izvora i pokazati mu je odgovarajućim pokretima. Također je prikladno dogovoriti se o tome da će se iste riječi koristiti za iste stvari te potom održavati te riječi neizmijenjenima, čak ako su stvari o kojima govorimo u neprestanom pokretu.

U početku se vjerojatno snaga riječi činila magičnom; i zaista, čudesa koja je verbalno razmišljanje moglo izazvati, opravdavala su taj dojam. Kakvo je to čudo samo moralo biti, riješiti se neprilika znakovnog jezika i dozvati prijatelja jednostavnim izgovaranjem nekog kratkog zvuka - njegovog imena! Nije ni čudo što su se imena

držala tajnovitim manifestacijama nadnaravnih moći, te da su ljudi svoja imena izjednačavali sa svojim dušama, ili ih koristili za prizivanje duhovnih sila. Zaista, snaga riječi utuvala se čovjeku u glavu na više različitih načina. Definirati nešto gotovo da je dobilo isto značenje kao i razumjeti to nešto. I još važnije, riječi su čovjeku omogućile da definira i samoga sebe - da na određeni dio svojih iskustava nalijepi naziv "Ja".

Možda je u tome značenje onog prastarog vjerovanja da je ime zapravo duša. Jer, definirati znači izolirati, odvojiti jedan sustav oblika iz strujanja života i reći: "Ovo je Ja." Kada čovjek sebe može imenovati i definirati, on osjeća da ima identitet. Odatle, on počinje osjećati - kao i kod riječi, odvojeno i statički - da se suprotstavlja onom stvarnom, fluidnom svijetu prirode.

S osjećajem odvojenosti započinje i osjećaj sukoba između čovjeka s jedne, i prirode s druge strane. Jezik i misao hvataju se u koštac s tim sukobom, a magija, kojom se čovjeka može dozvati zazivajući mu ime, primjenjuje se i na svemir. I njegove su moći dobile ime, one su poosobljene - personalizirane, pa se izražavaju kroz mitologiju i religiju. Tako postaju shvatljive i prirodne pojave, jer se sve redovite pojave, kakve su rotacija zvijezda i izmjena godišnjih doba, mogu oblikovati u riječi te pripisati bogovima ili Bogu, vječnoj Riječi. U kasnijim će vremenima i znanost koristiti iste ove pojave, proučavajući svaku vrstu redovitosti koja se pojavljuje u svemiru, nadijevajući im nazive, razvrstavajući ih i koristeći na još čudesnije načine.

Ali, kako su uporaba i priroda riječi i misli ono što treba odrediti, definirati, izolirati, postaje neizmjerljivo teškim opisati najvažniju osobinu života- njegovo kretanje i žitkost. Kao što novac ne predstavlja laku pokvarljivost i jestivost hrane, tako ni riječi i misli ne predstavljaju vitalnost života. Odnos između misli i kretanja nešto je poput razlike između stvarnog čovjeka koji trči, i igranog filma, koji trčanje prikazuje nizom "slika".

Mi se utječemo dogovoru o takvim slikama kad god želimo opisati ili razmišljati o bilo kojem tijelu u pokretu, kakvo je primjerice vlak, izjavljujući da se on u tim-i-tim vremenima nalazi na tim-i-tim mjestima. Samo, to nije posve točno. Možete reći da se vlak "sada!" nalazi na određenom mjestu. Ali, bilo vam je potrebno nešto vremena da biste izrekli to "sada!", dok se vlak i dalje kretao i u tom vremenu, ma koliko ono bilo neznatno. Možete jedino reći da se vlak u kretanju trenutno nalazi (tj. zaustavio se) na određenome mjestu u određenom trenutku, ako je oboje beskonačno malo. No, beskonačno male točke i određeni trenuci uvijek su zamišljene točke, dijelovi svijeta matematičkih teorija, a ne stvarnoga svijeta.

Pri izradi znanstvenih proračuna, uvijek je vrlo prikladno o kretanju razmišljati kao o nizu vrlo malih impulsa, ili slika. Zabuna se stvara kada se svijet, opisan i izmjeren ovakvim dogovorenim sredstvima, izjednači sa svijetom iskustava. Niz sličica ne može otkriti bitnu vitalnost i ljepotu pokreta, osim ako ih ne pokreću brzo pred našim očima. Tako definicija i opisivanje izostavljaju upravo ono, što je od svega najvažnije.

Ma koliko su takvi dogovori korisni za proračunavanje, jezik i logiku, besmislenosti narastaju kad pomislimo kako vrsta jezika koju koristimo ili vrsta logike kojom razmišljamo uistinu mogu definirati ili objasniti "fizički" svijet. Dio naših frustracija nalazi se u tome što očekujemo da nam jezik i misao ponude objašnjenja, koja oni zapravo ne mogu dati. Željati da život bude "razumljiv" u takvom smislu, znači željeti da on bude nešto drugo, a ne život. To znači dati prednost filmu, a ne stvarnom čovjeku koji trči. Osjećati da je život besmislen ako "Ja" ne može biti trajno, to je kao očajnički se zaljubiti u mjernu jedinicu kakva je pedalj.

Riječi i mjerila ne daju život; one ga samo simboliziraju. Zato su sva "objašnjenja" svemira, izražena jezikom - cirkularna, i ostavljaju neobjašnjenima i nedefiniranima ono bitno. Pa i sam naš rječnik je cirkularan. On jednu riječ definira pomoću drugih riječi. Rječnik se nešto više približava životu ako uz neku riječ prikaže i njenu sliku. No, treba uočiti da se sve slike u rječnicima obično odnose na imenice, a ne na glagole. Crtež uz glagol trčati trebao bi prikazivati niz slika, kao u stripu, jer ni riječi, a ni statične slike ne mogu definirati ili objasniti pokret.

Čak se i do imenica došlo dogovorom. Ono stvarno, živuće "nešto" ne definira se asociranjem zvuka koji nastaje kad izgovorimo riječ čovjek. Kad kažemo: "Ovo (upirući prstom) je čovjek", stvar u koju upiremo prstom nije čovjek. Da bi bilo jasnije, trebali bismo reći: "Ovo je simbolizirano zvukom riječi čovjek". Pa što je onda ovo? Ne znamo. To jest, mi ga ne možemo definirati na bilo koji utvrđen način, iako u drugačijem smislu to znamo kao naše trenutno iskustvo - kao pojavu što teče bez početka ili kraja, koja bi se mogla definirati. Samo je dogovor onaj koji me uvjerava da sam Ja jednostavno ovo tijelo obavijeno kožom u prostoru, te ograničeno u vremenu svojim rođenjem i smrću.

Gdje ja to počinjem i završavam u prostoru? Imam odnose sa suncem i zrakom, koji su jednako onoliko bitni dijelovi mog postojanja, koliko je to i moje srce. Kretanje, u kojemu sam ja tek uzorak ili zapis, započelo je prije neizmjerljivo mnogo godina, čak i prije onog događaja (izoliranog na uobičajen način) koji zovemo rođenjem, i nastaviti će se još dugo nakon događaja što ga nazivamo smrt. Samo nas riječi i dogovori mogu izolirati od onog Nečega, što se uopće ne može definirati, a što je Sve.

Da, sve su to korisne riječi dok ih držimo dogovorenima, i dok ih koristimo kao one zamišljene crte za zemljopisne širine i dužine; iscrtkane su po zemljovidima, a ne mogu se uistinu pronaći na površini zemlje. U praksi, svi smo mi opčinjeni riječima. Brkamo ih sa stvarnim svijetom, a u stvarnom svijetu pokušavamo živjeti kao da je to svijet stvoren od riječi. Posljedica je da smo zastrašeni i duboko iznenađeni kad se one ne uklapaju. Što ' više pokušavamo živjeti u svijetu riječi, to se više osjećamo izoliranima i usamljenima, to više svu radost i živopisnost stvari zamjenjujemo tek postojanošću i sigurnošću. S druge strane, što smo više prisiljeni priznati da zapravo živimo u stvarnom svijetu, to više osjećamo svoje neznanje, nepostojanost i nesigurnost svega što nas okružuje.

Ali, ne može se ozdraviti ne prepoznaju li se različitosti između obaju ovih svjetova. Cilj i svrha znanosti posve su pogrešno shvaćene ako se svemir koji opisuju zamijeni svemirom u kojem živi čovjek. Znanost govori o simbolu stvarnog svemira, a taj simbol ima gotovo istu ulogu kao i novac. On na prikladan način štedi vrijeme i omogućava sklapanje vrlo praktičnih dogovora. No, kad se pomiješaju novac i bogatstvo, stvarnost i znanost, tada taj simbol postaje teretom. Slično tome, svemir opisan službenom, dogmatskom religijom nije ništa drugo do simbol stvarnoga svijeta, i na sličan je način stvoren od verbalnih i uobičajenih osobina. Odvojiti "ovu osobu" od ostatka svemira znači provesti uobičajeno izdvajanje. Željati da "ova osoba" bude vječna znači poželjeti da riječi postanu stvarnost, i znači ustrajati na tome da dogovor traje uvijek i zauvijek. Gladujemo za stalnošću nečega, što nikad nije ni postojalo. Znanost je "razorila" religiozni simbol svijeta, jer kad se simboli pomiješaju sa stvarnošću, različiti načini simbolizirani sa stvarnosti učinit će se kontradiktornima.

Znanstveni način simboliziranja svijeta primjereniji je za svakodnevnu korisnu uporabu od religioznog načina, no to ne znači da u njemu ima imalo više "istine". Je li ispravnije razvrstavati zečeve prema njihovoj mesu, ili prema krznu? Ovisit će o tome što s njima želite učiniti. Sukob između znanosti i religije nije pokazao da je religija u krivu, i znanost ima pravo. Pokazao je da su svi sustavi definiranja relativni, ovisno o raznim ciljevima, te da ni jedan od njih nije uistinu i "dograbilo" stvarnost. A budući da su religiju zlorabili kao sredstvo pravog razumijevanja i posjedovanja misterija života, bilo je prijeko potrebno poduzeti određenu mjeru "raskrinkavanja".

No, čini se da smo u postupku simboliziranja svemira na ovaj ili onaj način, u ove ili one svrhe, izgubili stvarnu radost i smisao samoga života. Sve raznolike definicije svemira imale su neke svoje krajnje pobude i više su se bavile budućnošću nego sadašnjošću. Religija želi osigurati budućnost i nakon smrti, dok je znanost želi osigurati do trenutka smrti, te odgoditi samu smrt. Samo, sutrašnjica i planovi za sutra ne mogu imati nikakva značenje, nismo li u općem dodiru sa stvarnošću naše sadašnjosti. Naime, ona se događa danas, a mi stvarno živimo - jedino

u sadašnjosti. Nema druge stvarnosti od ove sadašnje Stvarnosti, tako da bi - čak i kad bi netko živio beskonačno dugo - živjeti za budućnost značilo da je trajno promašio bit.

Upravo je ova stvarnost sadašnjosti, ovo kretanje, ovo bitno sada ono što izigrava sve definicije i opise. Ovdje je taj tajanstveni stvarni svijet, koji riječi i ideje nikada ne mogu uhvatiti. Živeći prijek za budućnost, mi smo izvan dodira ovog izvorišta i središta života; kao rezultat, čitava ona magija nadijevanja naziva i mišljenja dovela nas je do svojevrsnog privremenog sloma živaca.

Čudesa tehnologije navela su nas da živimo u užurbanom svijetu koji se ravna po satu i čini nasilje nad biologijom čovjeka, i sve nam to omogućava da ne radimo ništa drugo nego da sve brže i brže progonimo svoju budućnost. Promišljena misao više nije sposobna nadzirati tu zvijer u čovjeku - zvijer "zvjerskiju" od bilo kojeg stvorenja divljine, a proganjanje vlastitih iluzija čini nas izluđenima i razdraženima. Specijaliziranost u rječitosti, razvrstavanju i mehaniziranom razmišljanju udaljila je čovjeka od dodira mnogih predivnih sila "instinkta" koje vladaju njegovim tijelom. Nadalje, učinila je da se osjeća krajnje odvojenim od svemira i vlastitog "ja". I tako, kad se sva filozofija razriješila relativizmom i više nije bila u stanju stvoriti ustaljen doživljaj svemira, ono izolirano "Ja" počelo se osjećati bijednim, nesigurnim i uspaničenim, nalazeći da je stvarni svijet u izravnoj suprotnosti s cjelokupnim njegovim bićem.

Naravno, nema ništa novo u ovoj tvrdnji o otkriću kako ideje i riječi ne mogu dokučiti krajnji misterij života, te da Stvarnost ili, želite li - Bog, ne može biti shvaćena ograničenim umom. Jedina novost jest što se ova tvrdnja sada više odnosi na društvo nego na pojedinca; ona se osjeća posvuda i nije ograničena samo na nekolicinu. Gotovo svaka duhovna tradicija prihvaća da dolazi vrijeme kad se mora dogoditi dvoje: čovjek mora predati svoj osjećaj odvojenosti "Ja", i mora se suočiti s činjenicom da ne može znati, to jest definirati ono krajnje.

Ove tradicije također prihvaćaju da iza ovih točaka leži "vizija Boga" koja se ne može oblikovati riječima, i koja je zasigurno nešto posve različito od onog zamišljenog vremešnoga gospodina na zlatnom tronu, ili pjesnički rečeno, od svjetlosti koja zasljepljuje. One nam također govore da je ova vizija obnavljanje nečega što smo jednom već imali, ali i "izgubili", jer to nismo poštovali, ili nismo mogli poštovati. Ova je vizija, dakle, nezamagljena svijest o tome "nečemu" što se ne može definirati, što nazivamo životom, sadašnjom stvarnošću, velikim strujanjem, vječitim sada - svijest bez osjećaja da smo od toga odvojeni.

U trenutku kad ga nazovem nekim imenom, to više nije Bog; to je čovjek, drvo, zeleno, crno, crveno, meko, tvrdo, dugačko, kratko, atom, svemir. Spremno bismo se složili sa svakim teologom koji sažalijeva panteizam i kaže da ovi djelići iz svijeta riječi i međusobnog dogovora, ove raznovrsne "stvari" zamišljene kao utvrđene i udaljene jedinice - nisu Bog. Zatražite li od mene da vam pokažem Boga, pokazat ću vam sunce, ili stablo, ili crvića. Ali, kažete li mi potom: "Mislite li tada da je Bog sunce, ovo stablo, ili crvić, i sve druge stvari?", bit ću prisiljen reći vam da ste posve i u cijelosti promašili.

IV. MUDROST TIJELA

Što je iskustvo? Što je život? Što je pokret? Što je stvarnost? Na sva ova pitanja moramo dati odgovor koji je i sv. Augustin dao na pitanje: "Što je vrijeme?" Rekao je: "Ja to znam, ali kada me pitate - ne znam." Iskustvo, život, pokret i stvarnost - sve su to mnogi zvuci, koji se koriste da bi simbolizirali sveukupnost osjeta, misli, osjećaja i želja. A upitate li me: "Što su to osjeti, itd.?", mogu vam jedino odgovoriti: "Ne budite smiješni. Znaete vrlo dobro što je to. Ne možemo nastaviti s definiranjem stvari do beskonačnosti, a da se ne počnemo kretati u krugu. Definirati znači utvrditi, a kad se doista udubite u to, stvarni život nije utvrđen."

Na kraju prethodnog poglavlja napomenuo sam da ono krajnje nešto, što se ne može definirati ili utvrditi, može biti predstavljeno i riječju Bog. Ako je to istina, mi Boga poznajemo sve vrijeme - samo, kad započnemo razmišljati o tome, više to ne znamo. Jer, kad započnemo razmišljati o iskustvu, pokušavamo ga utvrditi i smjestiti u krute oblike i ideje. To je stari problem - pokušavamo uvezati vodu u paketiće, ih zatvoriti vjetar u kutiju.

Ipak, religija je oduvijek podučavala da je "Bog" netko, od koga se može očekivati mudrost i vodstvo. Prigrlili smo ideju da se mudrost - to jest znanje, savjet i podaci - mogu izraziti i verbalno, posve određenim smjernicama. Ako je to istina, teško je uvidjeti kako se može dobiti imalo mudrosti od nekoga, koga nije moguće čak ni definirati.

No, zapravo, vrsta mudrosti koja se može ugurati u oblike određenih smjernica vrlo je malena, a velik dio mudrosti koju koristimo u svakidašnjem životu nikada ne stiže do nas kao verbalna informacija. Mi nismo naučili kako disati, gutati, vidjeti, ni kako da nam krv cirkulira, kako da probavljamo hranu ili se odupiremo bolestima pomoću bilo kakvih dobivenih izjava. Unatoč tome, ove se pojave događaju kroz najsloženije i čudesne procese, koji se ne mogu ponoviti nikakvim proučavanjem knjiga ili nekim tehničkim vještinama. Ovo je stvarna mudrost - ali, naš mozak nema s njom baš mnogo veze. To je vrsta mudrosti koja nam je potrebna da riješimo stvarne, praktične probleme ljudskoga života. Već i do sada je za nas učinila prava čuda, pa nema razloga da ne učini i još mnogo više.

Bez ikakvih tehničkih pomagala ili proračuna, golubi-pismonoše se iz velikih udaljenosti mogu vraćati na mjesta svog odlaska, ptice selice iz godine u godinu posjećuju ista mjesta, a biljke "oporučno ostavljaju" nevjerojatne sustave za raspršivanje svojih sjemenki pomoću vjetra. Naravno, oni ne rade sve ovo "s namjerom", što samo znači da to ne planiraju i ne osmišljavaju. Kad bi mogli govoriti, ne bi znali objasniti kako to obavljaju ništa bolje no što bi nam prosječan čovjek mogao objasniti kako otkucava njegovo srce.

"Sredstva" kojima se sve to postiže zapravo su organi, i procesi koji se odvijaju u tijelu - to znači, tajanstven uzorak kretanja, koji mi ne razumijemo i zapravo ga ne znamo definirati. Međutim, općenito govoreći, ljudi su prestali razvijati instrumente svog tijela. Sve više i više nastojimo utjecati na prilagođavanje životu služeći se vanjskim napravama, te pokušavamo riješiti svoje probleme svjesnim razmišljanjem, umjesto svojim nesvjesnim znanjima. A to nam šteti mnogo više, nego što bismo uopće i željeli pretpostaviti. Tako, postoje "primitivne" žene koje mogu roditi dijete tijekom rada u polju, te nakon što obave nekoliko radnji da bi provjerile nalazi li se beba na sigurnom, je li joj toplo i udobno, nastavljaju s prekinutim poljskim radovima. S druge strane, civilizirana žena mora biti prevezena u složen bolnički sustav, i tamo - okružena liječnicima, sestrama i bezbrojnim uređajima - prisiljava jadno stvorenje da ugleda svjetlost svijeta uz pomoć produženih trudova i iscrpljujućih bolova. Istina je, antiseptički uvjeti spašavaju od smrti mnoge majke i novorođenčad. No, zbog čega ne možemo imati i antiseptičke uvjete, i prirodan, lagan način rađanja djeteta?

Odgovor na ovo i mnoga slična pitanja bio bi da smo naučili zapostavljati, prezirati svoja tijela i činiti nad njima pravo nasilje, te svu svoju vjeru pokloniti svojim mozgovima. Stvarno, posebna bolest civiliziranog čovjeka mogla bi se opisati kao blokada ili rascjep nastao između njegova mozga (naročito korteksa) i ostatka njegova tijela. Ovo odgovara rascjepu između "Ja" i "ja", između čovjeka i prirode, te podsjeća na uroborosa, zabludjelu zmiju koja ne zna da rep i glava pripadaju jedno drugome. Na sreću, posljednjih su se godina pojavila najmanje dva znanstvenika koji su pozornost ostalih skrenuli na ovaj rascjep; bili su to Lancelot Law Whyte i Trigant Burrow.* Ovu je bolest Whyte nazvao "europskom disocijacijom", ne zato što bi bila svojstvena jedino europsko-američkoj civilizaciji, nego zato što je za nju posebno karakteristična.

* Od knjiga L.L. Whytea, ona pod nazivom Sljedeći razvitak u čovjeku (Henry Holt, New York, 1943.) posve je čitljiva i uistinu zanimljiva, dok je Jedinstveno načelo u fizici i biologiji (Henry Holt, New York, 1949.) isključivo namijenjena znanstveno nastrojenom čitatelju. Djela Burrowa Društvena osnova svijesti (London, 1927.) i Struktura ludila (London, 1932.) nažalost su rasprodana, ali je zato većina ove građe sadržana u djelu Neuroza čovjeka (Routledge, London 1948.) Vjerojatno i drugi znanstvenici rade na istom tragu, samo ja nisam čuo za njih.

Whyte i Burrow dali su klinički opis ili dijagnozu ovog rascjepa, o čijim pojedinostima ovdje nećemo govoriti. "Medicinskim" rječnikom pojednostavljeno rečeno, mi smo dopustili da se razmišljanje mozgom razvije i zavlada našim životima izvan svake mjere u odnosu na "instinktivnu mudrost", kojoj dopuštamo da se sroza do atrofije. Posljedica jest da ratujemo sami sa sobom - da mozak želi stvari koje tijelo ne želi, a tijelo opet one koje mu mozak ne dopušta; mozak daje smjernice koje tijelo ne želi slijediti, a tijelo šalje podražaje koje mozak više ne razumije.

Na jedan ili drugi način, civilizirani čovjek slaže se sa sv. Franjom, razmišljajući o tijelu kao o Bratu Magarcu. No, čak su i teolozi priznali da izvor zla i gluposti nije u fizičkom organizmu kao cjelini, nego u odrezanom, odvojenom mozgu, koji nazivaju "voljom".

Kad uspoređujemo ljudsku želju sa životinjskom, možemo naići na mnoge nevjerojatne razlike. Životinja teži tome da jede svojim želucem, a čovjek svojim mozgom. Kad životinja napuni želudac, ona prestaje jesti, ali čovjek nikada nije siguran kada treba stati.

I kada pojede onoliko koliko mu želudac može podnijeti, još uvijek se osjeća praznim, još uvijek osjeća nagon za daljnjim zadovoljenjem. Velikim je dijelom tako zbog tjeskobe, zbog spoznaje da je stalan priljev hrane nesiguran. I zato, jedi koliko možeš, dok to još možeš. Tako je i zbog spoznaje da je u ovom nesigurnom svijetu nesiguran i užitak. To je razlog da se trenutna uгода uzrokovana jelom mora iskoristiti najviše što je moguće, iako se time provodi pravo nasilje nad probavnim traktom.

Ljudska želja teži nezasićenosti. Toliko smo zabrinuti za svoje užitke, da nam ih nikad nije dosta. Svoje osjetilne organe stimuliramo toliko da na kraju postaju neosjetljivi; želimo li da se uгода nastavi, svaki put im se mora osigurati sve snažniji i snažniji podražaj. U samoobrani se tijelo razbolijeva od napora, no mozak želi još, i još. Mozak se nalazi u neprestanoj potjeri za srećom, a budući da se on mnogo više brine o budućnosti nego o sadašnjosti, sreću doživljava kao jamstvo za beskrajno dugačku budućnost, prepunu ugone. Samo, mozak također zna da nema beskrajno duge budućnosti i zato, da bi bio sretan, mora nagomilati sve užitke raja i vječnosti u rasponu od samo nekoliko godina.

To je razlog da je suvremena civilizacija u gotovo svakom pogledu pravi začarani krug. Nezasitna je, jer je njen način života osuđuje na stalnu frustraciju. Kao što smo vidjeli, korijen te frustracije jest što mi živimo za

budućnost, a budućnost je apstrakcija, zaključivanje razumom iz iskustva koje postoji samo za mozak. "Primarna svijest", onaj osnovni um koji poznaje stvarnost, a ne ideje o njoj, ne poznaje budućnost. On potpuno živi u sadašnjosti i ne zapaža ništa, osim onoga što jest u ovom trenutku. Međutim, dosjetljiv mozak pogledava na dio dosadašnjih iskustava nazvan pamćenjem, te postaje - proučavajući ga - sposoban za predviđanja. Ova su predviđanja, relativno gledano, toliko točna i pouzdana (npr. "svi će umrijeti"), da budućnost sadrži visok stupanj stvarnosti - toliko visok da sadašnjost gubi na važnosti.

No, budućnost još nije ovdje, pa ne može postati dijelom iskustvene stvarnosti sve dok ne postane sadašnjost. Jer, sve što znamo o budućnosti sačinjeno je od posve apstraktnih i logičkih elemenata - zaključivanja, nagađanja, izvođenja - to se ne može pojesti, osjetiti, omirisati, vidjeti, čuti, ili uživati na bilo koji drugi način. Težiti za tim znači juriti za duhom koji se neprestano povlači, i što ga brže progonimo, to brže nam on bježi. Zbog toga svi poslovi vezani za civilizaciju i jesu užurbani, jer teško da itko uživa u onome što ima, pa vječno traži sve više i više. Zato se sreća neće pronaći u čvrstoj i opipljivoj stvarnosti, nego u takvim apstraktnim i površnim stvarima kakve su obećanja, nade i uvjeravanja.

Odatle je "pametna" ekonomija, oblikovana tako da proizvodi ovu sreću, zapravo nevjerojatan začarani krug; ona mora ili proizvoditi sve više i više užitaka, ili se slomiti - osiguravajući stalnu ugodu za uši, oči i živčane završetke neprestanim strujanjima buke i vizualnih osjeta, koji se gotovo i ne mogu izbjeći. Za ciljeve ove ekonomije savršen je "predmet" osoba koja svoje uši bez prestanka nadražuje radio-aparatom, koristeći pritom po mogućnosti neki od onih prenosivih, koji je potom u stopu prati u svako vrijeme, i na svim mjestima. Njene oči bez imalo odmora skreću s televizijskog zaslona na novine, glasila, držeći je u vrsti neprestanog orgazma bez krajnjeg oduska, što omogućavaju nizovi vidnih podražaja sastavljeni od sjajnih automobila, prelijepih ženskih tijela i drugih senzualno doživljavanih površina, isprekidanih utočištima za liječenje pomoću osjetilnih šokova kakvi su "interesi čovječanstva" - ranjavanje kriminalaca, raskomadana trupla, srušeni zrakoplovi, borilački sportovi kojima se bave zbog visokih nagrada, ili zgrade koje ližu plameni jezici. Literatura ili rasprave o tim temama, razvijaju se na sličan način - bez postizanja zadovoljstva, da bi svako djelomično zadovoljenje zamijenile novom željom.

Jer, ovo strujanje podražaja zamišljeno je samo za stvaranje još više i više istih čežnji, sve glasnijih i bržih, a te čežnje tjeraju nas na rad, i to na poslovima koji nas ne zanimaju; zanima nas samo novac koji nam donose, kako bismo pokupovali još više radioaparata, automobila, još blještavija glasila i bolje televizore, koji nas svi na neki način uvjeravaju da sreća leži, eto - tamo iza ugla, kupimo li samo još jedan od njih.

Usprkos strahovitoj zbrci i napetosti, uvjereni smo da je spavanje gubitak dragocjenog vremena, pa nastavljamo juriti za ovim maštarijama do duboko u noć. Životinje mnogo vremena utroše na dremuckanje i ugodno besposličarenje, no - kako je život toliko kratak - ljudi moraju tijekom godina skupiti što veću moguću količinu svjesnosti, spremnosti i kronične nesanice, valjda da bi bili sigurni kako nisu propustili posljednji odsječak nekog zapanjujućeg užitka.

Ne radi se o tome da su ljudi koji se podvrgavaju toj vrsti poticaja - nemoralni. Ne radi se ni o tome a su ljudi koji ih omogućuju zapravo zli izrabljivači; većina njih razmišlja na isti način kao i oni koje izrabljuju, krećući se možda u istom tužnom krugu, jedino sjedeći pritom na nešto dragocjenijem konju. Stvarna je nevolja u tome da su svi oni posve frustrirani, jer pokušavaju udovoljiti svom mozgu, a to je isto kao da pokušavaju piti kroz svoje uši. Zato su sve manje sposobni za stvarna zadovoljstva i postaju neosjetljivi za većinu trenutnih i rijetkih životnih užitaka, iako su oni zapravo iznimno jednostavni i obični.

Neodređena, maglovita i nezasitna priroda želja stvorenih mozgom jako otežava spuštanje na zemlju - otriježnjenje i doživljaj stvarnosti. Općenito govoreći, civilizirani čovjek ne zna što hoće. On radi zbog uspjeha, slave, sretnog

braka, zabave, možda da bi pomogao drugim ljudima, ili da bi postao "stvarnom osobom". No, to nije ono što uistinu i želi, jer to nisu stvari u punom smislu riječi. To su tek nusproizvodi, tek mirisi i maštarije pravih stvari - tek sjene, koje ne postoje odvojeno od neke supstancije. Novac je savršen simbol svih takvih želja, iako je tek simbol pravih bogatstava, a kada ga netko sebi postavi za cilj, to postaje očit primjer brkanja mjerila sa stvarnošću.

Zato je daleko od točnoga kad se kaže da je suvremena civilizacija materijalistička, ako je materijalist osoba koja voli stvari, materije. Naš suvremenik koji želi mozgom, ne voli materijalno, nego voli mjerila, ne nešto stvarno, nego samo površinsko. On pije zbog postotka alkohola, a ne zbog svog "tijela" i okusa same tekućine. On gradi zato da bi podigao zapanjujuću "kulisu", a ne zato jer si želi stvoriti prostor u kojem će živjeti. I tako nastoji stvoriti strukture koje izvana izgledaju sjajno, kao veličanstvene palače, dok su iznutra obična spremišta. Pojedini životni prostori u tim spremištima manje su oblikovani za život u njima, a više za stvaranje dojma. Glavni prostor posvećen je "dnevnoj sobi", razmjera prikladnih velikoj kući, dok su prostori bitni za život (a ne samo za "zabavu"), primjerice kuhinja, svedeni na toliko malene dimenzije, da se u njima jedna osoba ne može ni kretati, a kamoli kuhati. U skladu s time, ove kukavne brodske kuhinjice osiguravaju jelovnike koji su uglavnom magloviti - to su kokteli i "predjela", a ne poštene obroci. Budući da svi mi želimo biti "dame i gospoda" i izgledati kao da imamo zaposlenu poslugu, ne želimo prljati ruke uzgojem, ili pak spravljanjem prave hrane. Umjesto toga, kupujemo namirnice oblikovane da bi ostavile "dojam", ukusna izgleda, ne vodeći računa o njihovoj sadržaju - goleme voćne plodove bez pravog okusa, kruh koji je tek nešto više od pjene, vino zasićeno kemikalijama i povrće posuto jalovim preparatima iz epruveta, koji mu daju tako nevjerojatnu punoću.

Moglo bi se pretpostaviti da se najistaknutiji primjer zvjerske i životinjske prirode civiliziranog čovjeka može naći u njegovoj strasti za seksom. No, tu zapravo nema gotovo ničega zvjerskog ni životinjskog. Životinje spolno opće kad osjećaju potrebu za tim, što se obično javlja u određenim, ritmički raspoređenim razdobljima. U međuvremenu, to ih ne zanima. No, od svih užitaka upravo je seks onaj kojemu civilizirani čovjek teži uz najveću tjeskobu. Da ta žudnja prije nastaje u mozgu, a ne u tijelu, može se pokazati općom impotencijom muškarca kad dolazi do spolnog čina i kad mozak teži onome što nije trenutna želja negovih gena. To ga beznadno zbunjuje, jer jednostavno ne može shvatiti kako ne želi postići veliki užitak koji mu pruža seks, kad mu je već dostupan. Žudio je za njim satima, na kraju i danima, ali kad se prilika ukazala, njegovo je tijelo odbilo surađivati.

Kao što su pri jelu "njegove oči veće od želuca", tako on i u ljubavi prosuđuje ženu prema standardima koji su većim dijelom vizualni i cerebralni, nego što bi bili seksualni i visceralni. Privučen je partnerici površinskim sjajem, njenom kožnom presvlakom, a ne stvarnim tijelom. Želi nešto s koštanom strukturom kakva je ona u dječaka, koji bi trebao na sebi imati i vanjske obline, i glatke obrise ženstvenosti - ne ženu, nego napuhanu gumenu sanjariju. Međutim, funkcija seksa i nadalje se toliko zadržava u području "instinktivne mudrosti", da se tek malo može učiniti kako bi se povećalo ionako intenzivno zadovoljstvo, da bi ono postalo brže, ljepše i učestalije. Zato su jedino sredstvo kojim se seks može iskoristiti cerebralne fantazije, okruživanje zavodjenjem i naznake neodređenih zadovoljstava koja trebaju doći - kao da bi se do strastvenijeg zagrljaja uvijek moglo doći poduzimanjem površinskih promjena.

Naročito značajan primjer sukoba mozga i tijela, ili mjerila i materije, bio bi robovanje gradskog čovjeka - satu. Ura je zgodan uređaj za dogovaranje sastanka s prijateljem, ona pomaže ljudima i da zajedno nešto poduzimaju, iako su se takve situacije događale i davno prije nego su satovi uopće bili izumljeni. Ure ne bi trebalo uništiti; one bi jednostavno trebale stajati na svojim mjestima. A zapravo nisu nimalo na svojim mjestima kad mi svoje biološke ritmove uzimanja hrane, spavanja, izlazaka, obavljanja poslova i odmaranja nastojimo prilagoditi njihovoj jednoličnoj kružnoj vrtnji. Naše je robovanje tim mehaničkim mučiteljima otišlo tako daleko i toliko je proželo našu kulturu, da nam je promjena postala bespomoćnom nadom. Bez satova, civilizacija bi se slomila. Kultura kojom bi manje upravljao mozak naučila bi uskladiti ritmove tijela, a ne svoje satove. Sposobnost mozga

da predvidi budućnost čvrsto je povezana sa strahom od smrti. Znamo mnoge ljude, koji bi zajedno sa Stevensonom rekli:

*Ispod široka i zvjezdanog neba
Iskopaj mi raku i daj da legnem u nju;
Rado sam živio, rado i umirem,
I s voljom u nju liježem.*

Jer, kad se tijelo istroši a mozak umori, čitav organizam dočekuje smrt dobrodošlicom. Teško je razumjeti da smrt može biti dobrodošla ako si još mlad i snažan, pa ti se ona čini jezivim i stravičnim događajem. Na svoj nematerijalni način mozak gleda u budućnost i drži da je dobro ići dalje, još dalje i vječno dalje - ne shvaćajući da će na kraju njegova materija otkriti koliko je taj proces nepodnošljivo iscrpljujući. Ne uzimajući to u obzir, mozak izbjegava uvidjeti kako je i sama materija podložna promjenama, kako će se i njegove težnje izmijeniti te da će doći vrijeme kada će smrt postati nečim dobrim. U svijetlom odsjaju jutra i nakon temeljitog noćnog odmora, više ne želite krenuti na spavanje. Ali, nakon teškog radnog dana, iznimno je ugodan onaj osjećaj potonuća u nesvjesno.

Nažalost, ne umiremo baš svi posve mirno. Umiremo u nesrećama, ili od bolesti koje nam donose patnju, i uistinu je tragično kad se osoba, čiji je "um" još mlad i budan, uzalud bori s umirućim tijelom. No, siguran sam da tijelo umire jer ono samo tako želi. Ono drži da svladavanje bolesti ili zacjeljenje ozljede nadilazi njegove mogućnosti, te se - izmoreno dotadašnjom borbom - okreće smrti. Kada bi svijest bila osjetljivija na osjećaje i podražaje koje prima od čitavog organizma, ona bi s tijelom podijelila ovu težnju. Zaista, ponekad to i čini. Tome se približavamo kad usred ozbiljne bolesti dođemo do trenutka u kojemu smo mogli i umrijeti, a uspijevamo ga preživjeti - bilo zbog medicinskog liječenja kojim nam se ojačalo tijelo, bilo zato što u organizmu još uvijek postoje nesvjesne sile, koje su sposobne izliječiti nas.

Budući da smo o čovjeku već naučeni razmišljati kao o dvojnosti uma i tijela, te onaj prvi dio držati "osjećajnim", a potonji tek "glupom" životinjom, naša je kultura uvreda mudrosti prirode, ona predstavlja razarajuće iskorištavanje ljudskog organizma kao cjeline. Mi smo neprekidno nezadovoljni, jer nam verbalno i apstraktno razmišljanje mozga daje krivi dojam kako smo sposobni osloboditi se svih konačnih ograničenja. Mozak zaboravlja da bilo koja beskonačnost nije i stvarnost; to je tek apstraktna koncepcija koja nas nagoni poželjeti da ova fantazija postane stvarnim ciljem našega življenja.

Vanjski simbol takvog načina razmišljanja jest gotovo posve racionalni i anorganski predmet, stroj, koji nam daje osjećaj da smo u stanju primaknuti se beskonačnosti. Naime, stroj je prilagođen za napore mnogo veće nego ih je sposobno izdržati tijelo, kao i jednoličnim ritmovima, koje čovjek nikada ne bi izdržao. Ma koliko bi nam kao alat i poslužitelj bio koristan, mi ipak obožavamo njegovu racionalnost, njegovu djelotvornost i njegovu moć da ukida granice postavljene vremenom i prostorom, te mu time dopuštamo da upravlja našim životima. Tako su radno sposobni stanovnici suvremenih gradova ljudi koji žive unutar stroja što ih uokolo bacaka svojim kotačima. Oni dane provode u djelatnostima koje se velikim dijelom mogu svesti na računanje i mjerenje, živeći u svijetu racionaliziranih apstrakcija koje su tek u slabašnoj vezi ili skladu s velikim biološkim ritmovima i procesima.

Zapravo, takve mentalne djelatnosti sad već mnogo učinkovitije od ljudi mogu obavljati strojevi - toliko bolje, da bi već u nedalekoj budućnosti ljudski mozak mogao postati mehanizam zastario za logičke proračune. Ljudsko računalo posvuda su već potisnula mehanička i elektronička računala, mnogo veće brzine i učinkovitosti. Pa ako su mozak i njegova sposobnost računanja glavna imovina i vrijednost čovjeka, u razdoblju u kojem će strojevi djelotvornije obavljati mehaničke operacije razmišljanja, on će se pretvoriti u robu koja se više ne može prodati.*

* Činjenice vezane za taj predmet uzimao sam iz vrijedne knjige *Kibernetika pisca* Norberta Wienera (New York & Pariz, 1948.). Dr. Wiener je jedan od glavnih matematičara zaslužnih za razvitak razvijenijih elektroničkih računala. Zahvaljujući i opsežnom znanju s područja neurologije, on je u stanju prosuditi stupanj do kojega ovi izumi reproduciraju rad ljudskih organizama. Tako njegova knjiga sadrži i sljedeće zapažanje: «Zanimljivo je napomenuti da se možda susrećemo s jednim od onih ograničenja prirode, u kojemu visokospecijalizirani organi dospijevaju do razine smanjivanja njihove učinkovitosti, i na kraju dovode do izumiranja čitave vrste. Moguće je da se ljudski mozak već dugo nalazi na putu do ove destruktivne specijalizacije, kao što su i veliki nosorozi posljednji od titanotera. (str. 180).

Čovjek već koristi bezbrojna pomagala da bi njima zamijenio posao, koji inače u životinja obavljaju tjelesni organi. To bi zasigurno bilo u skladu s njegovim nastojanjima da funkcije mozga vezane za rasuđivanje pretvori u vanjske, te da tako upravljanje životom prepusti tim elektromagnetskim čudovištima. Drugim riječima, interesi i ciljevi racionalnosti nisu jednaki onima koje ima čovjek kao cjelovit organizam. Nastavi li živjeti za budućnost, te pretvarati predviđanja i proračune u glavni posao uma, čovjek na kraju mora postati parazitski privjesak sveukupnosti onog posla kojeg obavlja mašinerija.

Zaista, postoji stajalište s kojeg ova "racionalizacija" života, nije razumna. Mozak je dovoljno pametan da sagleda ovaj začarani krug koji je stvorio samom sebi. No, tu ništa ne može učiniti. Uvidjeti da nije razumno biti zabrinut, neće zaustaviti zabrinutost; prije će se čovjek zabrinuti još i više, jer je shvatio koliko je nerazuman. Nerazumno je upuštati se u rat u kojem će svi izgubiti. Ni jedna strana ne želi rat, pa ipak, budući da živimo u tom začaranom krugu, započinjemo rat kako bismo spriječili drugu stranu da ne započne prva. Naoružavamo se, znajući da će - ne učinimo li to mi - to učiniti druga strana, što je poprilično točno, jer ako se mi ne naoružamo, druga će strana to učiniti da bi zadobila početnu prednost i bez stvarno započete bitke.

Ovo racionalno stajalište nametnulo nam je dvojbu sv. Pavla: "Htjeti dobro jest u mojoj moći, ali nije i učiniti ga, budući da ne činim dobro koje hoću." Samo, to nije baš tako kako je sv. Pavao pretpostavljao, jer je volja, ili "duh", razuman, a putenost je izopačena. To je zato jer "kuća podijeljena unutar sebe ne može opstati". Čitav je organizam izopačen jer je mozak odvojen od trbuha, a glava nije svjesna svoje ujedinjenosti s repom.

Malo je razloga za nadu da će se u nekoj skorijoj budućnosti zdravstveno stanje društva popraviti. Čini se da onaj začarani krug mora postati još nesnošljivijim, još očitije i očajnije cirkularnim, prije nego što se značajniji broj ljudi ne probudi i ne sagleda ovu tragičnu šalu koju izvodi na sebi samima. Ali, za one koji jasno uviđaju da se radi o krugu i zbog čega je to upravo krug, nema druge mogućnosti, osim da prestanu kružiti. Jer, čim sagledate čitav ciklus, nestaje i iluzija da je glava razdvojena od repa.

A tada, kad iskustvo prestane oscilirati i iskrivljavati se, iznova može postati osjetljivo na mudrost tijela, na prikrivene dubine vlastite supstancije. Budući da govorim o mudrosti tijela i o potrebi da priznamo kako smo mi materijal, to ne treba shvatiti kao filozofiju "materijalizma" u opće prihvaćenom smislu. Ne tvrdim da je krajnja stvarnost - materija. Materija je riječ, zvuk što podrazumijeva oblike i uzorke koje je preuzeo proces. Mi ne znamo što je taj proces, jer on nije "što" - to jest, nešto što se može definirati već utvrđenom koncepcijom ili mjerilom. Želimo li zadržati stari način izražavanja koristeći i dalje pojmove kakvi su "duhovno" i "materijalno", tada duhovno mora značiti "ono što se ne može definirati", i koje - budući da je živuće - zauvijek mora izmicati okvirima svakoga ustaljenog oblika. Materija je naziv za duh.

Nakon svega rečenog, i mozak je zaslužio da se izreče pokoja riječ u njegovu korist! Naime, mozak je, uključujući i njegova središta za razmatranje i proračunavanje, dio i proizvod tijela. On je jednako prirodan kao što su srce i

želudac, a - ispravno korišten - čovjeku postaje sve drugo, samo ne i njegov neprijatelj. Ali, da bi se ispravno koristio, mora se nalaziti na svome pravome mjestu, jer - mozak je stvoren za čovjeka, a ne čovjek za svoj mozak. Drugim riječima, funkcija mozga je da služi sadašnjosti i onome što je stvarno, a ne da čovjeka nagoni u bjesomučnu potjeru za nekim fantomom zvanim budućnost.

Nadalje, u našem uobičajenom stanju mentalne napetosti mozak ne radi kako treba, i zato nam se čini da njegove apstrakcije sadrže toliko mnogo stvarnosti. Kad srce ne radi kako treba, mi smo posve svjesni njegovih otkućaja; to postaje nepravilnost, pravo udaranje u grudima. Najvjerojatnije jest da naša zaokupljenost razmišljanjem i planiranjem, zajedno s osjećajem mentalne zamorenosti, potiče određene smetnje u mozgu. Mozak bi trebao, a u nekim slučajevima to i čini, proračunavati i umovati nesvjesnom lakoćom, onakvom kakvom rade i drugi organi u tijelu. Pa konačno, mozak nije mišić, i zato nije ni oblikovan da podnosi napore i napetosti.

Ali, kad ljudi pokušavaju razmišljati ili usredotočiti se na nešto, ponašaju se kao da svoje mozgove nastoje prisiliti na to. Iskrivljuju lica, mršte obrve, a mentalnom problemu pristupaju kao da se radi o podizanju teških opeka. A ipak, nikakva naprezanja i napinjanja nema kada se, primjerice, probavlja hrana, ili kad se slabije vide, čuju i primaju drugi živčani podražaji. Ono "svjetlosno brzo živo računalo", koje dugačku kolonu brojki može zbrojiti već na prvi pogled, onaj intelektualni genij koji cijelu pročitane stranicu može shvatiti za nekoliko sekundi, ili glazbeno čudo kao Mozart, kojega je već od ranog djetinjstva mogao prožeti sklad i kontrapunkt glazbe - sve su to primjeri ispravnog korištenja tog najčudesnijeg instrumenta od svih kojima čovjek raspolaže.

I oni među nama koji nisu geniji znaju ponešto o ovim sposobnostima. Uzmite, primjerice, anagram POCATELDIMC. Satima možete raditi na ovim slovima pokušavajući sustav za sustavom u njihovu raspoređivanju, da biste otkrili prikrivenu riječ. Ali, pokušajte umjesto toga samo pogledati anagram opuštena, rasterećena uma, i vrlo brzo vaš će mozak pronaći rješenje, bez i najmanjeg napora.* S pravom osjećamo nepovjerenje prema "brzim" odgovorima svojih napetih i rastresenih umova, no upravo su brza i gotovo nesvjesna rješenja logičkih problema, do kojih se dolazi bez napora ono što nam mozak i treba odašiljati. Ako radi kako treba, mozak je najviši oblik "instinktivne mudrosti". To znači da bi trebao raditi kao i instinkt goluba-pismonoše pri povratku kući, i kao oblikovanje fetusa u maternici - bez verbalizacije tog procesa, i bez znanja o tome "kako" se to događa. Mozak svjestan sebe, kao i srce svjesno sebe, predstavlja nepravilnost koja se iskazuje u akutnom osjećaju rascjepa između moga "Ja" i mog iskustva. Mozak može preuzeti ispravno ponašanje samo ako svijest radi ono čemu je i namijenjena: ne iskrivljavanju i pokušaju da se pobjegne od stvarnosti, nego tako da je bude posve svjesna, i to bez ikakva napora.

* Ne uspijete li doći do rješenja u roku od jedne minute, nastavite čitati! Inače ćete se početi ljutiti na sebe, ili na mene, i zbog toga postati napeti.

V. BITI SVJESTAN

"Što učiniti u vezi s time?" upitat će samo oni koji ne razumiju problem. Ako se problem uopće može riješiti, tada je razumjeti ga i znati što s njim učiniti - posve isto. S druge strane, učiniti nešto u vezi s problemom koji ne razumijete nalikuje pokušaju da rastjerate tamu tako da je rukama odgurujete na sve strane. Kad se unese svjetlost, tmine nestaje.

Ovo se može naročito primijeniti na problem koji se upravo nalazi pred nama. Kako da izliječimo rascjep između "Ja" i "ja", između mozga i tijela, čovjeka i prirode, te prekinemo sve začarane krugove koji zbog njega nastaju? Kako da iskusimo život kao nešto drugo, a ne tek kao zamku od meda, koja nas pretvara u mušice što se bore za preživljavanje? Kako pronaći sigurnost i smirenost uma u svijetu, u čijoj su prirodi nesigurnost, nestalnost i neprestana promjena? Sva ta pitanja zahtijevaju metodu i djelovanje. Istodobno ona pokazuju da problem nije bio shvaćen. Nama ne treba djelovanje - barem ne još. Potrebno nam je više svjetlosti.

Ovdje pod svjetlošću mislim na svijest - da postanemo svjesni života, iskustva takvoga kakvo jest upravo u ovom trenutku, bez ikakvih prosudbi ili ideja o njemu. Drugim riječima, trebaš vidjeti i osjetiti ono kroz što prolaziš onakvim kakvo to jest, a ne prema nazivu kojim je nazvano. Ovo vrlo jednostavno "otvaranje očiju" dovodi do najčudnovatije preobrazbe razumijevanja i života, te pokazuje da su mnogi od naših najtežih problema zapravo - čista iluzija. Ovo može zvučati kao preveliko pojednostavljenje, jer mnogi ljudi smatraju da su već posve dovoljno svjesni sadašnjosti. No, tek ćemo uvidjeti koliko je to vrlo daleko od istine.*

* Riječ "svjesnost" koristi se u smislu koji joj je dao J. Krishnamurti, čija djela raspravljaju o tom pitanju s iznimnom percepcijom.

Budući da svjesnost predstavlja pogled na stvarnost, koji je oslobođen ideja i prosudbi, jasno da nije moguće definirati i zabilježiti ono što nam on otkriva. Sve što se može opisati jest ideja, i ja ne mogu izreći bilo kakvu pozitivnu tvrdnju o nečemu - o stvarnom svijetu - što nije ideja. Zato se moram zadovoljiti pričanjem o pogrešnim dojmovima koje svjesnost uklanja, a ne o istini koju ona otkriva. Ovu potonju moguće je simbolizirati jedino riječima što znače malo ili ništa onima koji još nisu dospjeli do izravnog razumijevanja istine o kojoj se radi.

Ono što je istinito i pozitivno suviše je stvarno i suviše živo da bi se opisalo, i pokušavati to opisati nalik je nanošenju crvene boje na ionako crvenu ružu. Zato će većina onoga što slijedi morati imati podosta negativnu kvalitetu. Istina se otkriva uklanjanjem svega što joj zaklanja svjetlo, i to je umjetnost koja nije daleko od kipa što ga stvara umjetnik, ali ne izgrađujući ga, nego ga oblikujući otkidanjem viška materijala s njega.

Vidjeli smo da su pitanja o pronalaženju sigurnosti i smirenosti uma u ovom nestalnom svijetu pokazala kako problem nije bio shvaćen. Prije nego nastavimo, mora biti jasno da je vrsta sigurnosti o kojoj govorimo prvenstveno duhovna i psihička. Da bi opstali, ljudi moraju imati barem minimum sredstava za život, pri čemu mislimo na hranu, piće i odjeću - no, oni shvaćaju da sve to ne može potrajati vječno. Ali, kada bi sigurnost u postojanje tog minimuma sredstava za život u sljedećih šezdeset godina ikada uspjela zadovoljiti srce čovjeka, tada bi problemi čovječanstva postali gotovo zanemarivi. U stvari, pravi je razlog što nemamo tu sigurnost taj da želimo toliko mnogo više od onoga što su nam minimalne potrebe. Od samog početka mora biti očito da postoji kontradikcija u želji da se bude savršeno siguran u svemiru čiju samu prirodu čine trenutačnost i fluidnost. Samo, ta suprotnost leži nešto dublje no u samom sukobu između želje za sigurnošću i činjenice da se sve mijenja. Želim

li biti siguran, to jest zaštićen od toka života, zapravo želim postati odvojenim od života. Pa ipak, upravo taj osjećaj odvojenosti čini da se osjećam nesigurnim. Biti siguran znači izolirati i osnažiti svoje "Ja", no ono što čini da se osjećam usamljenim i ustrašenim upravo je osjećaj da sam postao takvo izolirano "Ja". Drugim riječima, što više sigurnosti uspijem steći, to ću je više željeti.

Ili, još jednostavnije: želja za sigurnošću i osjećaj nesigurnosti zapravo su isto. Zadržati dah znači - izgubiti dah. Društvo koje se temelji na traganju za sigurnošću nije ništa drugo do natjecanje u zadržavanju daha, u kojemu svatko na kraju ostaje napet poput bubnja i grimizno crven poput cikle. Tragamo za tom sigurnošću ojačavajući same sebe na bezbroj načina. Želimo zaštitu nastojeći biti "ekskluzivni" i "posebni", nastojeći pripadati najsigurnijoj crkvi, najboljoj naciji, najvišoj klasi, pravoj skupini i onima koje smatraju "dragim" ljudima. Takvi su obrambeni nagoni potaknuli velike razlike među nama, jer je veća nesigurnost zahtijevala i sve snažniju obranu. Naravno, sve se to radilo u iskrenom uvjerenju da pokušavamo učiniti prave stvari i živjeti na najbolji mogući način; ali i to je kontradikcija.

Ako sam rascijepljen na dva dijela, jedino o čemu mogu ozbiljno razmišljati jest pokušaj da živim u skladu sa svojim idealom, da se poboljšavam i napredujem. Mora postojati ono dobro "Ja", koje će popraviti ono loše "ja". "Ja", koje ima najbolje namjere, dohvatit će se posla na neposlušnom "ja", a sukob među njima znatno će istaknuti i razliku koja između njih postoji. U skladu s tim, "Ja" će se osjetiti odvojenijim nego ikada prije, pa će se time još samo uvećati osjećaji usamljenosti i odvojenosti, koji naše "ja" nagone da se ponaša tako ružno.

Teško možemo razmatrati taj problem, ako nije postalo posve jasno da je žudnja za sigurnošću sama po sebi patnja i kontradikcija, i što je više progonimo, ona postaje sve bolnijom. To je točno, bez obzira na to u kojem je obliku pojam sigurnosti pri tome bio shvaćen.

Ti želiš biti sretan, zaboraviti sebe, no što više nastojiš zaboraviti sebe, to se više sjećaš onoga sebe kojega želiš zaboraviti. Želiš pobjeći od boli, no što se više boriš da joj pobjegneš, to više potičeš agoniju. Bojiš se i želiš biti hrabar, ali je nastojanje da budeš hrabar zapravo strah koji pokušava pobjeći od samoga sebe. Želiš smirenost uma, no pokušaj da ga posve umiriš nalik je nastojanju da valove izravnaš glačanjem.

Svima nam je poznat taj začarani krug u obliku zabrinutosti. Znamo da je briga posve uzaludna, pa ipak se nastavljamo brinuti, jer to što smo je nazvali uzaludnom - ne može je zaustaviti. Brinemo jer se osjećamo nesigurnima, a želimo biti sigurni. No, posve je beskorisno reći da ne bismo trebali željeti tu sigurnost. Nazivati žudnju ružnim nazivima ipak nam ne pomaže da je se riješimo. Ono što trebamo otkriti bilo bi, da sigurnosti nema, da traganje za njom donosi bol i da nam se - ako i zamislimo da smo je pronašli, ona ne sviđa. Drugim riječima, želimo li uistinu razumjeti za čime to tragamo - da je sigurnost zapravo izolacija, i što to činimo samima sebi kad tragamo za njom - uvidjet ćemo da je zapravo i ne želimo. Nitko nam ne treba reći da ne bismo trebali zadržavati svoj dah punih deset minuta. Znamo da to ne možemo učiniti, i znamo da bi i sam takav pokušaj bio iznimno neugodan.

Osnovno je da shvatimo kako sigurnost ne postoji. Jedan je od najgorih začaranih krugova - problem alkoholičara. U mnogim slučajevima on posve jasno zna da uništava samoga sebe, da je alkohol otrov za njega, da on zapravo mrzi svoje stanje pijanstva te da mu se čak i ne sviđa okus pića. A ipak, on pije. Jer, bez obzira na to koliko on to mrzio, iskustvo stanja kada prestane piti još je strašnije. Tek se tada javljaju pravi "užasi", tek se tada iznenada licem u lice nalazi s onom posve razotkrivenom, osnovnom nesigurnošću svijeta.

U tome je bit stvari. Naći se licem u lice s nesigurnošću još uvijek ne znači i razumjeti je. Da bismo je razumjeli, ne moramo se suočiti s njom, nego moramo - biti ona. To podsjeća na perzijsku priču o mudracu, koji je došao pred vrata raja i pokucao. Glas Boga upita iznutra: "Tko je tamo?", pa mu mudrac odgovori: "Ja sam". "U ovoj

kući", odgovori mu glas, "nema mjesta za tebe i mene". I tako mudrac ode, te provede mnoge godine razmatrajući u dubokoj meditaciji ovaj odgovor. Kad se vratio drugi put, glas mu postavi isto pitanje, a mudrac opet odgovori: "Ja sam". No, vrata ostadoše zatvorena. Nakon nekoliko godina vrati se on i treći put, i na njegovo kucanje glas opet upita: "Tko je tamo?" A mudrac povika: "Ti sam!" I vrata mu se otvoriše.

Spoznati da sigurnosti nema mnogo je više nego samo se složiti s teorijom kako je sve podložno promjenama, čak više od promatranja prolaznosti života. Predodžba o sigurnosti utemeljena je na osjećaju da unutar nas samih ima nešto postojano, što odolijeva svim danima i svim promjenama koje donosi život. Nastojimo osigurati trajnost, stalnost i sigurnost ove izdržljive jezgre, ovog središta i duše našega bića, koje nazivamo "Ja". Za nju mislimo da je stvaran čovjek - onaj koji oblikuje naše misli, koji osjeća naše osjećaje, i koji zna naše znanje. Mi zapravo ne shvaćamo da sigurnosti nema, sve dok ne shvatimo da takvo "Ja" uopće ne postoji.

To uspijevamo razumijevati kroz svjesnost. Možemo li se onda posve jednostavno približiti svom iskustvu - svojim osjetima, osjećajima i mislima, i to na način kao da ih nikada prije nismo upoznali, te bez predrasuda promotriti što se događa? Mogli biste upitati: "Koja ćemo iskustva, koje osjete i osjećaje promatrati?" A ja ću vam odgooriti: "Koja od njih uopće i možete pogledati?" Odgovor je da treba promotriti samo iskustva koja imate upravo sada.

Sigurno, to je prilično očito. No, posve očite pojave često je moguće i previdjeti. Ako neki osjećaj nije prisutan, ne možemo ga biti svjesni. Nema iskustva osim sadašnjeg iskustva. Ono što znaš, ono čega si stvarno svjestan samo je ono što se događa upravo u ovom trenutku, i ništa više.

Ali, što je sa sjećanjima? Valjda ja kroz sjećanje mogu također znati i što je prošlost? Pa dobro, prisjetite se nečega. Prisjetite se događaja, kad ste opazili nekog prijatelja dok je šetao ulicom. Čega ste pri tome svjesni? Vi zapravo ne gledate stvarni događaj, to jest svog prijatelja kako se udaljava ulicom. Vi ne možete potrčati za njim i stisnuti mu ruku, ili od njega dobiti odgovor na pitanje koje ste mu zaboravili postaviti kad ste ga prošli put zaista sreli. Drugim riječima, vi uopće ne gledate pred sobom stvarnu prošlost. Vi gledate samo sadašnji trag te prošlosti.

To je kao kad ugledate tragove ptice na pijesku. Vidim sadašnje tragove. Ne vidim istodobno i pticu koja je ostavila te tragove, jer se to dogodilo možda sat ranije. Ptica je odlepršala i ja je nisam svjestan. No, iz tragova zaključujem da je bila ovdje. Na temelju sjećanja i vi zaključujete da su postojali protekli događaji. Ali, niste svjesni bilo kakvih prošlih događaja. Prošlost znate samo u sadašnjosti, i to kao dio te sadašnjosti.

Sad vidimo da je naše iskustvo u potpunosti stvar trenutka. Postoji shvaćanje da je svaki trenutak toliko neuhvatljiv i tako kratak da čak ne stižemo o njemu niti razmisliti, i već je nestao. Prema drugom shvaćanju, taj je trenutak uvijek ovdje, budući da ne poznajemo nikakav drugi trenutak, osim sadašnjeg. On stalno umire, postajući prošlost brže nego to naša mašta može shvatiti. A ipak, on se istodobno neprestano iznova rađa, uvijek je nov, jednakom se brzinom pojavljuje iz one potpune nepoznanice koju zovemo budućnost. I samo razmišljanje o tome gotovo da nas ostavlja bez daha.

Reći da je iskustvo stvar trenutka zapravo znači reći da su iskustvo i sadašnji trenutak isto. Reći da ovaj trenutak umire bez prestanka ili postaje prošlost, te da se uvijek iznova rađa ili pojavljuje iz nepoznatog znači reći to isto i o iskustvu. Iskustvo koje ste upravo stekli nepovratno je nestalo, i sve što vas još podsjeća na njega vrsta je brazde ili trag u sadašnjosti, koji nazivamo sjećanjem. I iako možete nagađati o tome kakvo će biti vaše sljedeće iskustvo, vi to u stvarnosti ne znate. Štošta bi se moglo dogoditi. Ali, iskustvo koje se događa sada je novorođenče, koje nestaje prije negoli je uopće započelo odrastati.

Dok promatrate ovo sadašnje iskustvo, jeste li svjesni da ga netko promatra? Možete li, osim samog iskustva, pronaći i onoga tko ga doživljava? Možete li istodobno pročitati ovu rečenicu i misliti o sebi kako je čitate? Otkrit ćete da - želite li razmisliti o sebi kako je čitate - morate za djelić sekunde prestati čitati. Prvo iskustvo je čitanje. Drugo iskustvo je misao: "Ja čitam". Možete li igdje pronaći osobu koja misli sljedeću misao: "Ja upravo čitam." Drugim riječima - ako je sadašnje iskustvo misao: "Ja upravo čitam", možete li misliti o samome sebi kako razmišljate o toj misli?

Još jednom, morate prestati misliti samo: "Ja upravo čitam". Prelazite u treće iskustvo, koje se sastoji od misli: "Ja mislim o tome da čitam". Ne dopustite da vas strelovitost kojom se ove misli izmjenjuju uljuljka u osjećaj da ste ih sve pomišljali u istom trenutku.

Nego, što se ovdje dogodilo? Vi nikada, ni u jednom trenutku niste bili sposobni odvojiti sebe od svoje sadašnje misli, ili od svog sadašnjeg iskustva. Prvo sadašnje iskustvo bilo je čitanje. Kad ste pokušali misliti o sebi kako čitate, iskustvo se izmijenilo, pa je sljedeće sadašnje iskustvo bila misao: "Ja upravo čitam". Niste se mogli odvojiti od tog iskustva, a da ne prijedete na drugo iskustvo. Vrtjeli ste se u krugu. Dok ste mislili: "Ja čitam ovu rečenicu", vi je niste čitali. Drugim riječima, u svakom od sadašnjih iskustava vi ste bili svjesni jedino tog iskustva. Nikad niste bili svjesni da ste ga svjesni. Nikada niste bili u stanju razdvojiti mislioca od misli, znalca od znanja. Sve što ste uopće pronašli bila je nova misao, novo iskustvo.

Biti svjestan, dakle, znači biti svjestan misli, osjećaja, osjeta, želja i svih drugih oblika iskustva. Nikada, ni u jednom trenutku, vi niste svjesni nečega što ne bi bilo iskustvo, misao ili osjećaj, već bi bilo osoba koja doživljava iskustvo, koja misli ili osjeća. Pa ako je tako, što nas uopće tjera da pomislimo kako nešto takvo postoji?

Mogli bismo reći da je "Ja", koje je mislilac, zapravo naše fizičko tijelo i mozak. Ali, ovo tijelo nije ni na koji način odvojeno od svojih misli i osjeta. Recimo, kad imate osjet dodira, taj je osjet dio vašega tijela. Sve dok osjet traje, ne možete udaljiti svoje tijelo od njega, kao što ne možete odšetati od svoje glavobolje, ili od vlastitih nogu. Tako dugo dok on postoji, taj osjet je vaše tijelo, i on je - vi sami. Tijelo možeš izvući iz nekog neudobnog stolca i udaljiti se, no ne možeš ga udaljiti od osjeta koji ti govori da je taj stolac neudoban. Zamisao o odvojenom misliocu, o "Ja" koje se udaljilo od iskustva, dolazi iz sjećanja i brzine kojom se misao mijenja. To je kao vitlanje gorućim štapom da bi se stvorila iluzija stvorenog neprekinutog vatrenog kruga. Zamislite li da je sjećanje izravno poznavanje proteklih, a ne sadašnjih iskustava, dobivate iluziju kako istodobno poznajete i prošlost i sadašnjost. A to nagoviješta da se u vama nalazi nešto što je udaljeno i od prošlih i od sadašnjih iskustava. Mudrujete ovako: "Ja poznajem ovo sadašnje iskustvo, i ono je različito od iskustva iz prošlosti. Ako ih mogu uspoređivati i opažati da se iskustvo izmijenilo, ja moram biti nešto što je postojano i odvojeno".

Zapravo, vi ne možete usporediti ovo sadašnje iskustvo s iskustvom iz prošlosti. Možete ga samo usporediti sa sjećanjem na proteklo iskustvo, koje je dio sadašnjeg iskustva. Kad jasno uvidite da je sjećanje oblik sadašnjeg iskustva, postat će očito da je nastojanje - odvojiti se od tog iskustva - jednako nemoguće, kao što nije moguće ni nastojanje kojim biste svoje zube pokušali natjerati da ugrizu sami sebe. To je jednostavno iskustvo. Ne postoji nešto ili netko tko doživljava iskustvo! Vi ne osjećate osjećaje, ne mislite misli ili ne doživljavate osjete imalo više nego što čujete svoj sluh, vidite svoj vid ili njušite svoj osjet mirisa. "Ja se dobro osjećam" znači da postoji osjećaj ugone. To ne znači da postoji nešto što se zove "Ja", i nešto drugo što zovemo "osjećajem", pa kad se nađu zajedno, tada ovo "Ja" osjeća nekakav osjećaj ugone. Nema osjećaja, osim sadašnjih, i bez obzira na to kakav osjećaj bio prisutan, on jest to "Ja". Nitko nije nikada pronašao "Ja" odvojeno od nekog postojećeg, sadašnjeg osjećaja, ili neko iskustvo odvojeno od "Ja" - to samo znači da je to dvoje ista pojava.

Kao posve filozofski argument, ovo je pravi gubitak vremena. Mi ovdje ne pokušavamo voditi "intelektualnu raspravu". Svjesni smo činjenice da je iluzija svako odvojeno "Ja" koje oblikuje misli, i doživljava iskustvo. Razumjeti ovo znači shvatiti da je život u cijelosti sastavljen od trenutaka, da ne postoji ni trajnost, a ni sigurnost te da ne postoji "Ja", koje se može zaštititi.

Jedna kineska priča govori o posjetitelju koji je došao velikom mudracu i zamolio ga: "Um mi nije smiren. Molim te, smiri moj um". Mudrac odgovori: "Izvadi svoj um (svoje Ja), stavi ga preda me i smirit ću ga". Posjetitelj reče: "Sve sam ove godine tragao za svojim umom, ali ga nisam pronašao". "Eto", reče mudrac, "već je umiren!" Pravi razlog zbog kojega ljudski život može biti tako strahovito iscrpljujući i frustrirajući nije u tome što postoje činjenice zvane smrt, bol, strah ili glad. Ludilo nastaje kad te činjenice postanu prisutne, i kad se započnemo okretati, vrpeljiti, bježati i zujati, nastojeći izvući svoje "Ja" iz tog iskustva. Pravimo se da smo amebe, i nastojimo se zaštititi od života rascjepljujući se na dvoje. Zdravlje, cjelovitost i upotpunjenost leže u spoznaji da mi nismo razdijeljeni, da su čovjek i njegovo sadašnje iskustvo jedno, te da se ne može otkriti nikakvo odvojeno "Ja" ili um.

Sve dok u predodžbi ostaje da sam ja odvojen od svog iskustva, vlada zbrka. Zbog toga nema ni svijesti o iskustvu, ni njegova razumijevanja, a time ni stvarne mogućnosti da nam se ono približi. Da bi se taj trenutak shvatio, ja ne moram pokušavati odvojiti se od njega; moram ga biti svjestan čitavim svojim bićem. Ovo nije nešto što bih ja trebao učiniti, kao što je odustajanje od toga da zadržavam dah na desetak minuta. U stvarnosti, to je jedino što mogu učiniti. Sve ostalo je ludost pokušavanja nemogućeg.

Da biste shvatili glazbu, morate je slušati. Ali, tako dugo dok pri tome mislite: "Ja slušam ovu glazbu", vi je ne slušate. Da biste shvatili radost ili strah, morate ih biti u cijelosti i nepodijeljeno svjesni. Tako dugo dok mu dobacujete razne pogrde, i govorite sebi: "Ja sam sretan", ili "Mene je strah", vi ga niste svjesni. Strah, bol, tuga i dosada moraju i nadalje ostati problemi ako ih ne shvatimo, no njihovo razumijevanje zahtijeva jedinstven i nepodijeljen um. To je zasigurno i značenje one neobične izreke, koja kaže: "Imaš li samo jedno oko, čitavo će ti tijelo biti preplavljeno svjetlom".

VI. ČUDESNI TRENUTAK

Slušate neku pjesmu. Iznenada vas upitam: "U ovom trenutku - tko ste vi?" Kako ćete odmah i spontano odgovoriti na ovo pitanje, bez zastajk-vanja da biste pronašli odgovarajuće riječi? Ako vas ovo pitanje ne uspije prekinuti u slušanju, odgovorit ćete mi pjevajući pjesmu. A ako vas je pitanje iznenadilo, odgovorit ćete: "U ovom trenutku - tko si ti?". No, zastanete li i razmislite, pokušat ćete mi reći nešto, ali ne o ovom trenutku, nego o prošlosti. Dobit ću podatke o vašem imenu i adresi, o tome čime se bavite i o vašoj osobnoj povijesti. Samo, ja sam upitao tko jeste, a ne tko ste bili. Jer, biti svjestan stvarnosti, živuće sadašnjosti, znači otkriti da je sve iskustvo u svakom trenutku. Ne postoji ništa osim njega - nema iskustva o "vama", koji doživljavate iskustvo. Čak i u trenucima u kojima smo najočitije svjesni sebe, ovo "sebe" kojega smo svjesni, uvijek je zapravo određeni osjećaj ili osjet - bilo napetosti mišića, topline ili hladnoće, boli ili nekih smetnji, disanja ili pulsiranja krvi. To nikad nije osjet onoga nečega što osjeća osjet, kao što nema smisla ili mogućnosti ni predodžba o njušenju vlastita nosa ili ljubljenju vlastitih usana.

U vremenima sreće i zadovoljstva obično smo dovoljno pripravnici da postanemo svjesni trenutka, te da iskustvu dopustimo da postane sve. U tim se trenucima mi "zaboravljamo", a um nam ne pokušava odvajanje od samoga sebe, odvajanje od iskustva. Ali, kad naiđe patnja, ili fizička ili emocionalna, stvarna ili samo predviđana, započinje rascjepljivanje i kretanje u krug.

Čim postane jasno da "Ja" uopće ne može pobjeći od stvarnosti sadašnjosti, budući da "Ja" i nije ništa drugo do ono što znam sada, ovo unutrašnje uzbunjivanje mora stati. Ne preostaje neka druga mogućnost, no - postati svjesnim patnje, straha, dosade ili tuge na jednako onako potpun način na koji smo svjesni i zadovoljstva. Ljudski organizam raspolaže najčudesnijim moćima prilagodbe na obje vrste boli - i na fizičku i na psihičku. No, one mogu doći do potpunog izražaja samo ako se bol ne zatomi ovim unutarnjim naporima da se pobjegne od nje, da se "Ja" odvoji od osjećaja. Takav napor stvara stanje napetosti, u kojemu patnja buja. A kad se ta napetost smanji, um i tijelo počinju upijati patnju kao vodu potrebnu za cvjetanje.

Postoji još jedna priča o kineskom mudracu, kojega upitaše: "Kako da pobjegnemo od pakla?" Pritom su, naravno, mislili na pakao patnji. On im odgovori: "Tako da jurnete ravno u središte njegova plamena". "Ali, kako ćemo tada izbjeći taj plamen?" "Tada vam više neće smetati nikakve druge patnje!" Ne moramo otići čak u Kinu. Ista se ideja javlja I u "Božanstvenoj komediji" kada Dante i Vergilije otkrivaju da se izlaz iz pakla smjestio u samom njegovom središtu.

U trenucima velike radosti mi se u pravilu ne zaustavljamo da bismo pomislili "ja sam sretan" ili "ovo je prava radost". Obično se ne zaustavljamo da bismo pomislili neku misao ove vrste sve dok radost ne prijeđe svoj vrhunac, ili dok u nama preostaje još malo strepnje da će ona nestati. U tim smo stanjima toliko svjesni trenutka da i ne pokušavamo to iskustvo usporediti s drugim iskustvima. Zato ga i ne imenujemo, znajući da su imena, koja nisu samo obični uzvici, utemeljena na usporedbama. Tako se "radost" razlikuje od "žalosti" po svom kontrastu, po uspoređivanju jednog stanja uma s drugim. Da nismo nikad upoznali radost, bilo bi nam nemoguće prepoznati žalost kao žalost.

Ali i radost i žalost se u stvarnosti ne mogu uspoređivati. Usporedba je moguća samo ako se vrlo brzo izmjenjuju ta dva stanja uma, i ne možemo se neprekidno vraćati s jednog na drugi onako kako pogledom možemo vrludati između mačke i psa. Žalost se može usporediti jedino sa sjećanjem na radost, a to ni po čemu nije isto što i sama radost.

Kao ni riječi, ni sjećanja nikad ne uspijevaju "uhvatiti" stvarnost. Sjećanja su pomalo apstraktna, jer predstavljaju znanje vezano za nešto, a ne znanje o nečemu. Sjećanje nikada ne uspijeva uhvatiti bit, sadašnji intenzitet, konkretnu stvarnost iskustva. Takvo kakvo jest, ono je truplo iskustva iz kojega je već nestao sav život. Sve što znamo o sjećanju, znamo tek iz druge ruke. Sjećanja su mrtva, jer su utvrđena. Sjećanje na vašu mrtvu baku može jedino ponoviti ono što je vaša baka bila. Ali, stvarna i prisutna baka uvijek je mogla reći ili učiniti nešto novo, i vi nikad niste bili posve sigurni koji će biti njezin sljedeći potez.

Dakle, postoje dva načina razumijevanja iskustva. Prvo je usporediti ga sa sjećanjem na druga iskustva, a time ga i imenovati i definirati. To znači tumačiti ga u skladu s mrtvim i proteklim. Drugo je - postati ga svjestan takvoga kakvo jest, jednako onako kao što u intenzivnoj radosti zaboravljamo prošlost i budućnost, dopuštamo da sadašnjost bude sve, i čak se i ne zaustavljamo da bismo pomislili: "Ja sam sretan!" Oba načina razumijevanja imaju svojih prednosti. No, oni odgovaraju razlici između poznavanja neke stvari prema riječima, i njenog trenutačnog prepoznavanja. Jelovnik je vrlo korisna stvar, ali nije i zamjena za jelo. Turistički vodič je pomagalo vrijedno divljenja, ali se teško može usporediti s državom koju opisuje.

Dakle, ako pokušavamo shvatiti sadašnjost uspoređujući je sa sjećanjima, ne razumijemo je onoliko duboko kao kada smo je svjesni, bez ikakvih uspoređivanja. Međutim, to je obično način na koji pristupamo našim neugodnim iskustvima. Umjesto da smo ih svjesni takvih kakva ona jesu, mi se pokušavamo pozabaviti njima pomoću prošlosti. Prestravljena ili usamljena osoba odmah počinje misliti: "Bojim se." Ili: "Tako sam usamljen."

Naravno, to je samo pokušaj da se izbjegne iskustvo. Mi ne želimo biti svjesni ovakve sadašnjosti. No, budući da se iz sadašnjosti ne možemo izvući, naš je jedini bijeg onaj u uspomene, sjećanja. Ovdje osjećamo da smo na čvrstom tlu, jer prošlost je utvrđena i poznata - no, naravno, i mrtva. Ipak, pokušavajući se osloboditi, npr. straha, mi se odmah nastojimo odvojiti od njega i "učvrstiti" ga tumačeći ga pomoću prošlosti, pomoću onoga što je već utvrđeno i poznato. Drugim riječima, mi se pokušavamo prilagoditi tajanstvenoj sadašnjosti, uspoređujući je sa (zapamćenom) prošlošću, imenujući je i "identificirajući".

Sve bi to bilo vrlo dobro kad biste pokušavali pobjeći od nečega od čega možete pobjeći. Dobro je poznavati ovaj postupak želite li saznati kada se treba skloniti od kiše. Ali, taj vam postupak ne govori kako živjeti sa stvarima od kojih ne možete pobjeći, koje su već postale dio vas. Vaše tijelo ne uništava otrove samo zato jer im poznaje nazive. Pokušati nadzirati strah, depresiju, ili dosadu tako da ih nazivamo raznim imenima, znači pribjeći praznovjernom povjerenju u proklinjanja i zazivanja.

Vrlo je lako uvidjeti zašto to ne uspijeva. Očito, mi pokušavamo znati, imenovati i definirati strah da bismo ga "objektivizirali", to jest, odvojili od "Ja". No, zašto se pokušavamo odvojiti od straha? Jer se bojimo. Drugim riječima, strah pokušava odvojiti sebe - od straha, kao kad bi se požar nastojao ugasiti - požarom.

No, to nije sve. Što se više navikavamo na razumijevanje sadašnjosti pomoću sjećanja, nepoznatog pomoću poznatog, životnog pomoću mrtvog, to više naš život postaje isprazan i mumificiran, to je više frustriran i bez radosti. Tako zaštićen od života, čovjek postaje vrsta mekušca obavijenog tvrdim oklopom "tradicije", pa kad stvarnost konačno prodre do njega, kao što to mora biti, pokreće se divljanje zatomljene plime strepnji. S druge strane, ako ste svjesni tog straha, tada shvaćate da bijeg nije moguć, jer ste taj osjećaj postali vi sami. Uvidate da nazvati ga "strahom" malo ili ništa govori o njemu, jer se usporedba i njegovo imenovanje ne temelji na prošlom iskustvu, nego na sjećanju. Tada nemate drugog izbora. Jednostavno ga morate postati svjesni cijelim svojim bićem kao jednog posve novog iskustva. I zaista, svako je iskustvo u tom smislu novo, i u svakom se trenutku našega života nalazimo usred nečega novog i nepoznatog. Tada primete iskustvo ne opirući mu se i ne imenujući ga, pa posve nestaje osjećaj sukoba između "Ja" i postojeće stvarnosti.

Većinu od nas taj sukob neprekidno u nama kopka, jer su naši životi zapravo dugačko nastojanje da se odupremo nepoznatom, stvarnoj sadašnjosti u kojoj živimo, a koja je upravo ono nepoznato u samom trenutku nastajanja. Dakle, živeći na taj način, mi nikada uistinu ne uspijevamo naučiti živjeti s tim. U svakom smo trenutku na oprezu, oklijevamo i povlačimo se. I sve to bez ikakve koristi, jer nas život, htjeli - ne htjeli, uranja u nepoznato, a opiranje je uzaludno i iscrpljujuće kao kad pokušavamo plivati protiv strahovite bujice. Umijeće življenja u ovakvoj "nevolji" nije ni bezbrižno plutanje s jedne, a ni prestravljeno pentranje na stijenu zvanu prošlost i poznato s druge strane. Ono se sastoji u tome da postanemo potpuno osjetljivi za svaki trenutak držeći ga posve novim i jedinstvenim, a svoj um otvorenim i sposobnim za njegovo posvemašnje prihvaćanje. Ovo nije filozofska teorija, nego pokus. Čovjek mora provesti pokus da bi shvatio kako se njime u igru uvode posve nove snage, potrebne za prilagodbu životu, za doslovno upijanje, apsorpiranje patnje i nesigurnosti. Teško je opisati kako to apsorpiranje djeluje, jednako kao što je teško objasniti kucanje nečijeg srca ili oblikovanje gena. "Otvoreni" um to čini onako kao što većina nas diše: bez sposobnosti da to uopće objasni. Jasno je, da je načelo stvari nešto nalik nazivu borilačke vještine judo, nježnog (ju) načina upravljanja suprotstavljenom silom (do) tako da joj se prepuštate.

Svijet oko nas pruža nam mnoge primjere velike djelotvornosti ovog puta. Kineska filozofija taoizma, koju izražava i sam judo, privukla je pozornost na snagu vode, koja svladava sve prepreke svojom nježnošću i podatljivošću. Pokazala nam je kako će savitljiva vrba nadživjeti čvrsti bor u snježnoj mećavi. Naime, ukočene i stršeće grane bora na sebi talože snijeg sve dok se ne slome, a grane vrbe elastično se savijaju pod težinom, zbacujući snijeg sa sebe i vraćajući se u svoj raniji položaj.

Da vas, dok plivate, zahvati snažna struja, bilo bi smrtonosno oprijeti joj se. Morate zaplivati s njom, i postupno se približavati njenom rubu. Ako netko tresne s visine ukočenih udova, slomit će ih. No, opusti li se poput mačke, pad će biti manje opasan. Zdanje koje nije "elastično" po svojoj strukturi lako će se srušiti uslijed oluje ili potresa, a automobil bi se, bez ublažavanja udaraca koje mu osiguravaju gume i odbojnici, ubrzo raspao na cesti.

Um ima upravo iste takve moći, jer on ublažava šokove i može ih apsorpirati jednako kao i voda, ili odbojnik. No, taj način prepuštanja suprotstavljenoj sili ni po čemu nije jednak bježanju od nje. Tijelo vode ne bježi kad ga odgurujete; ono se jednostavno prepušta trenutku vašeg odguravanja, i obavija vam se oko ruke. Ni naš ublaživač šokova ne pada kao čunj pogođen kuglom; on se prepušta, a ipak ostaje na istome mjestu. Bijeg je jedina obrana nečega krutog od napada neke nadmoćnije sile. Stoga dobar ublaživač šokova nema samo "elastičnost", nego također svoju stabilnost, ili "težinu".

Ta je težina također funkcija uma, a pojavljuje se u vrlo pogrešno protumačenoj pojavi tromosti. Značajno je primijetiti da su nervozni i frustrirani ljudi uvijek zaposleni, čak i kada ljenčare, jer je njihova besposlica zapravo "lijenost" straha, a ne opuštanja. No, um i tijelo jest sustav koji čuva i akumulira energiju. Dok to obavlja, uistinu je trom. Kad pohrani energiju, jednako je sretan i pokrećući se, ali vješto - uvijek linijom najmanjeg otpora. Stoga, do otkrića nije došlo samo zbog potrebe za njima, nego i zbog lijenosti. Mogu se uočiti usporeni, "teški" pokreti vještog težaka dok obavlja neki naporan posao, ili pokreti vještog planinara koji silu gravitacije koristi čak kad se svojim polaganim, teškim koracima kreće u suprotnom smjeru od nje. Tada izgleda kao da klinovima prikucava strminu, nalik jedrenjaku dok plovi protiv vjetra.

Pa kako onda, u svjetlu ovih načela, um apsorpira patnju? Tako da otkriva da su otpor i bijeg - postupak našega "Ja" - zapravo pogrešni potezi. Bol se ne može izbjeći, a odabrati otpor kao obranu samo će je još pogoršati; čitav je sustav potresen šokom. Uviđajući nemogućnost takvog tijeka događaja, on mora djelovati u skladu sa svojom prirodom - ostati stabilan, i apsorpirati.

Ostati stabilan znači suzdržati se od pokušaja da se odvojite od boli, jer znate da to ne možete. Bježanje od straha je - strah, borba protiv patnje je patnja, nastojanje da budete hrabri je uplašenost. Ako um pati, i um je patnja. Misliac nema drugog oblika, osim svoje misli. Nema bježanja. No, sve dok niste svjesni neodvojivosti mislioca i misli, nastojat ćete pobjeći.

Iz rečenog posve prirodno slijedi apsorpiranje. To nije nikakav napor; um to čini sam od sebe. Uvidjevši da se ne može pobjeći od patnje, um joj se prepušta, apsorpira je i postaje je svjestan, bez ikakvog "Ja" koje je osjeća, ili joj se opire. On doživljava iskustvo patnje na isti onaj potpuni način nesvjestan sebe, kojim doživljava i iskustvo zadovoljstva. Patnja je narav ovog sadašnjeg trenutka, a "Ja" može živjeti jedino u ovom trenutku.

Ponekad, kad se otpor smanji, bol nas jednostavno napušta ili se smanjuje na razinu koja se lakše podnosi. Drugi put ona ostaje, no nepostojanje ikakva otpora dovodi do načina osjećanja boli koji nam je toliko nepoznat, da ga je teško i opisati. Bol više nije problematična. Ja je osjećam, no ne osjećam i poriv da je se riješim, jer sam otkrio da su patnja i nastojanje da se odvojim od nje zapravo isto. Željati izaći iz patnje jest patnja; "reakcija" našeg "Ja" nije udaljena od patnje. Kad to shvatimo, želja za bijegom "ujedinjuje" se sa samom patnjom i nestaje.

Zaboravljajući na trenutak aspirin, vi svoju glavu ne možete odvojiti od glavobolje onako kao što svoju ruku možete odmaknuti od plamena. "Ti" je jednako "glava", a ona je jednako "bol". Kada stvarno uvidite da vi jeste bol, bol prestaje biti motivom, jer nema nikoga koga bi trebalo ukloniti. Sve se u pravom smislu riječi završava bez posljedica. Boli - i točka.

Međutim, ovo nije pokus koji bi trebalo držati u pričuvi za trenutke krize, kao neki trik. To je način života. On znači biti uvijek svjestan, budan i osjetljiv za sadašnje trenutke, u svim svojim djelovanjima i odnosima ma kakvi oni bili, počevši od ovog trenutka. Za uzvrat, to ovisi o uviđanju da zaista i nemate drugog izbora, osim da budete svjesni. Naime, ne možete se odvojiti od sadašnjosti, i ne možete je definirati. Zapravo, možete i odbiti da to priznate, ali samo uz golem i uzaludan napor - trošeći čitav svoj život na opiranje neizbježnom.

Kad se to jednom shvati, zaista je besmisleno reći da postoji izbor ili alternativa između ta dva načina života, između opiranja struji u jalovoj panici i držanja očiju otvorenih za čuda preobraženog i uvijek novog svijeta. Ključ je u razumijevanju. Zapitati kako to treba učiniti, kojom tehnikom ili metodom, kojim postupcima ili po kakvim pravilima značilo bi - posve promašiti. Metode služe za stvaranje nečega što još ne postoji. Mi se bavimo razumijevanjem nečega što jest - sadašnjim trenutkom. To nije psihološka ili duhovna disciplina za razvoj samoga sebe. To jednostavno znači biti svjestan sadašnjeg iskustva, i shvatiti da sebe ne možete niti definirati, niti razdvojiti od njega. Nema pravila, osim: "Gledaj!" Nije tek oblik poetskog izražavanja kad se kaže da uma otvorenog na ovaj način mi gledamo jedan nov svijet, onako nov kako je bio nov i u onim prvim danima Postanka, "kad su jutarnje zvijezde pjevale uglas, a sva djeca Gospodnja klikotala od radosti." Pokušavajući sve proteklo shvatiti pomoću sjećanja i riječi, mi kao da smo većinu naših života proveli zagnjurivši noseve u knjige, nikada ne podigavši pogled na ono ispred nas. Whiteheadeova kritika tradicionalnog obrazovanja mogla bi se primijeniti na čitav naš način života:

"U našoj skolastičkoj svakodnevnici mi smo suviše zaokupljeni knjigama. ... U Edenskom vrtu, Adam je pogledao životinje prije no što će im nadjenuti nazive; u tradicionalnom sustavu, djeca daju imena životinjama i prije no što su ih ugledala. "*"

* A. N. Whitehead, Znanost i suvremeni svijet (Cambridge, 1933.), str. 249

U najširem smislu riječi, imenovati nešto znači tumačiti iskustvo pomoću prošlosti, prevoditi ga pomoću sjećanja, vezati nepoznato u sustav onoga što nam je poznato. Civiliziran čovjek teško da poznaje bilo koji drugi način razumijevanja svijeta. Svaki čovjek, svaka stvar mora na sebi imati naljepnicu, nositi svoj broj ili potvrdu, biti negdje upisana i razvrstana. Ono što nije razvrstano - neispravno je, nepredvidivo i opasno. Ničije se postojanje ne priznaje bez putovnice, rodnog lista ili pripadnosti nekom narodu. Ne slažete li se s kapitalistima, oni će vas nazvati komunistom, i obratno. Osoba koja ne prihvaća niti jedno od ovih stajališta, ubrzo svima postaje neshvatljivom. Suvremenom je umu najudaljenija od svijeta mogućnost ona da postoji i način gledanja na život koji je udaljen od svih koncepcija, uvjerenja, mišljenja i teorija. Ako takvo gledište postoji, ono se može naći jedino u posve praznom mozgu nekog slaboumnika. Zavaravamo se da se čitav utvrđeni poredak svemira održava u kategorijama ljudskih misli, bojeći se da će sve nestati u kaosu ne pridržavamo li ih se najvećom tvrdoglavošću.

Moramo ponoviti: sjećanje, misao, jezik i logika od bitnog su značenja za ljudski život. Oni su polovica zdravlja. No, osoba ili društvo koje je samo napola zdravo, nezdravo je. Gledati na život bez uporabe riječi ne znači izgubiti sposobnost da se oblikuju riječi, ne znači prestati misliti, sjećati se, planirati. Biti šutljiv ne znači izgubiti jezik. Naprotiv, samo kroz šutnju netko može otkriti nešto novo, o čemu će porazgovarati. Tko neumorno priča, ne zaustavlja se da bi pogledao oko sebe i saslušao druge, na kraju bi se mogao ponavljati ad nauseam (do gnušanja, op.p.).

Isto se događa i s razmišljanjem, koje je zapravo tihi razgovor. Ono samo po sebi nije otvoreno za otkrivanje čega novog, jer su ovdje jedina novina jednostavna preraspoređivanja starih ideja i riječi. Postojalo je vrijeme kad se jezik neprekidno obogaćivao novim riječima - bila su to vremena u kojima su ljudi, kao Adam, pogledali stvari prije no što bi im nadijevali nazive. Danas su gotovo sve nove riječi nastale preraspoređivanjem starih, jer mi više ne mislimo stvaralački. Pri tome ne mislim da bismo trebali prštati novim izumima i revolucionarnim otkrićima. To je - uvijek rijetka - snaga onih koji mogu oboje - i uočiti nepoznato, i protumačiti ga. Za većinu nas, druga polovica zdravlja nalazi se jednostavno u opažanju nepoznatog i uživanju u njemu, kao što možemo uživati u glazbi i ne znajući pri tome ni kako je skladana, ni kako je naše tijelo može čuti.

Svakako, revolucionarni mislilac mora krenuti s one strane misli. On zna da su gotovo sve njegove najbolje ideje naišle kad je razmišljanje prestalo. Možda se borio i natezao s problemom da bi ga razumio pomoću ustaljenih načina razmišljanja, no samo kako bi otkrio da to nije moguće. No, kad je iscrpljen prestao misliti, um se otvorio da bi sagledao problem takvim kakav jest - ne kakvim su ga oblikovale riječi - i odmah se mogao shvatiti.

Ali, krenuti s one strane misli nije predodređeno samo za genije. Otvoreno je i svima nama kad shvatimo da "misterij života nije problem koji treba rješavati, nego stvarnost koju treba iskusiti". Mnogima je dano da budu vidovnjaci, no samo rijetkima da budu i proroci. Mnogi glazbu mogu slušati, ali je tek nekolicina može izvoditi i skladati. A ne možete je čak niti slušati, ako je čujete samo uz pomoć prošlosti. Što bismo pomislili o nekoj od Mozartovih simfonija da su nam uši naviknute jedino na zvukove tam-tama? Možda bismo još i uhvatili njene ritmove, no gotovo ništa od njenog sklada i melodije. Drugim riječima, ne bismo otkrili bitni element glazbe. Da bismo bili sposobni čuti ili čak i napisati ovakvu simfoniju, ljudi su morali otkriti nove vrste zvukova - vibriranje struna, zvučanje zraka u cijevi, brujanje pri trzaju žice. Morali su otkriti čitav svijet tonova, koji su nešto posve različito od bubnjanja.

Ako mogu pojmiti samo udaraljke, tada ne mogu cijeniti ton. Ako o slikarstvu mogu razmišljati samo kao o načinu izrade slika u boji bez fotoaparata kao pomagala, tada u nekom kineskom pejzažu neću vidjeti ništa do obične besmislice. Ne učimo ništa što bi bilo od velike važnosti, ako se to može objasniti jedino uz pomoć prošlog iskustva. Kad bi bilo moguće sve stvari shvatiti kroz pojmove koje već poznajemo, smisao za boje mogli bismo prenijeti i slijepu čovjeku, ničim drugim do zvukom, okusom, opipom i mirisom.

Ako to vrijedi i točno je za razne umjetnosti i znanosti, onda je to još tisuću puta točnije kad dopremo do poimanja života u širem smislu i kad želimo nešto saznati o onoj krajnjoj stvarnosti, ili o Bogu. Sigurno, besmisleno je tragati za Bogom pomoću već prije oblikovane zamisli o tome što je Bog. Naime, tragati za nečim znači samo otkriti ono što već znamo o tome, i upravo se zbog toga tako lako zavaravamo i dopuštamo da nas zavedu sve vrste "nadnaravnih" iskustava i vizija. Vjerovati u Boga i tragati za Bogom u kojega vjerujete jednostavno se svodi na traganje za potvrdom vlastita mišljenja. Tražiti objavljene Božje volje, a potom je "testirati" povezujući je sa svojim već utvrđenim moralnim standardima znači izrugivati se tom zahtjevu. Jer, odgovor ste unaprijed znali. Na taj način, traganje za "Bogom" nije ništa više od traženja da vam apsolutni autoritet udari svoj pečat, i postizanja sigurnosti o onome u što ionako vjerujete. To znači dobiti jamstvo da će nepoznato i budućnost biti nastavak onoga što želite zadržati iz svoje prošlosti - tek veća i bolja utvrda za naše "Ja". Ein feste Burg! (Čvrsta tvrđava! op.prev.)

Ako smo otvoreni samo otkrićima koja će se uklopiti u ono što već znamo, možemo jednako tako ostati i zatvoreni. Zbog toga sva ona čudesna postignuća znanosti i tehnologije imaju za nas toliko malo stvarne koristi. Uzaludno je što možemo predviđati i nadzirati tijek događaja u budućnosti ako ne znamo kako živjeti u sadašnjosti. Uzalud nam liječnici produžuju život, ako svoje vrijeme trošimo strepeći hoćemo li još duže živjeti. Zaludu inženjeri razvijaju sve brža i jednostavnija prijevozna sredstva ako su novi vidici pred nama poredani i shvaćeni jedino pomoću naših starih predrasuda. Čemu smo doprli do snage atoma ako samo nastavljamo kročiti kolotečinom dizanja ljudi u zrak!

Ovakva sredstva, kao i pomagala kakva su jezik i misao, ljudima stvarno koriste samo ako su budni - ako nisu izgubljeni u zemlji snova, nalazila se ona u prošlosti ili budućnosti, i ako su u najbližem dodiru s točkom iskustva u kojoj se može otkriti jedino stvarnost, a to je - ovaj trenutak.

Ovdje je život živ, vibrirajući, živahan i prisutan, ovdje sadrži dubine koje teško da smo uopće i započeli istraživati. No, da bi sve to zapazio i shvatio, um ne smije biti rascijepljen na "Ja" i na "ovo iskustvo". Trenutak mora biti ono što uvijek i jest - sve ono što ti jesi, i sve ono što znaš. U ovoj kući nema mjesta za tebe i mene!

VII PREOBRAZBA ŽIVOTA

Bijelac sebe zamišlja kao praktičnu osobu, koja želi "postići rezultate". On je nestrpljiv kad se radi o teoriji, ili o bilo kakvoj raspravi koja se odmah ne svodi na konkretne primjene. Upravo bi se zato zapadnjačka civilizacija mogla općenito opisati kao "mnogo vike ni za što". Pravo značenje teorije nije beskorisno nagađanje, nego vizija, i točno je rečeno da tamo "gdje nema vizije, ljudi nestaju".

Samo, pod vizijom se u ovom smislu ne misli na snove i ideale budućnosti. To znači razumjeti život takav kakav jest, same sebe i ono što jesmo, te ono što činimo. Bez takvog razumijevanja jednostavno je smiješno razgovarati o praktičnosti i postizanju rezultata. To je kao kad marljivo i uporno šetate po magli: idete samo uokolo, i u krug. Ne znate ni kamo idete, ni kakve rezultate uistinu želite.

Umovima koji misle na taj način, sve o čemu smo do sada raspravljali čini se suviše teoretskim. Sve su te ideje posve u redu, no - da li i djeluju? Sad ja moram upitati: "Kako to mislite - djeluju?" Uobičajeni "radni test" filozofije sastoji se u provjeri čini li ona ljude boljima i sretnijima, postiže li se njome smirenost, suradnja i napredak. No, to je besmislen kriterij bez mnogo "teoretskog" razumijevanja. Što podrazumijevate pod srećom? Zašto "bolji" ljudi postaju boljima? Na čemu ćete surađivati? Što ćete učiniti s mirom i napretkom? Odgovori na ta pitanja ovise isključivo o tome što mi jesmo, i što želimo upravo sada. Ako istodobno želimo i smirenost i izolaciju, pobratimstvo i sigurnost za naše "Ja", sreću i trajnost, tada su naše želje kontradiktorne. Njihovi će se rezultati, ma kako praktični mi bili u njihovom postizanju, pretvoriti u daljnje kontradikcije. To je ona stara priča o želji da imamo kolač, ali i da ga pojedemo. Tu se nameće jedini mogući zaključak, da ga treba strpati u želudac i tamo ga čuvati, sve do probavnih problema.

Moramo li biti nacionalisti i imati suverenu državu, ne možemo istodobno očekivati da vlada svjetski mir. Želimo li se svega dočepati po najnižoj mogućoj cijeni, ne možemo očekivati da ćemo dobiti i najbolju kakvoću, dok ravnoteža između to dvoje predstavlja osrednjost. Zacrtao li si kao ideal vlastitu moralnu superiornost, nećemo istodobno moći izbjeći da ne budemo puni sebe. Prionemo li uz vjerovanje u Boga, ne možemo na isti način imati i vjeru, jer vjera nije nikakvo prijanjanje, nego otpuštanje.

I ako smo donijeli odluku o onome što zaista želimo, još uvijek nam ostaje uistinu mnogo praktičnih i tehničkih problema. No, nema svrhe raspravljati o tome sve dok ne donesemo odluku. I obrnuto, nema mogućnosti da se odluka donese tako dugo dok je oboje razdvojeno, tako dugo dok je "Ja" jedno, a "iskustvo" nešto drugo. Ako je um snaga koja usmjerava i stoji iza našeg djelovanja, tada prije ikakva djelovanja treba iscijeliti um i njegovu viziju života, jer ono ne bi potaknulo ništa osim sukoba.

Zato se ponešto mora reći i o iscijeljenoj viziji života, koja nailazi zajedno s punim osviještenjem. Ona, naime, u sebi uključuje duboku preobrazbu našeg shvaćanja svijeta. Ako se riječima uopće i može opisati, ta se preobrazba sastoji od spoznaje i osjećaja da je svijet zapravo - organsko jedinstvo.

Obično mi za ovo "znamo" kao za dobiveni podatak, ali ne osjećamo i da je on istinit. Naravno, ljudi se većinom osjećaju odvojenima od svega što ih okružuje. S jedne sam strane ja, a s druge ostatak svemira. Ja nisam ukorijenjen u zemlju poput stabla. Posrćem uokolo neovisno. Izgleda mi da sam središte svega, a ipak sam nekako odsječen i sam. Mogu osjetiti što se događa unutar mog tijela, ali mogu samo nagađati što se zbiva u ostalima. Moj svjesni um mora imati korijene i podrijetlo u nekim neizmjernim dubinama bića, a ipak se osjeća kao da je živio posve sam, smješten u ovoj uzanoj, maloj lubanji.

Bez obzira na to, fizička stvarnost je takva da moje tijelo postoji samo u odnosu prema ovom svemiru, i ja sam zapravo povezan s njim i ovisan o njemu, kao i list o svom drvetu. Osjećam se odsječeni samo zato jer sam rascijepljen unutar sebe sama, jer se pokušavam razdvojiti od vlastitih osjećaja i osjetila. Zato mi sve ono što osjećam i naslućujem izgleda stranim. A kad postanem svjestan nestvarnosti ove razdvojenosti, svemir se više ne čini nimalo stranim.

Jer, ja jesam ono što znam; ono što znam jest ja. Doživljaj kuće na suprotnoj strani ulice ili zvijezde u svemiru nije ništa manje ja od svrbeža na tabanu mog stopala, ili ideje iznikle u mom mozgu. U obratnom smislu, ja sam također ono što ne znam. Ja nisam svjestan vlastitog mozga kao mozga. Na posve isti način, ja nisam svjestan kuće na suprotnoj strani ulice kao nečega što je odvojeno od načina na koji je doživljam. Poznajem svoj mozak kao misli i osjećaje, i poznajem tu kuću kao svoj doživljaj. Na isti način na koji osjećam da ne poznajem svoj vlastiti mozak ili tu kuću samu po sebi, jednako tako ne poznajem ni tajne misli nastale u tvom mozgu.

Ali, moj mozak, koji je također ja, vaš mozak i misli skrivene u njemu, kao i kuća na suprotnoj strani ulice, sve su to oblici nerazmrsivo isprepletenog procesa, koji nazivamo stvarnim svijetom. Neovisno o tome jesam li ja njega svjestan ili ne, on je čitav zapravo - ja, u smislu da su sunce, zrak i ljudsko društvo za mene jednako onoliko životno važni koliko i moj mozak, ili moja pluća. Pa ako je, onda, ovaj mozak upravo moj mozak - iako ga ja i nisam svjestan, tada je ovo sunce - moje sunce, taj je zrak - moj zrak, a ovo je društvo - moje društvo.

Naravno, ja ne mogu zapovjediti suncu da se izduži u oblik jajeta, ili natjerati svoj mozak da misli drugačije. Ne mogu vidjeti nutrinu sunca, niti s vama podijeliti vaše intimne osjećaje. Ne mogu promijeniti oblik ili strukturu vlastita mozga, niti ga doživjeti kao predmet sličan cvjetači. No, ako je moj mozak unatoč tome ja, a i sunce - ja, zrak - ja, i društvo, čiji ste i vi član - također ja, tada su sve te stvari jednako onoliko bitne za moje postojanje, koliko i moj mozak.

To, da sunce postoji bez obzira na način na koji ga ja doživljam, jest zaključak. Činjenica da imam mozak, iako ga ne mogu vidjeti, također je zaključak. O svemu ovome znamo samo teoretski, a ne iz neposrednog iskustva. No, očito, ovaj je "vanjski" svijet teoretskih predmeta jednako onoliko jedinstvo koliko je to i "unutarnji" svijet iskustava. Ja iz iskustva zaključujem da on postoji. A kako je iskustvo jedinstveno - ja jesam moja osjetila - moram na sličan način zaključiti da je i ovaj teoretski svijet jedinstven, da moje tijelo i svijet oblikuje jedan jedini proces.

Postojale su mnoge teorije o jedinstvenosti svemira. No, one nisu izbavile ljudska bića iz izolacije egoizma, od sukoba i straha od života, jer postoji svijet različitosti između zaključka i osjećaja. Možete rasuđivati da je svemir jedinstven, ali ne i osjećati da je tako. Možete postaviti teoriju da je vaše tijelo gibanje u neprekinutom procesu, koji uključuje i gibanje svih sunaca i zvijezda, a ipak se i nadalje osjećati odvojenima i usamljenima. Jer, osjećaj se neće uskladiti s teorijom sve dok ne otkrijete i jedinstvo unutarnjeg iskustva. Svim teorijama usprkos, osjećat ćete da ste izolirani od života onoliko dugo koliko ćete ostati razdijeljeni unutar sebe.

Ali, prestat ćete se osjećati izoliranima kad spoznate, primjerice, da vi nemate doživljaj neba; jer, vi jeste taj doživljaj. Za potrebe osjećaja, vaš doživljaj neba jest nebo, i nema "vas" odvojenih od onoga što doživljavate, osjećate i znate. Upravo zato mistici i mnogi pjesnici toliko često izražavaju osjećaj da su "jedno sa Svima", ili da su "sjedinjani s Bogom", ili, kako je to oblikovao Sir Edwin Arnold:

"Odričem se sebe, svemir posta Ja."

Zaista, ponekad je ovaj osjećaj posve sentimentalna, a pjesnik postaje "jedno s Prirodom" samo dok mu je ona sklona.

*Ne živim u samom sebi, već postah
dijelom svega uokolo; za me su visoke planine osjećaj, na žamor
gradova ljudskih tek muka: ne vidjeh
ničeg što omrznut u prirodi treba, osim
biti dijelom što opire se lancima putenim,
svrstan med stvorenja mada duša letjet može,
i s nebom, vrhuncem, nebeskom ravnicom
oceana ili zvijezda družiti se, a ne tako uzalud.*

Ovaj se Byronov ruralni ushit nimalo ne uklapa u naš predmet. On se samo uskladio s prirodom do tog stupnja da je pomogao vlastitoj ljudskoj prirodi. Mušica voli slatkoću meda, no nije njegova ljepljivost ona koja ga čini

*... dijelom što opire se lancima putenim,
svrstan med stvorenja...*

Sentimentalist ne zagleda u dubine prirode da bi vidio

*Troma postojanja dodirujuć ' se tek u prolazu,
lebdeći il'
usporeno puzeć' tik uz samo dno...
Morska psina olovnih očiju, morž, kornjača,
rutav morski leopard i raža,
strasti tamo, ratovi, progoni, plemena
- prizor u tim
dubinama oceana - udisanje tog gustog,
udišućeg zraka.*

Čovjek mora otkriti da sve što opaža u prirodi - vlažan i neobičan svijet u dubinama oceana, ledene iglice, močvarni reptili, pauzi i škorpioni, pustinje beživotnih planeta - ima svoju nadopunu u njemu samom. Zato on nije jedno sa samim sobom sve dok ne shvati, da ova "zatamljena strana" prirode i osjećaji užasa koje ona u njemu izaziva, također nisu njegovo "Ja".

Naime, sve kvalitete kojima se divimo ili koje mrzimo u svijetu oko sebe zapravo su odrazi. Oni dolaze iznutra - i iako iznutra, to također znači da su iza, da su nesvjesni, neizmjerni, nepoznati. Naši osjećaji o gmizavom svijetu osinjaka ili zmijskim leglima osjećaji su prema skrivenim aspektima naših tijela i mozгова, te prema svim njihovim sposobnostima za ono nepoznato čega se grozimo i što nas tjera da se naježimo, za ružne bolesti i nezamislive patnje.

Ne znam je li to istina, no priča se kako su neki od velikih mudraca i "svetih ljudi" raspolagali nadnaravnim moćima nad zvijerima i gmazovima, koji su za obične smrtnike uvijek vrlo opasni. Ako je to istinito, bilo je to sigurno zato jer su bili u stanju živjeti u miru sa "zvijerima i gmazovima" u sebi. Oni nisu divljeg slona trebali nazivati Behemotom ili morsku neman Levijatanom, nego su im se prisno obraćali kao "Dugonosom" i "Sluzavku".

Međutim, osjećaj ujedinjenosti sa "Svime" nije tek mutno stanje uma, vrsta transa u kojem se ukida svaki oblik i razlikovanje, kao da su se čovjek i svemir stopili u svjetlucavu blijedoljubičastu sumaglicu. Kao što su proces i oblik, energija i tvar, ja i iskustvo nazivi za isto i načini gledanja na isto, tako i jedan i mnogi, jedinstvenost i mnogostrukost, jednako i različito nisu suprotnosti koje se uzajamno isključuju: one su istovjetne, kao što je to

tijelo i njegovi razni organi. Otkriti da su mnogi zapravo jedno, i da je jedan jednak mnogima, znači shvatiti da su oboje riječi i zvuci koji predstavljaju ono što je osjetilima i osjećajima očito već na prvi pogled, ali i zagonetka za logiku i opisivanje.

Mlad čovjek u potrazi za duhovnom mudrošću prepustio se učenju i vodstvu slavnog svetog čovjeka. Mudrac ga je zavolio i imenovao osobnim pomoćnikom. No, nakon nekoliko mjeseci mladić se požalio da nije još ništa posebno naučio. "Kako to misliš?", upitao ga je sveti čovjek. "Kad si mi donio moju rižu, nisam li je pojeo? Kad si mi donio moj čaj, nisam li ga popio? Kad bi me pozdravio, nisam li ti uvijek odzdravio? Jesam li ikada zanemario podučavati te?" "Bojim se da ne shvaćam", mladić je bio posve zbunjen. "Želiš li steći uvid u nešto", odgovorio je mudrac, "pogledaj izravno u to. Započeti razmišljati o tome posve je promašeno."

*Beruč' krizanteme duž istočne ograde;
Motreć'u tišini južne brežuljke;
ptice u parovima dolijeću kući
kroz vlažan planinski zrak sumraka -
u svemu tome ima duboka značenja,
no, poželimo li ga izraziti,
odjednom zaboravljamo riječi.*

Značenje nije kontemplativno; radi se o sumraku i, možda, o pomalo idiličnom ugođaju kakav obožavaju kineski pjesnici. To je već izraženo, i pjesnik ga ne uljepšava ljiljanom. On se neće, kao mnogi zapadnjački pjesnici, preobraziti u filozofa i reći da je on "jedno sa" cvijećem, ogradom, brežuljcima i pticama. I to je uljepšavanje ljiljanom, ili kako bi se njegovim orijentalnim jezikom reklo, "polaganje stopala na zmiju". Jer, kad uistinu shvatiš da si ti ono što vidiš i znaš, ne počinješ trčati uokolo misleći "Ja jesam sve to". Jednostavno, postoji samo "sve to".

Osjećaj da se nalazimo licem u lice sa svijetom, odsječeni i odvojeni, najveći utjecaj ima na misao i djelovanje. Filozofi, primjerice, često ne uspijevaju prepoznati da se njihove misli o svemiru odnose i na njih same, i na njihove misli. Ako je svemir beznačajan, jednako je takva i izjava da je to tako. Ako je ovaj svijet tek opaka zamka, onda je takav i onaj tko optužuje, a lonac naziva svoj poklopac crnim.

U najstrožem smislu, mi uopće ne možemo stvarno misliti o životu i stvarnosti, jer bi to moralo uključivati mišljenje o mišljenju, razmišljanje o razmišljanju, i tako ad infinitum. Može se samo pokušati s racionalnom, opisnom filozofijom svemira, pod pretpostavkom da je čovjek posve odvojen od njega. No, ako ste vi i vaša misao dio tog svemira, ne možete stati izvan njih, da bi ih opisali. Zato se svi filozofski i teološki sustavi na kraju moraju raspasti. Da bi "poznavali" stvarnost, ne možete se nalaziti izvan nje i definirati je; morate ući u nju, postati ona i osjetiti je.

Spekulativna filozofija, kakvu poznajemo na Zapadu, gotovo je u cijelosti simptom podijeljenog uma, čovjeka koji se pokušava smjestiti izvan samoga sebe i svog iskustva da bi ga oblikovao riječima i definirao. To je začarani krug, kao i sve ostalo što poduzima podijeljeni um.

S druge strane, shvaćanje da je um zapravo nepodijeljen, mora imati odgovarajući i jednako tako dalekosežan utjecaj na misao i djelovanje. Kao što se filozof pokušava smjestiti izvan sebe i svoje misli, jednako tako, kao što smo vidjeli, i običan čovjek pokušava stati izvan sebe, svojih emocija i osjetila, svojih osjećaja i želja. Rezultati su nevjerovatna konfuzija i pogrešna usmjerenost, a mora ih prekinuti otkriće o jedinstvenosti uma.

Tako dugo dok je um rascijepljen, život nam je neprestan sukob, napetost, frustracija i srušena iluzija. Patnja se taloži na patnju, strah na strah, a dosada na dosadu. Što se više mušica bori da bi se iskoperala iz meda, to će brže

utonuti u nj. Pod pritiskom tolike napetosti i uzaludnosti, nije ni čudo da svi ljudi traže olakšanje u nasilju i senzacionalizmu, u lakomislenom iskorištavanju vlastitih tijela, teka, materijalnog svijeta i svojih supatnika. Ne može se izračunati koliko sve to mora pridodati onim nužnim i neizbježnim patnjama našeg postojanja.

No, nepodijeljeni um oslobođen je tih napetosti, neprekidnog nastojanja da se smjesti izvan sebe i da se nađe negdje drugdje, a ne ovdje i sada. Svaki se trenutak živi u potpunosti, pa se tako javlja osjećaj ispunjenosti i upotpunjenosti. Podijeljeni um dolazi za pretrpan stol, i kuša svako jelo, žuri dalje ništa ne probavivši, samo da bi utvrdio je li ovo jelo bolje od prethodnog. Ne nalazi ništa dobro, jer ništa uistinu i nije kušao.

Kad s jedne strane shvatite da živite u ovom trenutku, da vi zapravo i jeste ovaj, i niti jedan drugi trenutak, da osim ovoga što je sada, nema ni prošlosti, ni budućnosti, tada se morate opustiti i kušati taj trenutak u cijelosti, pa bio on užitak ili bol. Odjednom postaje očitim zašto postoji ovaj svemir, zašto su stvorena svjesna bića, zašto osjetilni organi, zašto prostor, vrijeme i promjene. Posve nestaje čitav onaj problem procjenjivanja prirode, pokušaja da život znači nešto u smislu njegove budućnosti. Očito, sve postoji za ovaj trenutak. To je ples, a kad plešete, ne namjeravate nekuda dospjeti. Vrtite se u krug i uokolo, ali bez iluzije da nešto slijedite ili da bježite od ralja pakla.

Koliko dugo već planeti kruže oko Sunca? Idu li nekuda, i kreću li se sve brže i brže da bi tamo stigli? Koliko se već puta proljeće vratilo na zemlju? Dolazi li svake godine sve brže i ljepše, da bi bilo sigurno kako će biti bolje nego prošlog proljeća, i žuri li na svom putu do proljeća koje će nadmašiti sva dosadašnja?

Smisao i svrha plesanja je - ples. Kao i glazba, i ples je ispunjen svakog svog trenutka. Nećete odsvirati sonatu da biste došli do završnog akorda, i ako su značenja stvari jednostavno u njihovim završecima, skladatelji ne bi niti pisali išta drugo, osim finala. Međutim, moglo bi se usput uočiti kako je za glazbu naše kulture karakteristično da je u nekim aspektima napredna, te da se ponekad čini kao da je odlučno krenula putem do svog budućeg klimaksa. No, kad tamo dospije, ne zna više što bi učinila sama sa sobom. Beethoven, Brahms i Wagner naročito su krivi za skladanje veličanstvenih vrhunaca i završetaka, raspršujući ih potom gotovo u istom akordu sve više i više, i uništavajući taj trenutak svojim oklijevanjem da ga napuste.

Kada se svaki trenutak pretvori u očekivanje, odričemo se ispunjenog života, a smrti se užasavamo, jer čini se da svim očekivanjima ovdje mora doći kraj. Dok ima života, ima i nade - i ako netko živi jedino u nadi, tada smrt doista i jest kraj. Ali, nepodijeljenom umu smrt je samo još jedan trenutak, potpun kao i svaki trenutak, i ne može odati svoju tajnu ako nije proživljena u potpunosti -

I s voljom u nju liježem. (raku, op.p.)

Smrt je sažetak istine, da smo mi u svakom trenutku gurnuti u nepoznato. Ovdje je svako prijanjanje uz sigurnost prisiljeno na povlačenje; posvuda gdje se prošlost odbaci i sigurnost napusti, obnavlja se život. Smrt je nepoznanica u kojoj smo svi mi živjeli prije rođenja.

Ništa nije stvaralačkije od smrti, jer ona predstavlja čitavu tajnu života. To znači da se prošlost mora napustiti, da se nepoznato ne može izbjeći, da "Ja" ne može trajati i da se ništa ne može učvrstiti jednom za svagda. Kad čovjek to spozna, on živi prvi put u svom životu. Zadržavajući dah, on će ostati bez njega. Oslobođajući nešto, on to nalazi.

*Und so lang du das nicht hast,
Dieses: stirb und werde,
Bist du nur ein trueber Gast
Auf den dunklen Erde*

*I tako dugo dok to ne spoznaš,
ovo: umri i budi,
tek ožalošćen si gost
na ovoj mračnoj zemlji.*

Goethe, Zapadno-istočni razgovor

VIII. STVARALAČKA MORALNOST

Možda je paradoksalno govoriti o stvaralačkoj moralnosti. Jer, moralnost je izvedena od riječi koje znače običaje i uzuse, te uređenje života uz pomoć pravila. Ali, moralnost također označava i djela iz ljubavi u međuljudskim odnosima, pa u tom smislu možemo govoriti i o moralnosti koja je kreativna. Sv. Augustin je to opisao kao "Voli, i čini što god želiš." No, oduvijek je problem bio - kako voljeti ono što ti se ne sviđa.

Ako je moralnost umijeće života u zajednici, jasno da u tome svoje mjesto moraju naći i pravila, bolje rečeno - tehnike. Jer, mnogi od problema zajednice zapravo su tehnički problemi - raspodjela bogatstva i stanovništvo, dobro upravljanje prirodnim izvorima, ustrojavanje obiteljskog života, briga za bolesne i nemoćne te usklađivanje razlika koje postoje među pojedincima.

Tako je moralist gotovo tehničar s kojim se savjetuje o tim problemima, kao što se s arhitektima savjetuje o izgradnji kuće ili s inženjerima kad se gradi most. I, kako to zahtijevaju medicina, obučarstvo, kuharstvo, krojački posao, poljodjelstvo i stolarstvo, tako i život u zajednici zahtijeva određeni "know-how". Zahtijeva prikupljanje i korištenje određenih vještina.

Samo, u praksi je moralist postao mnogo više od savjetodavnog tehničara. Postao je svađalica. Sa svoje propovjedaonice ili u svojim djelima on drži prodike čovječanstvu, dijeleći uokolo pohvale i pokude - većinom pokude - kao što zmaj ispušta plamen iz svog ždrijela. Jer, ljudi ne prihvaćaju njegove savjete. Oni pitaju kako je najbolje djelovati u određenim okolnostima. On im kaže, i čini se da su se oni s time složili, da on ima pravo. No, potom odu i naprave nešto drugo, jer nalaze da je njegov savjet pretežak, ili pak snažno žele učiniti upravo suprotno. Ovo se događa toliko redovito da se moralist počinje žestiti i nazivati ih raznim imenima. A kad to nema nikakva učinka, on pribjegava i fizičkom nasilju, provodeći svoj savjet uz pomoć policajaca, kažnjavanja i zatvora.

Jer, zajednica je vlastiti moralist. Ona odabire i plaća suce, policajce i propovjednike, otprilike kao da kaže: "Kad postanem teška, molim te - udari me!"

Na prvi se pogled problem može svesti na ovo: moralna načela služe da se izbjegne nepoštena razdioba užitaka i patnje. To znači da neki pojedinci moraju dobiti manje zadovoljstava, a više patnje. U pravilu će oni prihvatiti taj gubitak samo pod prijetnjom još veće patnje, ako neće surađivati. To se temelji na pretpostavci da je svatko čovjek za sebe, te da će paziti na probitke zajednice jedino do stupnja do kojeg oni očito znače i njegove interese.

Iz toga su moralisti razvili teoriju da je čovjek u osnovi sebičan, ili da ima urođenu sklonost prema zlu. "Naravni" čovjek živi za jedan poriv: zaštititi svoje tijelo od boli i povezati ga s užitkom. Budući osjećati može samo svojim tijelom, malo ga zanimaju osjećaji ostalih tijela. Stoga će ga ta druga tijela zanimati jedino ako je potaknut sustavom nagrada i kazni, to jest, iskorištavanjem njegovih interesa u interesu zajednice.

Srećom, problem ipak nije baš tako jednostavan. Naime, između svega ostalog što čovjeku pruža užitak, jesu i odnosi s drugim ljudima - razgovori, zajedničko blagovanje, pjevanje, plesanje, dobivanje djece i suradnja u radu, koji "mnogo ruku čini lakšim". I zaista, jedno od najvećih zadovoljstava postiže se kad je čovjek više ili manje nesvjestan vlastita postojanja, kad ga ponesu zanimljiva razmišljanja, zvukovi, mjesta i ljudi. I obrnuto, jedna mu je od najvećih patnji kad je svjestan samo sebe, kad se osjeća neprihvaćenim i odsječenim od zajednice i svijeta koji ga okružuje.

No, taj problem nema rješenja, jer o njemu razmišljamo kao o pobuđivanju sustavom užitka i patnje, ili uz pomoć ma kakvog poticaja uopće. Čovjek ima moralni problem kakav druge životinje koje žive u zajednici nemaju, samo zato što su mu toliko važni motivi, poticaji. Ako je točno da čovjeka nužno motivira načelo užitka i patnje, nema nikakve svrhe raspravljati o ljudskom ponašanju. Motivirano ponašanje je utvrđeno ponašanje; bit će ono što će biti, bez obzira na sve što bi netko mogao reći o tome. Ne može postojati stvaralačka moralnost, ako čovjek nema mogućnost da bude slobodan.

Upravo ovdje su moralisti pogriješili. Žele li da čovjek promijeni način života, moraju pretpostaviti da je on slobodan. Ako to nije, tada ni sva ljutnja i bijes na svijetu neće ništa promijeniti. S druge strane, čovjek koji djeluje zbog straha od prijetnji moralista, ili zbog privlačnosti njihovih obećanja - ne djeluje slobodno! Ako čovjek nije slobodan, prijetnje i obećanja mogu promijeniti njegovo ponašanje, ali ni u čemu bitnom. Ako je pak slobodan, prijetnje i obećanja neće ga natjerati da iskoristi svoju slobodu.

Podijeljeni um nikada ne može shvatiti značenje slobode. Ako se osjećam razdvojenim od svog iskustva i od svijeta, sloboda će mi izgledati kao stupanj do kojega ja mogu upravljati svijetom, a sudbina kao stupanj do kojega svijet upravlja mnome. No, za jedinstveni um nema suprotnosti između "Ja" i svijeta. Djeluje samo jedan proces, i on čini sve što se događa. On podiže moj mali prst i uzrokuje potrese. Ili, možete to reći i ovako: "Ja podižem svoj mali prst i stvaram potrese." Nitko ne određuje unaprijed, i nikome nije unaprijed određeno.

Naravno, to je neobično shvaćanje slobode. Navikli smo misliti da se sloboda, ako je uopće ima, ne nalazi u prirodi, nego u nekoj zasebnoj ljudskoj volji i snazi izbora.

No, sloboda nije ono što obično podrazumijevamo pod izborom. Izbori su uglavnom naše odluke motivirane užitkom i patnjom, a podijeljeni um djeluje samo s jednim ciljem - da "Ja" dovede do užitka, i izbavi ga patnje. No, najbolji su užici oni koje ne planiramo, a najgori je dio patnje iščekivanje da do nje dođe, te nastojanje da joj pobjegnemo kad stigne. Ne možete planirati da budete sretni. Možete planirati da postojite, ali postojanje i nepostojanje sami po sebi nisu ni ugoda, ni patnja. Liječnici su me čak uvjerali da u nekim okolnostima i smrt može biti iznimno ugodno iskustvo.

Osjećaj neslobode posljedica je nastojanja da se učini ono što je nemoguće, pa čak i besmisleno. Nisi "slobodan" da bi nacrtao pravokutnu kružnicu, živio bez glave, ili zaustavio određene refleksne radnje. To nisu prepreke slobodi, to su uvjeti za slobodu. Ja nisam "slobodan" nacrtati kružnicu, kad bi se pokazalo da se ona pretvorila u pravokutnu kružnicu. Nebu hvala, nisam slobodan ni odšetati kroz ova vrata, ostavljajući svoju glavu kod kuće. Isto tako, nisam slobodan živjeti u bilo kojem trenutku, osim u ovome, ili odvojiti sebe od svojih osjećaja. Ukratko, nisam slobodan kad pokušavam učiniti nešto kontradiktorno, primjerice da se pomaknem ne mijenjajući svoj položaj, ili da opečem svoj prst ne osjećajući bol.

S druge strane - ja sam slobodan, svjetski proces je slobodan učiniti sve što nije kontradikcija. Tada se postavlja pitanje: Je li kontradikcija, da li je nemoguće djelovati ili odlučivati bez ugone kao konačnog cilja? Teorija da mi neizbježno moramo činiti ono što nam pruža veću ugodu ili manju bol, besmislena je tvrdnja utemeljena na zbrci riječi. Reći da ja odlučujem učiniti nešto zato jer mi je to ugodno pokazuje samo to, da ja to odlučujem jer sam tako odlučio. Ako se "ugoda" definira kao početak onoga "što je meni draže", tada će ono što mi je draže uvijek za mene biti ugoda. Ako mi je draža patnja, kao mazohistima, tada će mi ugodu predstavljati bol. Ukratko, teorija vapi za pitanjem na početku govoreći da je ugoda ono za čime čeznemo, stoga, sve za čime čeznemo jest - ugoda.

No, nađem se u kontradikciji uvijek kad pokušavam djelovati i odlučivati tako da bih bio sretan, kad svojim budućim ciljem proglasim "svoju ugodu". Naime, što je više moje nastojanje usmjereno prema budućim užicima, to sam više nesposoban uživati u bilo kakvim zadovoljstvima. Naime, sva su zadovoljstva sadašnjost, i ništa mi - osim potpune svijesti o sadašnjosti - ne može niti malo jamčiti buduću sreću. Ja mogu raditi zato da bih sutra jeo, ili krenuti sljedeći tjedan na izlet u planine, ali zapravo nema načina da budem siguran hoće li me to učiniti sretnim. Naprotiv, općenito je iskustvo da ništa toliko ne uništava zadovoljstvo kao gledati samoga sebe usred tog zadovoljstva da bih utvrdio, je li mi ugodno. Možete živjeti samo u jednom po jednom trenutku, i ne možete istodobno razmišljati o slušanju šuma valova te da li uživate dok ih slušate. Takve kontradikcije jedine su stvarne vrste radnji, koje se obavljaju bez slobode.

Postoji još jedna teorija o determinizmu. Ona tvrdi da su sve naše radnje motivirane "nesvjesnim mentalnim mehanizmima", te da stoga ni naše najspontanije odluke nisu slobodne. To je samo drugačiji primjer rascijepljenosti uma, jer - kakva je razlika između "ja" i "mentalnih mehanizama", pa bili oni svjesni ili nesvjesni? Koga pokreću ti procesi? Izjava da je bilo tko motiviran stiže iz stalno prisutne iluzije o "Ja". Stvarni čovjek, "organizam koji se nalazi u odnosu prema svemiru", on jest ova nesvjesna motivacija. I zato što on to jest, njega ona ne pokreće. Drugim riječima, to nije motivacija; to je jednostavno akcija. Dapače, nema "nesvjesnog" uma koji je udaljen od svjesnog, jer "nesvjesni" um jest svjestan, iako ne sebe samoga. To je kao što oči vide, ali ne vide same sebe.

Preostaje pretpostavka da je čitava akcija, sve radnje koje su "čovjek i svemir", determinirani niz događaja u kojem je svaki događaj neizbježni rezultat proteklih povoda.

Ne možemo iscrpno niti na odgovarajući način obraditi ovaj problem. No, možda je dovoljno shvatiti za sada kako je to jedno od najvećih "otvorenih pitanja" znanosti, koje je još daleko od rješenja. Ideja o tome da prošlost određuje budućnost može biti tek jezična iluzija. Budući da sadašnjost moramo opisivati pojmovima iz prošlosti, može izgledati da se prošlošću "objašnjava" sadašnjost. Da bismo rekli "kako" se nešto dogodilo, mi opisujemo lanac događaja, čiji je dio bio onaj o kojem govorimo.

Boca se razbila. Pala je na tlo. Ja sam je ispustio. Moji su prsti bili skliski. Imao sam nasapunane dlanove. Je li dopušteno između ovih izjava umetnuti veznik "jer"? Mi to u pravilu i činimo, jer se možemo posve sigurno okladiti da će, ispustim li bocu, ona tresnuti o tlo. Ali, to ne dokazuje da sam ja uzrokovao njen pad, ili da je ona

morala pasti. Događaji izgledaju neizbježnima kad gledamo unatrag jer, kad su se već dogodili, više ih ništa ne može izmijeniti. Pa ipak, činjenica da se ja mogu kladiti na sigurno jednako dobro dokazuje da događaji nisu određeni, determinirani, nego su dosljedni. Drugim riječima, univerzalni proces slobodno i spontano djeluje u svakom trenutku, ali teži tome da pojedine događaje izbacuje redovitim, a time i predvidivim tijekom.

Bez obzira na to kako se ovo pitanje razriješilo, sigurno je da nepodijeljeni mozak ima osjećaj slobode, i sigurno da u moralnu sferu donosi način života koji ima sva obilježja slobodnog i stvaralačkog djelovanja.

Lako je uvidjeti da se većini radnji, koje konvencionalni moral naziva zlom, može pratiti trag do podijeljenog uma. No, najviše tih radnji proizlazi iz pretjeranih žudnji, od čežnje za stvarima koje ni izdaleka nisu potrebne za zdravlje uma i tijela, dopuštajući tako da je "zdravlje" relativan pojam. Nezemaljske i neutažive žudnje stvaraju se jer čovjek iskorištava svoje nagone kako bi svojem "Ja" pružio osjećaj sigurnosti.

Ja sam potišten, pa želim svoje "Ja" izvući iz te potištenosti. Suprotnost depresiji je radost, no budući da depresija nije radost, ja se ne mogu prisiliti da se razvedrim. Međutim, mogu se napiti. To me čini divno radosnim, pa kad naiđe sljedeća depresija, već sam pronašao brzi lijek za nju. Depresije koje se ponavljaju postaju sve dublje i teže, jer ja ne probavljam depresivno stanje, i ne uklanjam njegov otrov. Moram se još više napiti da bih ga nadvladao. Vrlo brzo počinjem mrziti sebe zbog svog pijanstva, što me čini samo još više depresivnim - i tako to kreće. Ili imam veliku obitelj, a živim u kući pod hipotekom, na koju sam utrošio svu svoju uštedevinu. Mukotrpno radim na poslu koji me baš i ne zanima, kako bih platio račune koji pristižu. Nije mi teško toliko raditi, ali se neprestano pitam što će se dogoditi razbolim li se, ili ako bude rat, pa me mobiliziraju. Radije ne bih mislio o svim tim stvarima, pa želim svoje "Ja" izvući iz briga. Naime, siguran sam da ću se razboljeti, nastavim li ovako. Ali, tako je teško prestati, i kako bolest time postaje sve izglednijom, zabrinutost kopka sve više i više. Moram se rasteretiti od svega toga, i zato se u očaju počinjem "kladiti na konje", pokušavajući udaljiti brigu svakodnevnom nadom da će moj konj pobijediti. I tako ovo kreće.

Konvencionalni moralist ne može ništa učiniti da ublaži ove probleme. On može upozoriti na razorne učinke alkohola i kockanja, no za depresiju i brigu to jednostavno znači dodavati ulje na vatru. On može obećavati nagrade na nebu za patnje koje se strpljivo podnose, ali i to je vrsta kockanja. On depresiju ili brigu može pripisati društvenom sustavu, te tako nesretnike prisiliti da se pridruže revoluciji.

Ukratko, on nečije "Ja" može prestraviti ili ga ohrabriti, pri čemu u prvom slučaju potiče osobu da bježi od same sebe, a u drugom da trči za samom sobom. On može nacrtati blještave slike vrlina i uputiti ostale da pronađu snagu u primjerima velikih ljudi. Može uspjeti i do te mjere da se najveći napori ulože u oponašanje svetaca, svladavanje strasti, u odricanje i djelatno milosrđe.

Pa ipak, ništa od svega toga nikome ne donosi slobodu, jer iza svih oponašanja i discipline uvijek se krije motiv.

Ako se nečega bojim, moja su nastojanja da djelujem i ponašam se hrabro motivirano - strahom, a ja se bojim straha, što jednostavno znači da nastojanje da pobjegnem od onoga što jesam jednostavno kruži u začaranom krugu. Uz uzore svetaca i junaka, osjećam se posramljenim jer ništa ne vrijedim, pa postajem ponizan zbog svog povrijeđenog ponosa, i milosrdan zbog ljubavi prema samom sebi. Poriv je uvijek postići da moje "Ja" nešto vrijedi. Moram biti ispravan, dobar, prava osoba, junačka, puna ljubavi, samozatajna. Povlačim se u pozadinu kako bih se učvrstio, i dajem se samo da bih se sačuvao. Sve je to kontradikcija.

Um kršćanina oduvijek je salijetao osjećaj da su grijesi svetaca gori od grijeha običnih grešnika, jer je na neki tajanstveni način onaj tko se bori za spasenje bliži paklu i srcu zla od besramne bludnice ili lopova. On je prepoznao sotonu kao anđela, kojega kao čistog duha zapravo ne zanimaju grijesi putenosti. Grijesi bliski srcu

sotone više su zapleti duhovne prirode, labirinti samoobmane i suptilno izrugivanje hipokrizije gdje krinka prikriva krinku skrivenu iza sljedeće krinke, i gdje se stvarnost posve izgubila.

Nazovisvetac se kreće ravno prema zamkama ovog spleta, jer on je posvećenik. Njegovo "Ja" pronalazi najdublju sigurnost u zadovoljštini, koja je to snažnija što je bolje i pametnije prikrivena - zadovoljštini jer je nazovisvetac tako skrušen zbog svojih grijeha, i kajanja zbog ponosa, kojim ga ispunjava njegovo pokajništvo. U ovako složenom začaranom krugu, niz maski iza kojih se nalaze druge maske postaje beskonačan. Ili, drugim riječima, tko želi izaći izvan samoga sebe da bi se kaznio udarcem, mora udariti to "sebe", koje stoji vani. I tako do vječnosti.

Sve dok postoji motiv da se postane netko, tako dugo dok um vjeruje u mogućnost bijega od onoga što je u ovom trenutku, ne može biti slobode. Krepost će se slijediti iz istog razloga kao i porok, a dobro i zlo će se izmjenjivati kao suprotni polovi istog kruga. "Svetac", za kojega se čini da je nadvladao ljubav prema samome sebi duhovnim nasiljem, samo ju je prikrio. Njegov prividni uspjeh uvjerava ostale da je on pronašao "pravi put", pa slijede njegov primjer dovoljno dugo radi prijelaza na suprotni pol, kad razuzdanost postaje neizbježna reakcija na čistunstvo i puritanizam. Naravno, zvuči kao najkukavniji fatalizam kad treba priznati da ja jesam ono što jesam, i da nije moguć nikakav bijeg ili rascjeppljivanje. Čini se da se, ako se ja bojim, ja "ne mogu riješiti" straha. Naime, okovima sam vezan za strah samo onoliko dugo dok pokušavam pobjeći od njega.

Također, kad ne pokušavam pobjeći od straha, otkrivam da u stvarnosti tog trenutka nema ničega što bi bilo "okovano", ili utvrđeno. Kad sam svjestan tog osjećaja i bez da ga nazovem njegovim imenom, bez nadijevanja naziva "strah", "loše", "negativno" itd., on se odmah mijenja u nešto drugo i život slobodno kreće naprijed. Osjećaj se prestaje trajno obnavljati stvaranjem iza sebe onoga tko osjeća.

Možda sad možemo razumjeti zašto nepodijeljeni um na takva bježanja iz sadašnjosti ne potiče ono što se obično naziva "zlom". Sljedeća istina, da je nepodijeljeni um svjestan iskustva kao jedinstva, svijeta kao sebe, te da čitava narav uma i svijesti treba biti jedno s onim što zna, navodi na stanje koje se obično naziva ljubavlju. Jer, ljubav koja sebe izražava stvaralačkom radnjom nešto je mnogo više od emocije. To nije nešto što ti možeš "osjetiti" i "znati", zapamtiti i definirati. Ljubav je ustrojstveno i ujedinjujuće načelo koje svijet čini svemirom i univerzalnim, a razjedinjenu masu zajednicom. Ona je sama bit i karakter uma, a postaje vidljivom u djelima, ako je um cjelina. Um se mora nečim zanimati ili baviti, upravo kao što i ogledalo uvijek mora nešto odražavati. Ako se ne nastoji zanimati samim sobom - kao kad bi ogledalo odražavalo samo sebe - tada se mora zanimati ili baviti drugim ljudima i stvarima. Nije problem u tome kako voljeti. Mi volimo. Mi jesmo ljubav, i jedini je problem usmjeravanje te ljubavi - hoće li krenuti ravno kao zraka sunca, ili će se pokušati okrenuti prema sebi, kao "svijeća pod poklopcem".

Oslobođen iz kruga nastojanja da voli samoga sebe, um čovjeka uvlači čitav svemir u vlastito jedinstvo, kao kad se čini da kaplja rose sadrži čitavo nebo. Ova emocija više nego sve druge njoj slične emocije predstavlja moć i načelo slobodnog djelovanja i stvaralačke moralnosti. S druge strane, moralnost pravila i propisa utemeljenih na nagradama i kažnjavanjima, čak i ako su jednako neopipljive kao i patnja zbog krivnje ili zadovoljstvo zbog samopoštovanja, nisu povezane sa slobodnim djelovanjem. To je način upravljanja robovima tako da se "dobronamjerno iskorištavaju" njihove iluzije, i ma koliko ono daleko otišlo, ipak ih nikada ne može odvesti do slobode.

Tamo gdje treba postojati stvaralačko djelovanje, bespredmetno je raspravljati o tome što bismo, ili što ne bismo trebali učiniti da budemo ispravni ili dobri. Ujedinjen i iskren um ne zanima da bude dobar, ili da odnose s ljudima uspostavlja kao da živi u skladu s pravilima. Također, ne zanima ga da bude slobodan, da djeluje gotovo nastrano

ispravno, samo da bi dokazao svoju neovisnost. On se ne zanima za samoga sebe, nego za ljude i probleme kojih je svjestan; oni su "on sam". Ne djeluje u skladu s pravilima, nego prema okolnostima trenutka, a "dobro" koje želi drugima nije sigurnost, nego - sloboda.

Zapravo, ništa nije neljudskije od ljudskih odnosa utemeljenih na moralu. Kad čovjek daje kruh da bi bio milosrdan, kad živi sa ženom da bi bio vjeran, jede s crncem da bi bio oslobođen predrasuda i odbija nekoga ubiti zato da bi bio miroljubiv, on je hladan kao led. On ne vidi drugu osobu. Tek je nešto manje ledena dobronamjernost koja proizlazi iz sažaljenja, a namjera joj je svladati patnju, jer drži da pogled na nju izaziva gnušanje.

Ali, nema formule koja bi stvorila izvornu toplinu ljubavi. Ona se ne može kopirati. Vi ne možete samoga sebe nagovoriti na nju, niti je možete probuditi naprežući svoje osjećaje, niti se možete posvetiti isključivo služenju čovječanstvu. Svatko ima ljubav, ali ona može ugledati svjetlo dana jedino kad se uvjerimo u nemogućnost i frustraciju nastojanja da volimo sami sebe. Do tog se uvjerenja neće doći proklinjanjima, mržnjom prema sebi, ili nazivanjem ljubavi prema sebi svim zamislivim pogrđama svijeta. To se uvjerenje postiže jedino kad postanemo svjesni da nema toga "sebe", koje bismo trebali voljeti.

IX. PONOVRNO PREISPITIVANJE VJERE

Ovu smo knjigu počeli pretpostavkom da znanost i znanstvena filozofija ne daju osnove za religiozno uvjerenje. Nju nismo opovrgavali, nego smo je uzeli kao polazišnu točku. Prihvatili smo prevladavajuće mišljenje da postojanje Boga, bilo kakvog apsoluta, te vječnog poretka koji stoji iza ovoga svijeta nema logičku potporu ili smisao. Prihvatili smo i tvrdnju da takve ideje nemaju vrijednosti za znanstvena predviđanja, i da se svi poznati događaji mogu jednostavnije objasniti bez njih. Istodobno, rekli smo da religija nema potrebe suprotstavljati se tom gledištu, jer gotovo sve duhovne tradicije priznaju da u razvoju čovjeka postoji stupanj kad se uvjerenje i njegove sigurnosti - za razliku od vjere - moraju napustiti. Mislim da do sada nismo ustvrdili ništa što se ne bi moglo provjeriti pokusom, niti smo umetnuli nešto što bi se ozbiljno sukobljavalo sa znanstvenim pogledom na svijet. Pa ipak, sad smo stigli do položaja s kojega bi glavne ideje religije i tradicionalne metafizike mogle iznova postati razumljive i smislene - ne kao uvjerenja, nego kao valjani simboli iskustva.

Znanost i religija govore o istom svemiru, no koriste različite vrste jezika. Općenito, to su tvrdnje znanosti o prošlosti i budućnosti. Znanstvenik opisuje događaje. On nam govori "kako" se pojedine stvari događaju i daje temeljit pregled onoga što se dogodilo. Smatra da se događaji pojavljuju raznolikim učestalostima i u raznom poretku, te na toj osnovi donosi procjene ili predviđanja, a prema njima mi onda možemo pronaći praktične

dogovore i prilagoditi se tijeku događaja. Da bi znanstvenik došao do tih procjena, on ne mora znati za Boga ili za vječni život. On mora poznavati prošlost - ono što se dogodilo.

S druge strane, tvrdnje religije vezane su uz sadašnjost. No, obje skupine - i religiozne osobe i znanstvenici - imaju dojam da se religija više bavi prošlošću i budućnošću. Ovo je posve prirodni nesporazum, jer se čini da religija objašnjava kako je nastao ovaj svijet, i kako će završiti. Dugo se religija povezivala i s proročanstvima, što je zasigurno isto što i predviđanje. Ona tvrdi da je Bog stvorio ovaj svijet te da je to učinio sa svrhom koja će se ispuniti u dalekoj budućnosti, u "životu svijeta koji treba doći". Nadalje, ona ustraje na tome da čovjek ima besmrtnu dušu, te pretkazuje da će ona preživjeti njegovu fizičku smrt, i živjeti vječno.

Zato izgleda da znanstvenik ima pravo kad kaže da se ovakva proročanstva ne mogu provjeriti i da su izrečena s vrlo malo znanja o proteklim događajima, za koje je stvarno poznato da su se dogodili. Kad on pokušava otkriti osnove na kojima su ova pretkavanja nastala, nalazi da su one prije emocionalne, negoli racionalne. Religiozne osobe nadaju se ili vjeruju da će se sve to pokazati istinitim.

Ukratko, u povijesti svake značajne religije bilo je osoba koje su religiozne ideje i tvrdnje shvaćale na vrlo različite načine. U cjelini bi to moglo biti točnije za Istok nego za Zapad, iako i u povijesti kršćanstva postoji poduži popis muškaraca i žena, koji bi mogli imati mnogo toga zajedničkog s ortodoksnim hindusima i budistima.

S ovog drugog, a mi mislimo - i dubljeg stajališta, religija nije tek sustav pretkavanja. Njena se učenja ne bave budućnošću i vječnošću, nego sadašnjošću i vječnim. Ona nisu tek skup uvjerenja i nada, nego naprotiv, skup grafičkih simbola o sadašnjem iskustvu.

Obično postoje dvije vrste ovih simbola. Jedna opisuje religiozni način razumijevanja sadašnjosti u obliku konkretnih prizora i priča. Druga vrsta simbola opisuje ga apstraktnim i negativnim jezikom, koji često nalikuje jeziku akademske filozofije. Da bismo ih lakše razlikovali, ove dvije vrste simbola možemo nazvati religioznima i metafizičkim. No, moramo upamtiti da "metafizički" u ovom smislu nije spekulativna filozofija. Ovo nije pokušaj da se pretekne znanost i logički opiše svemir i njegovo podrijetlo. To je način predstavljanja znanja koje postoji u sadašnjosti. Religiozni simboli osobitost su kršćanstva, islama i judaizma, dok su u orijentalnu učenju oni više metafizički.

Rekli smo da obje - i znanost i religija - govore o istom svijetu, a u ovoj smo se knjizi bavili isključivo svakidašnjim životom i pojavama koje se mogu vidjeti, osjetiti i iskusiti. Zato će nam religiozni kritičari reći da smo religiju sveli na "naturalizam", da Boga izjednačavamo s prirodom te da se izrugujemo religiji karikirajući je i oduzimajući joj "njezin bitan, nadnaravni sadržaj".

No, kad upitate teologe što je za njih "nadnaravno", oni naglo počinju upotrebljavati znanstveni jezik. Govore o Bogu koji je "konkretna stvarnost udaljena od ovog svemira" i pričaju o njemu uz pomoć povijesti i pretkavanja, prošlosti i budućnosti. Ustraju u tome da nadnaravni svijet nema isti "poredak" kakav ima svemir koji proučava znanost. Ističu da nadnaravni svijet postoji na drugoj razini, nevidljivoj našim prirodnim osjetilima. Sve to započinje zvučati kao nešto psihičko, nešto od vrste koja nalikuje telepatiji, vidovnjaštvu i sposobnosti osluškivanja poruka izvan dosega običnog sluha.

Ipak, taj je naturalizam čist i jednostavan; on čak predstavlja pseudoznanost. Jer, znanost i naturalizam ne bave se nužno samo pojavama koje su vidljive našim osjetilima. Nitko nije vidio elektrone ili fotone, niti je uspio konstruirati opipljiv prikaz zakrivljena prostora. Ako psihičke pojave postoje, nema razloga pretpostaviti da se one ne bi mogle znanstveno proučavati, i da one nisu jednostavno tek drugi aspekt "prirode". Zapravo, znanost se bavi bezbrojnim stvarima koje se ne mogu iskusiti osjetilima i nisu dostupne našem neposrednom iskustvu - to je,

primjerice, čitava prošlost, sila teža, priroda vremena, težina planeta i zvijezda... O tim se nevidljivim pojavama zaključivalo logikom, na temelju neposrednog iskustva. Te hipoteze, čini se, razumno objašnjavaju zamijećene pojave. Teološki je Bog - upravo to isto: hipoteza koja objašnjava sva iskustva.

Kad teolog izvodi takvu hipotezu, on se koristi znanstvenom metodom i stupa na polje znanosti. On zato mora očekivati da će ga ispitivati, provjeravati i kritizirati njegovi kolege - naturalisti.

No, razlika između naravnog i nadnaravnog može se shvatiti na jednostavniji i mnogo korisniji način. Ako je "priroda" područje znanosti, tada možemo reći da je priroda ovaj svijet, onakav kako je nazvan, izmjeren i razvrstan. Priroda je svijet koji je misao analizirala i razvrstala u skupine, a njih nazivamo "stvarima". Kako smo već vidjeli, dala je stvarima i identitet, nadjenuvši im nazive. Ona razlikuje gibanje i mirovanje, uspoređujući nešto što se kreće ubrzano s nečim što se kreće sporo, iako je oboje u kretanju.

No, čitav svijet prirode je relativan, a stvorile su ga misao i usporedba. Je li glava doista udaljena od vrata? Zašto ne bismo stvar koju nazivamo "glavom" uključili u stvar koju zovemo "vratom", na isti način na koji je u nju uključen nos? To, da su glava i vrat dvije stvari, a ne jedna, misaoni je sporazum. U tom smislu, pradaвні metafizičari su posve u pravu kad kažu da je čitav svemir proizvod uma. Oni misle na svemir "stvari".

S druge strane, nadnaravni i apsolutni svijet sastoji se od tajanstvene stvarnosti koju smo tako nazvali, razvrstali i podijelili. On nije proizvod uma. No, nema načina kojim bi se moglo definirati ili opisati što je on. Mi smo ga u svakom trenutku svjesni, pa on predstavlja našu svijest. Mi ga naslućujemo i osjećamo, pa je on jednak našim slutnjama i osjećajima. Ipak, pokušati ga spoznati i definirati nalikuje pokušaju da nož natjeramo da zareže sam sebe. Što je to? To je ruža. No, "ruža" je samo zvuk. Što je zvuk? Zvuk je utjecaj zračnih valova na slušni bubnjić. Tada je i ruža utjecaj zračnih valova na slušni bubnjić? Ne, ruža je ruža... je ruža, je ruža, je ruža...

Definicija jednostavno uspostavlja sklad jedan-na-jedan između skupina podataka o osjetima i zvukovima, no budući da zvukovi jesu podaci o osjetima, pokušaj na kraju završava kretanjem u krug. Stvarni svijet, koji nam osigurava oboje - i ove podatke, a i organe kojima ih doživljavamo, i nadalje ostaje neuhvatljivo tajanstven.

S ovog stajališta ne bismo trebali imati poteškoća u shvaćanju nekih od pradavnih zapisa. Dham-mapada, zbirka Buddhinih izreka, počinje ovako: "Sve što jesmo rezultat je onoga što smo mislili. Utemeljeno je na našim mislima; stvoreno je od naših misli." Zapravo, to je ista tvrdnja kojom počinje i Evanđelje po Ivanu: "U početku bijaše Riječ, i riječ bijaše kod Boga - Riječ bijaše Bog. ... Sve je po njoj postalo i ništa što je postalo nije bez nje postalo." Mislima ili mentalnim riječima mi razlikujemo ili "radimo" stvari. Bez misli, nema ni "stvari"; postoji tek nedefinirana stvarnost.

Ako ste pjesnički raspoloženi, ovu nedefiniranu stvarnost možete usporediti s Ocem, jer je ona izvorište ili osnova "stvari". Tada misao možete nazvati Sinom "koji je od iste supstancije kao i Otac" - Sin "po kojem je sve postalo", Sin koji mora biti razapet želimo li ugledati Oca, jednako kao što u stvarnost moramo gledati bez riječi, da bismo je vidjeli onakvom kakva jest. Potom Sin uskrsava od mrtvih i vraća se na nebo kao što i mi, nalik tome, kad jednom sagledamo stvarnost onakvom kakva jest, postajemo slobodni koristiti se mislima, ne dopuštajući im da nas zavaraju. Misao se "vraća u nebo" u smislu da je sad prepoznavamo kao dio stvarnosti, a ne kao nešto što se nalazi izvan nje.

Inače, možemo se koristiti i negativnim, metafizičkim jezikom kad se govori o ovoj nedefiniranoj stvarnosti. Ona je beskonačna, a ne konačna. Ona je vječna, uvijek prisutna, a ne prošlost i budućnost, ne tek dogovor o misli i vremenu. Ona je neizmjenjiva jer je ideja promjene samo druga riječ, druga definicija, koju je stvarnost nazvala nadilaženjem promjene. Očito, ako je svako gibanje relativno, tada nema apsolutnoga gibanja. Bilo bi besmisleno

reći da se sva tijela u svemiru gibaju jednom brzinom od deset tisuća milja u minuti. Naime, to "sve" isključuje svako drugo tijelo, s obzirom na koje bi se za ostala moglo reći da se gibaju.

Metafizički jezik negativan je zato jer nastoji reći da riječi i ideje ne objašnjavaju stvarnost. On nas ne pokušava uvjeriti da stvarnost nalikuje nepovezanoj masi providnog želea. On ne govori o neshvatljivoj apstrakciji, nego upravo o ovom svijetu, u kojem živimo. Iskustvo koje mi nazivamo stvarima, bojama, zvukovima, mirisima, okusima, oblicima i težinama, nije samo po sebi stvar, ni oblik, ni broj, ni bilo što - no, mi ga opažamo u ovom trenutku. Tada mi opažamo Boga, kojega tradicionalna učenja i opisuju kao slobodnu, neobličenu, beskonačnu, vječnu, nepodijeljenu, nepokolebljivu, neizmjenjivu Stvarnost - Apsoluta iza relativnog, Smisao iza misli i riječi.* Naravno, Smisao je bez smisla budući da, za razliku od riječi, on nema smisao, jer on jest smisao. Samo po sebi, stablo je besmisleno, ali predstavlja smisao riječi "stablo".

* Ovo je slično onome što se u Vedanti podrazumijeva pod Ja, atman, koje transcendiraju sve «stvari» koje smo iskusili.

Lako je uvidjeti da ova vrsta jezika, bila ona u svom religioznom ili metafizičkom obliku, može prouzročiti sve vrste nesporazuma. Jer, kad je um podijeljen i kad "Ja" želi pobjeći od iskustva u kojemu se trenutno nalazi, cjelokupna tvrdnja o nadnaravnom svijetu predstavlja za nj na sreću pronađeno skrovište. "Ja" se odupire nesretnoj promjeni, pa se priljubljuje uz "neizmjenjiv" Apsolut, zaboravljajući da je i taj Apsolut nešto, što također nije "utvrđeno".

Kada nam život pripravi neko gorko iskustvo, "Ja" ga može podnijeti jedino zahvaljujući jamstvu da je to dio plana Boga-Oca, koji nas ljubi. No, samo to jamstvo spriječava da se shvati "ljubav Boga", koja - kako je dobro poznato - zahtijeva odustajanje od "Ja".

Nerazumijevanje vjerskih ideja živopisno se može vidjeti u onome što su ljudi učinili od učenja o besmrtnosti, o raj i paklu. No, sad bi već trebalo biti jasno kako vječni život zapravo predstavlja shvaćanje da je sadašnjost jedina stvarnost, te da se prošlost i budućnost mogu od nje razlikovati jedino u konvencionalnom smislu. Trenutak označava ona "vrata raja", onaj "ravan i uzan put koji vodi u život", jer u njemu nema mjesta za neko odvojeno "Ja". U ovom iskustvu nema nikoga tko bi doživio iskustvo. "Bogataš" ne može proći kroz ta vrata, jer sa sobom tegli suviše prtljage; on se priljubio uz prošlost i budućnost.

Mogle bi se citirati čitave stranice iz duhovne literature svih vremena i sa svih mjesta, kako bi se pokazalo da je vječni život bio shvaćen na taj način. No, dostajat će i sljedeće Eckhardovo razmišljanje:

"Sadašnji trenutak" u kojem je Bog stvorio prvog čovjeka, "sadašnji trenutak" u kojem će posljednji čovjek nestati, i "sadašnji trenutak" u kojemu ja upravo govorim - svi su oni jedno u Bogu, u kojemu je samo jedno sada. Pogledaj! Osoba koja živi obasjana Božjom svjetlošću nije svjesna ni proteklog vremena, ni vremena koje dolazi, nego samo jedne vječnosti. ... Zato ona ne dobiva ništa novo ni iz budućih događaja, ni iz mogućnosti koje se nude, jer ona živi u "sadašnjem trenutku", to jest bezgrešno, "iznova odjenuta u krepost".

Kad umirete i približavate se životu svakim trenutkom, od male su vam koristi znanstvena nagađanja o tome što će se dogoditi nakon smrti. Čitava se veličanstvenost i nalazi u tome da mi to ne znamo. Ideje o preživljavanju i uništenju također su utemeljene na prošlosti, na sjećanju o buđenju i spavanju, pa su, na svoje različite načine, besmislene tvrdnje o postojanosti koja vječno traje i o vječnom ništavilu.

Potrebno je samo malo mašte da bi se shvatilo kako je "vrijeme vječnosti" tek čudovišna noćna mora, pa između raja i pakla, onakvih kakvima se oni obično shvaćaju, nema baš mnogo izbora. Želja da se zauvijek nastavi može izgledati privlačnom samo kad netko radije razmišlja o beskonačnom, a ne konačnom vremenu. Jedno je imati vremena koliko želiš, no posve je drugo imati vrijeme kojemu nema kraja.

Jer, nema radosti u neprekidnosti, u beskonačnosti. Mi žudimo za njom samo zato jer nam je sadašnjost prazna. Osoba koja pokušava jesti novac, uvijek je gladna. Kad osoba kaže: "Sad treba stati!" ona je u panici, jer nije još ništa pojela, a želi sve više i više vremena da bi nastavila jesti novac, neprestano se nadajući zadovoljstvu tu, odmah iza ugla. Mi zapravo ne želimo neprekidnost, nego prije sadašnje iskustvo potpune sreće. Misao o želji da se takvo iskustvo nastavlja i nastavlja rezultat je samouvjerenosti u iskustvu, kojega smo ipak samo nepotpuno svjesni. Tako dugo dok postoji osjećaj daje "Ja" ono koje proživljava to iskustvo, trenutak nije sve. Vječni se život spoznaje kada nestane i posljednjeg tračka razlike između "Ja" i "sada" - kad preostane samo ovo "sada", i ništa više.

Nasuprot tome, pakao ili "vječno prokletstvo" nije vječnost vremena koje traje bez prestanka, nego onog neprekinutog kruga, trajanja i frustracija zbog kretanja u krug i uokolo, kada se stalno progoni nešto što se nikada ne može dostići. Pakao je naša glupost, vječna nesposobnost, ljubav prema sebi, samosvijest i opsjednutost sobom. To je nastojanje da se pogleda u vlastite oči, da se čuju vlastite uši ili poljube vlastite usne.

Međutim, shvatiti da je život potpun u svakom svom trenutku - čitav, nepodijeljen i uvijek nov - to znači razumjeti smisao učenja, da je u vječnom životu Bog ono što se ne može definirati - sve u svemu, i da je onaj krajnji početak ili kraj, zbog kojega sve postoji. Kako je budućnost neuhvatljiva za vijeke vjekova, i kako se kao ona ovješena mrkva uvijek nalazi ispred magarca, ispunjenje božanske svrhe ne nalazi se u budućnosti. Ono je u sadašnjosti, i to ne činom prepuštanja ovoj nepokolebljivoj činjenici, nego uviđanjem da joj se nema tko prepustiti.

Jer, ovo je značenje tog univerzalnog vjerskog načela koje se uvijek iznova ponavlja: da bi spoznao Boga, čovjek mora odustati od samoga sebe. To je poznato kao i bilo koja druga otrcana primjedba, a ipak ništa nije teže učiniti od toga, i ništa nije tako temeljito pogrešno shvaćeno. Kako ja, koje je sebično, može prepustiti, predati sebe? Ne zahvaljujući vlastitoj snazi, kažu teolozi, nego pomoću dara božanske milosti, snage koja čovjeku omogućuje da postigne i ono što nadilazi njegovu snagu. No, je li ova milost dana svima, ili tek odabranima, koji - kada je prime, nemaju drugog izlaza, no predati joj se? Neki kažu da dopire do sviju, ali da postoje oni koji prihvaćaju njenu pomoć, i oni koji je odbijaju. Drugi govore da je milost namijenjena samo ponekom izabraniku, ali najveći dio ustraje na tome, kako svaki pojedinac ima moć da je uzme, ili ostavi.

Samo, to ne rješava problem. To problem zadržavanja ili prepuštanja sebe samo zamjenjuje problemom prihvaćanja ili odbijanja božanske milosti, a to su dva istovrsna problema. Kršćanstvo sadrži vlastiti skriven odgovor na taj problem u ideji da se čovjek može predati jedino "u Kristu". Naime, ovdje Krist predstavlja stvarnost, i ne postoji neko odvojeno "ja" koje bi se trebalo predati. Stoga je predavanje samoga sebe pogrešno postavljen problem. "Krist" je spoznaja da ne postoji odvojeno "Ja". "Ja ništa ne činim sam.... Ja i Otac smo jedno.... I prije Abrahama, ja jesam."

Ako problem uopće postoji, tada je vezan za shvaćanje da u ovom trenutku ti nemaš nikakvog "Ja" koje bi se trebalo predati. Ti si potpuno slobodan učiniti to u svakom trenutku, i baš ništa te u tome ne može spriječiti. To je naša sloboda. Međutim, mi nismo slobodni da bismo napredovali, da bismo se predali, da bismo se otvoreni izložili milosti, jer sva ova rascijepljenost uma zapravo je poricanje i odgađanje naše slobode. To je nastojanje da - umjesto u kruh - zagrizemo u vlastita usta.

Je li nužno istaknuti golemu razliku između spoznaje da smo "Ja i Otac jedno", i stanja svijesti osobe koja, kako kažemo, "za sebe misli da je Bog"? Ako, još uvijek misleći da postoji izolirano "Ja", izjednačite to "Ja" s Bogom, sami ćete postati nepodnošljiv ego-manijak koji za sebe misli da je uspješan u postizanju nemogućeg - u ovladavanju iskustvom, i rješavanju svih začaranih krugova na zadovoljavajući način.

Ja sam gospodar svoje sudbine;

Ja sam kapetan svoje duše!

Kad zmija proguta svoj rep, glava joj se izobličiti, natekne. Posve je nešto drugo uvidjeti da ti jesi tvoja "sudbina", da nema nikoga tko njome upravlja, niti ima koga kojim bi ona trebala upravljati, vladati ili ga predavati.

Moramo li, dakle, ustrajati na tome da ovo nestajanje "Ja" u Bogu nije neko mističko skrnavljenje, u kojem se poništavaju "vrijednosti osobnosti"? "Ja" nije bilo, nije i nikada neće postati dijelom osobnosti čovjeka. U njemu nema ničega što bi bilo jedinstveno, ili "različito", ili zanimljivo. Naprotiv, što ga ljudi više progone, to više postaju obični, nezanimljivi i neosobni. Što se stvari brže kreću u krugovima, to će se prije pretvoriti u neprepoznatljive mrlje. Očito je da su jedini zanimljivi ljudi oni koji se zanimaju, a da bi se moglo do kraja zanimati znači da treba zaboraviti na "Ja".

Dakle, možemo zapaziti da se osnovna načela filozofije, religije i metafizike mogu shvatiti na dva posve različita načina. Mogu se vidjeti kao simboli nepodijeljenog uma, izražavanja istine da su život i iskustvo u svakom trenutku potpuna cjelina. "Bog" nije definicija tog stanja, nego je poklik o njemu. Međutim, njih obično koriste pri pokušajima da se postave izvan sebe samih i svemira, kako bi oboje zgrabili i njima upravljali. Taj proces je cirkularan, koliko god složen i krivudav bio.

Budući da su ljudi tako kružili tijekom mnogih stoljeća, utjecaj tehnologije malo je ubrzao taj proces do točke neizdržive napetosti. Civilizacija samo što se ne rasprsnje od puke centrifugalne sile. Uz takvo predviđanje, ona samouvjerena vrsta religije na koju smo se već odavno navikli više nije lijek, nego dio bolesti. Ako je znanstvena misao oslabjela njenu moć, ne trebamo za njom žaliti. Naime, "Bog" do kojega nas je mogla odvesti nije bila nepoznata Stvarnost, kako mu ime daje naslutiti, nego samo projekcija nas samih - sveobuhvatno, bestjelesno "Ja", što gospodari svemirom.

Istinska veličanstvenost znanosti nije toliko u tome što nadijeva nazive i razvrstava, bilježi i predviđa. Ona je u tome što znanost promatra i želi spoznati činjenice, kakve god one mogle biti. Ma koliko znanost mogla pobrkati činjenice zahvaljujući dogovorima, ili pak stvarnost svojim arbitrarno provedenim podjelama, ona u svojoj otvorenosti i iskrenosti uma ima nekih sličnosti s religijom, shvaćenom u onom drugom i dubljem smislu. Što je znanstvenik veći, to je više zapanjen svojim nepoznavanjem stvarnosti i to više shvaća da su njegovi zakoni i nazivi, opisi i definicije zapravo proizvod njegovih misli. One mu pomažu da svijet koristi za potrebe vlastitih izuma, umjesto da ga shvati i objašnjava.

Što više on analizira svemir do najmanjih pojedinosti, nailazi na sve više stvari koje treba razvrstati, te sve više opaža relativnost svih tih razvrstavanja. Čini mu se kako ono što ne zna raste geometrijskom progresijom u odnosu na ono što zna. On se postojano približava točki, u kojoj ono što je nepoznato nije samo prazan prostor u tkivu stvorenom od riječi, nego prozor u umu, prozor kojemu ime nije neznanje, nego - čudo.

Bojažljiv um treskom zatvara taj prozor te postaje šutljiv i bezidejan u vezi s onim što ne zna, da bi to više brbljao o onome što misli da zna. Nepoznate prostore on ispunjava čistim ponavljanjem onoga što se već istražilo. No, otvoreni um zna da i najpodrobnije istražena područja još nisu poznata u cijelosti, nego su samo označena i izmjerena, čak i po tisuću puta iznova. A nevjerojatna tajanstvenost pitanja: što je to što mi označavamo i mjerimo,

mora nam na kraju "pročešljati misli" toliko da um zaboravlja kružiti i progoniti vlastite procese, i postaje svjestan da "biti u ovom trenutku" jest - pravo čudo.

Načinima koji se tek malo međusobno razlikuju, ovo je posljednja riječ mudrosti i Zapada i Istoka. Hinduske Upanišade kažu:

*Svatko tko misli da Bog nije shvatljiv,
shvatio je Boga;
no, onaj tko misli da je Bog shvatljiv,
ne poznaje ga.
Bog je nepoznat onima koji ga poznaju,
i poznat je onima koji ga uopće ne poznaju.*

Goethe to kaže riječima koje bi suvremenom umu mogle biti jasnije:

Najviše do čega čovjek može doprijeti je čudo; i ako je zadivljen fenomenom početka, pustite ga, neka bude zadovoljan; to mu ne može pružiti išta više, i ni za čim dalje neće tragati iznad toga; tu je granica.

Ili, imamo riječi sv. Ivana od Križa, jednog od najvećih proroka kršćanske tradicije:

Jedna od najvećih milosti darovanih duši u ovom prolaznom životu jest ona, koja joj omogućuje da vidi toliko daleko i osjeća toliko duboko, da uopće ne može shvatiti Boga. Stoga su ove duše pomalo nalik svecima na nebu, gdje oni koji ga najbolje poznaju, najjasnije osjećaju koliko je on beskrajno neshvatljiv; a oni koji imaju manje jasan pogled ne opažaju tako jasno kao oni drugi, koliko uzvišeno on nadilazi njihovo viđenje.

U takvom divljenju nema gladi, nego ispunjenja. Upoznao ga je gotovo svatko, no samo u onim rijetkim trenucima kad mu zapanjujuća ljepota ili neobičnost nekog prizora svrne um od jurnjave za samim sobom te ga na tren čini nesposobnim da pronađe riječi kojima bi opisao taj osjećaj. Dakle, mi smo sretnici koji žive u vremenu kad je ljudsko znanje otišlo dovoljno daleko da ljudima počinje nedostajati riječi, i to ne samo onih za neobično i prelijepo, već i onih korištenih za najuobičajenije stvari. Prašina na policama postala je jednako tajanstvenom kao i najudaljenija zvijezda; o obje znamo dovoljno kako bismo znali da ne znamo ništa. Fizičar Eddington najviše se približio misticima, i to ne svojim uzletima mašte, nego rekavši posve jednostavno: "Nešto nepoznato radi nešto što ne znamo."

U ovakvom je priznanju misao učinila puni krug, i mi smo iznova kao djeca. Onima koji još uvijek grozničavo nastoje objašnjavati sve stvari, te osigurati vodu života, čvrsto je utvrdivši na papiru i traci, to priznanje ne govori ništa i ne znači ništa drugo, no poraz. Drugima činjenica da je misao dovršila krug predstavlja otkriće o onome što čovjek radi, i to ne samo u filozofiji, religiji i spekulativnoj znanosti, nego i u psihologiji i moralu, u svom svakidašnjem osjećanju i življenju. Njegov se um nalazio u kovitlacu, da bi bio i udaljen od sebe, i u potjeri za samim sobom.

Vi patite od samih sebe, nitko vas ne sili, nitko vas ne tjera da živite i umirete, i okrećete se kotačem, i grlite i ljubite njegove žbice od agonije njegove gume od suza, njegovu osovinu od ništavih.

Otkrivši to, um postaje čitav; prestaje rascjep između "Ja" i "ja", čovjeka i svijeta, idealnog i stvarnog. Paranoja, um koji se nalazi pokraj samoga sebe, postaje metanojom - umom koji je sa sobom, i koji je tako oslobođen sebe. Oslobođene kršenja samih sebe, ruke postaju slobodne da bi nešto učinile; oslobođene pokušaja da pogledaju same sebe, oči mogu gledati; oslobođena nastojanja da razumije sebe, misao može misliti. U takvom osjećanju, gledanju

i razmišljanju, životu nije potrebna nikakva budućnost da bi se upotpunio, ni objašnjenje kojim bi se opravdavao. U ovom trenutku, on je dovršen.

ALAN W. WATTS diplomirao je teologiju i doktorirao na bogosloviji. On je najpoznatiji kao tumač zen-budizma, te općenito indijske i kineske filozofije. Međutim, odvojivši se od članstva u sektama, stekao je ugled jednog od izvornih i "najotvorenijih" filozofa stoljeća. Napisao je dvadesetak knjiga o filozofiji i psihologiji religije, uključujući i djela *Put zena*, *Radosna znanost o svemiru*, *Priroda, čovjek i žena*, *Pogledaj duh*, *Knjiga*, *Je li važno*, *To je to*, *Vrhovno biće*, *Iza teologije i Oblak skriven*, *lokacija nepoznata*. Gostovao je kao predavač na većini glavnih sveučilišta u Sjedinjenim Američkim Državama. Umro je 1973. godine.